

Andrius Volanas

Apie politinę arba pilietinę laisvę – knygelė, kurią tikrai verta perskaityti

Žymiajam ir kilniajam
ponui Mikalojui Radvilai, Jurgio sūnui¹,
Dubingių ir Biržų kunigaikščiui, Vilniaus vaivada,
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleriui, Mozyrio,
Borisovo, Lydos viršininkui, visada labai vertam aukščiausios pagarbos
savo ponui ir geradariui

Šviesusis ir kilnūs pone, du yra ypač svarbūs dalykai, kuriems šiame civiliniame piliečių susivienijime, kurį vadiname valstybe, teikiame didžiausią garbę ir šlovės didingumą; tai – sugebėjimas teisingai ir protingai valdyti taikos metu, o per karą – nepalaužiama ir išdidžia dvasia saugoti ją nuo visokių priešų užpuldinėjimų. Pasižymėti tose dviejose srityse laikome gražiu dalyku, o apie tuos, kurie, būdami apdovanoti didžiais prigimties gabumais ir neįveikiama dvasios stiprybe, abu dalykus sujungia, teisėtai sakome, jog jie priartėjo tarsi prie dieviškos šlovės. Kadangi visų sambūrių tikslas yra tai, kad žmonės gyventų visiškoje ramybėje, nevarginami pilietinių karų ir nebijodami priešų, kas gi didžiai negerbs ir nelaikys vertu aukščiausios šlovės tokio žmogaus, kuris vienas, pasirodo, gali suteikti abi – karo ir taikos gėrybes. Homeras iš Trojos karo vadų dėl gebėjimo tvarkytis pilietiniame gyvenime garsiausią šlovę teikia Nestorui ir Odisėjui, o didelį karinės garbės garsą – Achilui ir Ajantui; tuo tarpu Vergilijus, tas poetų kunigaikštis, abi dorybes taip sujungia savo Enėjuje, kad jį skambiai pavadina ir drąsiausiu kovotoju, ir protingiausiu senatoriumi. Achilui tėvas davė Foiniką (šį gyvenimo mokytoją bei auklėtoją mini Homeras), kad tas, jo dėka išsilavinęs karo dalykuose ir civiliniuose reikaluose, „kalbėtoju taptų garsiu ir veikėju didžiausiu“. Vis dėlto vienokios garbės jis pasiekė savo drąsiais bei garsiais žygiais, o kitoje – taikos srityje – visai mažai. Tačiau lygiai taip, kaip beveik visais amžiais kokioje nors tautoje atsirasdavo žymių didvyrių, dėl didžiausio talento puikiai atlikusių taikos ir karo įpareigojimus, taip ir Lietuvos valstybė jau senaisiais laikais iškėlė tokių abiejose šlovės srityse pasižymėjusių vyrų, kad dėl jų pilietinio ir karinio narsumo iš menkos ji tapo tikrai didele. Čia neminiu šios tautos valdovų, pirmiausia Gediminų, Jogailų, Vytautų, kurie išaukštino Lietuvos valstybę ir savo vardo garsu pripildė net visą pasaulį. Bet jei kas imsis vertinti šios provincijos piliečius, nuolat šauniai talkininkavusius savo vadams taikos ir karo metu, tikrai net ir didžiai garsiose tautose nedaug ras vyrų, kuriuos kaip reikiant būtų galima palyginti su jais. Aš neliečiu visoms šeimoms priklausančių nuopelnų ir garbės; jei norėčiau atskirai paminėti bent vienos jų arba tavo didžiai garsingos Radvilų šeimos abiejose šlovės srityse pasižymėjusius vyrus, nelengvai galėčiau užbaigti savo kalbą. Neliesiu čia ir gilios senovės dalykų, kai per pastarąjį šimtą ar truputį daugiau metų vien tik iš tavo senelio Mikalojaus Radvilos², Vilniaus vaivados, šeimos išėjo tiek žymių vadų,

¹ *ponui Mikalojui Radvilai, Jurgio sūnui* – A. Volanas dedikuoja šį vieną pirmųjų savo stambių veikalų Vilniaus vaivada, Lietuvos DK didžiajam etmonui, Lietuvos DK kancleriui Mikalojui Radvilai Rudajam (1512–1584), kuris nuo pat jaunystės buvo A. Volano globėjas, geradaris ir mecenatas.

² *tavo senelio Mikalojaus Radvilos* – Mikalojus Radvila, Radvilos Astikaičio sūnus (gim. m. nežinomi–1509), Trakų pilininkas, Vilniaus vaivada, Lietuvos DK kancleris. Šio Mikalojaus Radvilos palikuonys ėjo žymiausių Lietuvos DK

kad, atrodo, buvo išleisti į pasaulio šviesą beveik visi didžiai kilmingos tautos vyrai, buvę uždaryti viename Trojos arklyje. Iš tikrųjų tavo dėdė, taip pat Mikalojus Radvila³, Vilniaus vaivada, buvo toks senatoriškai protingas ir pelnė tokią šaunių darbų šlovę, jog šviesios atminties imperatorius Maksimilianas garsiam karalių susirinkime jį taip įvertino, kad suteikė jam artimos draugystės privilegiją; dėl to imperatoriško dosnumo jis pirmasis savo šeimai atnešė garbingą kunigaikščio titulą. Šioje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje už jį ne mažiau žymus buvo Jonas, vyriausiasis maršalka⁴. Pasakojama jį pasižymėjus tokiomis dvasios dovanomis, tokiu proto sumanumu, kad tas labai sunkias valstybės pareigas jis visada ėjo didžiai sėkmingai. Jis paliko du sūnus – Joną ir Mikalojų, kuriuos pagrįstai galima lyginti su bet kokiais visų laikų šauniais didvyriais. Tačiau Jonas⁵, dar jaunystės metais pasiekęs didelės garbės, atkreipęs į save visų žmonių akis retai matomu ir ypatingu šaunumu, suteikęs labai didelių vilčių, pavydžiu likimo įstatymu buvo paimtas iš žmonių gyvenimo ir todėl negalėjo imtis valstybinių pareigų. O Mikalojus, tasai garsusis Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikštis⁶, puikiai pasipuošęs visokiomis šauniomis dorybėmis ir iš prigimties, ir dėl uolaus bei bemiegio lavinimosi, pelnė visus galingiausias ir aukščiausias titulus valstybėje. Taip sumaniai, taip uoliai bei sąžiningai jis tvarkė visus valstybės reikalus, kad jei likimas šiam vyrui būtų suteikęs ilgesnį gyvenimą, galbūt nebūtų mums tekę išvysti to nešvarumo, tos bjaurios valstybės būklės⁷, kurią dabar apverčia visi protingi žmonės. Todėl dabar visų sutartinai šlovinamas didžiausias to žmogaus šaunumas, o tas, kuris iš pavydo geidė gyvam sutepti gerą vardą, dabar mirusį kelia iki žvaigždžių. Taigi šis vyras taip iškėlė savo tėvynės šlovę, taip papuošė visą tautą ir savo šeimą, kad nėra beveik krikščionių pasaulio kampelio, kuris nežinotų jo garsaus vardo. Šviesios atminties imperatoriai Karolis⁸ ir Ferdinandas⁹, taip pat dabar valdantis Maksimilianas taip jį brangino, kad tada, kai jis pas juos būdavo atlikdamas didžiai svarbias savo valdovo Žygimanto Augusto uždėtas pasiuntinybės pareigas, labai palankiai jį globodavo ir niekad nesiliaudavo puošę jo titulo, kai jo ten nebūdavo. Nors ir išplėšė jį ankstyva mirtis, jo gedi visi, kuriems rūpi tėvynės garbė ir gerovė.

urėdų pareigas: sūnus Mikalojus (apie 1470–1521) buvo Vilniaus vaivada ir Lietuvos DK kancleris, Jurgis (1480–1541) – Vilniaus pilininkas ir Lietuvos DK didysis etmonas, Jonas (1474–1522) – Lietuvos DK maršalka, Trakų pilininkas; anūkai Mikalojus Juodasis (1515–1565) – Vilniaus vaivada, Lietuvos DK maršalka, Lietuvos DK kancleris; Jonas (1516–1551) – Lietuvos DK rūmų raikytojas.

³ *tavo dėdė, taip pat Mikalojus Radvila* – išnašoje nr. 2 aptarto Mikalojaus Radvilos sūnus Mikalojus (apie 1470–1521) buvo Vilniaus vaivada ir Lietuvos DK kancleris. A. Volanas patvirtina žinią, kad pastarasis Mikalojus Radvila gavo iš Šventosios Romos imperatoriaus Maksimiliano Goniondzo ir Medilo kunigaikščių titulą (1518) anksčiau už jo brolių Jono ir Jurgio vaikus (žr. 5 ir 6 išnašas).

⁴ *Jonas, vyriausiasis maršalka* – 3 išnašoje aptartojo brolis Jonas Radvila (1474–1522). Buvo Trakų pilininkas, Lietuvos DK maršalka (1474–1522), Nesvyžiaus ir Olykos linijos pradininkas.

⁵ *Jis paliko du sūnus – Joną ir Mikalojų... Tačiau Jonas* – kalbama apie Joną Radvilą (1516–1551) ir Mikalojų Radvilą Juodąjį (1515–1565). Jonas Radvila, Mikalojaus Juodojo brolis, iš imperatoriaus Karolio V 1547 m. kartu su Mikalojum gavo Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikščio titulą. Priešingai savo broliui Mikalojui Juodajam, buvo unijos su Lenkija šalininkas. Turėjo nemažą dvarų Vilniaus, Naugarduko vaivadijose, Minsko pavieta. Buvo liuteronų bažnyčios šalininkas. *Mikalojus* – žr. 6 išnašą.

⁶ *Mikalojus... Olykos ir Nesvyžiaus kunigaikštis* – Jono Radvilos (1474–1521) sūnus, Jono Radvilos (1516–1551) brolis – Mikalojus Radvila Juodasis (1515–1565) ėjo Vilniaus vaivados, Lietuvos DK maršalkos, Lietuvos DK kanclerio pareigas, buvo savarankiškos Lietuvos DK politikos formuotojas.

⁷ *nebūtų mums tekę išvysti... tos bjaurios valstybės būklės* – A. Volanas bjauria valstybės būkle vadina Lietuvos DK padėtį po Liublino unijos su Lenkijos Karalyste. Šie žodžiai atspindi ir didžiausių politikų Radvilų, ypač Mikalojaus Radvilos Rudojų, aplinkoje gyvavusių vertinimus. Tokio požiūrio tuo metu laikėsi ir pats Mikalojus Radvila Rudasis, kuris Liublino unijos seimo metu formavo politinę grupuotę, dėjusią pastangas Lietuvos DK pasiekti daug didesnę politinę savarankiškumą, nei numatė Lenkijos Karalystės politikai, vykde pagrindines akcijas Liublino unijos seimo metu.

⁸ *imperatoriai Karolis* – Šventosios Romos imperijos imperatorius Karolis V (1519–1556) iš Habsburgų dinastijos.

⁹ *Ferdinandas* – Šventosios Romos imperijos imperatorius Ferdinandas I (1556–1564) iš Habsburgų dinastijos, Karolio V brolis.

Tačiau kadangi jis paliko žymių palikuonių, savo tėvo protą ir šaunumą parodžiusių jau pirmaisiais amžiaus metais, netenka abejoti, kad jie kada nors visai valstybei bus galinga apsauga ir puošmena. Iš tikrųjų jo vyresnysis sūnus Mikalojus Kristupas¹⁰, dar jaunystės metais didžiai apdairaus karaliaus kooptuotas į senatorių luomą, pasipuošęs garsiais ir rimtais papročiais, būdamas brandaus mąstymo ir apdovanotas senio protingumu, degęs tėvynės meile ir geisdamas valstybei šlovės, visiems pateikia tikrą įrodymą, kokią didelę viltį teikia augą jo broliai. Jis gi prie didžiai iškalbingo savo prigimties bei gabumų pagrindo pridėjo labai uolų lavinimąsi, aplankė kai kurias labai protingas ir narsias tautas, be literatūros ir kalbų studijų, kuriose jis ypač pasižymėjo, įgijo ir karinių dalykų patirties: todėl nėra abejonės, jog pasirodysiąs vertas senolių, o paveldėtą savo šeimos garbę – tenetrūksta tik jam sveikatos – savo kalbomis bei žygiais iškels į padanges. Tavo šeimoje, garsusis didvyri, klestėjo ne tik sumanumas politiniuose reikaluose ir palaikant taiką valstybėje, bet ypač didelės garbės buvo pasiekta ir karo dalykuose. Kad nereikėtų vardyti daugelio, dėl kurių drąsių žygių mūsų valstybė, turėdama tiek daug piktų priešų, dažnai buvo apsaugota, [paminėsiu] bent vieną – tavo tėvą Jurgį Radvilą¹¹, išgarsintą ir mūsų žmonių raštuose: tai, kad jis, daug kartų nugalėjęs priešus, pelnė tokių svarbių pergalių, ir tai, kad po ypač garsaus karo vado Konstantino¹² buvo išrinktas vyriausiuoju Lietuvos kariuomenės vadu, pakankamai paaiškina, kokią karinę šlovę reikia skirti tavo kilmingajai šeimai. Didžio ir atmintino Oršos mūšio¹³ su maskvėnais metu jis buvo Konstantino kolega ir lygiai tokia pat kūno ir dvasios stiprybe labai sėkmingai baigė šį karą. Paskui jam vadovaujant buvo užimta maskvėnams priklausanti Starodubo pilis, išmušta tiek priešų karių ir tokia didžiulė baimė įvartyta visai Moskovijai, kad jeigu būtų norėjęs tęsti pradėtą pergalingą žygį, tuo momentu būtų buvę galima jį laimėti. Tuo tarpu aš neminiu to, kad jis visada sėkmingai pelnydavo pergalę, kai tekdavo susikauti staigiuose mūšiuose, netikėtai užpuolus ir maskvėnams, ir totoriams ir taip sutramdžius išdidžią priešo dvasią. Kadangi kai kuriuos aukščiausius titulus tarsi paveldimą teisę turėjo jūsų šeima, po tėvo [mirties] tu perėmei imperatoriškąjį [titulą] ir, labai rimtai karaliui Žygimantui Augustui apsvarsčius, buvai pripažintas vertu, kad tau patiktų vadovauti visai kariuomenei. Taigi tada tu nuolat teikei visokių labai garsingų vyriausiajam vadui būdingo šaunumo įrodymų. Niekada tu nepradėjai tokio mūšio – nei nedidelės kovos, nei visų karių kautynių, kuriame nebūtum pelnęs iš priešo atimtos pergalės palmės. Taip tame atmintiname mūšyje su maskvėnais prie Ulos¹⁴ priešas, užkluptas netikėtai ir jam visai nelaukiant, išsigandęs vien tavo vardo, beveik ėmė galvoti apie bėgimą bei traukimąsi, kol ryžosi susikauti ir išbandyti

¹⁰ *vyresnysis sūnus Mikalojus Kristupas* – Mikalojus Kristupas Radvila (1549–1616), Mikalojaus Juodojo sūnus, buvo 16 metų, kai mirė tėvas. Radvilų giminės ir karaliaus Žygimanto Augusto palaikomas, būdamas 20 metų gavo Lietuvos DK rūmų maršalkos, o 1578 m. – didžiojo maršalkos pareigas. 1590 m. tapo Trakų, 1604 m. – Vilniaus vaivada. Mikalojus Kristupas gavo Našlaitėlio pravardę. Jis yra garsiosios *Hierosolymitana peregrinatio*, išleistos 1601 m. Braunsberge, autorius.

¹¹ *tavo tėvą Jurgį Radvilą* – Jurgis Radvila, Radvilos Astikaičio anūkas, Mikalojaus Radvilos sūnus Jurgis (1480–1541), Vilniaus pilininkas, Lietuvos DK etmonas.

¹² *karo vado Konstantino* – Konstantinas Ostrogiškis (apie 1460–1530). 1497–1500 ir 1507–1530 jis buvo Lietuvos DK didysis etmonas. Vadovavo Lietuvos DK kariuomenei 1507–1508, 1512–1522 karuose su Maskva.

¹³ *Oršos mūšio* – Oršos mūšis vyko Lietuvos DK ir Maskvos kunigaikštystės karo metu (1507–1544). Jis įvyko 1514 m. rugsėjo 8 d., laimėjo Lietuvos DK kariuomenė. Šioje vietoje A. Volanas primena ne tik Radvilos Rudojo tėvo laikų karo vado K. Ostrogiškio šlovę, bet ir paties Radvilos Rudojo, kadangi 1564 m. sausio pabaigoje tos pačios karinės operacijos metu, kai įvyko mūšis prie Ulos (žr. 14 išnašą), įvyko ir mažesnis mūšis prie Oršos, kurį taip pat laimėjo Lietuvos DK kariuomenė, o jos etmonu buvo Mikalojus Radvila Rudasis, nors pačiam mūšiui vadovavo F. Kmita ir Z. Astikas.

¹⁴ *mūšyje... prie Ulos* – Ulos mūšis vyko Lietuvos DK ir Maskvos kunigaikštystės karo metu 1564 m. sausio 26 d. Jį laimėjo M. Radvilos Rudojo vadovaujama Lietuvos DK kariuomenė, sumušusi Ivano Rūsčiojo karvedžio P. Suiskio vadovojamą kariuomenę.

nepastovųj Marsą. Drįstu tvirtinti, kad niekad žemėje nebuvo tokio mūšio, kai buvo išblaškytos tokios gausios priešo kariuomenės, žuvo vyriausiasis vadas, paimtos visos atsargos, o mūšiškio kario beveik nepasigesta nė vieno, kritusio nuo priešo rankos. Iš kokios didžiulės baimės ir pavojaus tada išlaisvinai visą Lietuvą nepaprasta savo pergale, aiškiai rodo kita labai gausi priešų kariuomenė, kuri ištrūko bėgdama, tik kad praneštų apie tokį baisų žlugimą; jei ji būtų sujungusi savo pajėgas su ta, kurią tu išblaškei, – kas buvo jų užsibrėžta, paaiškino vélesni įvykiai, – neturėtume Lietuvoje nė vienos vietos, nepatyrusios kokios nors labai didelės žalos ar net visiškai sunaikintos. Tačiau tas nežmoniškas ir baisus priešų sumanymas buvo atremtas tavo drąsiais žygiais ir sėkmingomis pastangomis, kurios mums visiems tada atnešė džiaugsmingą taiką. Juk tu nepasitenkinai išblaškęs priešų gretas ir prityrusį bei, galima sakyti, žymų karo vadą užmušęs; antrą pagal šaunumą bei karo žygius vyrą, kuriam lygaus Moskovija neturi, t. y. Andrių Jaroslaviškį¹⁵, sumaniai prisiviliojai ir, ištraukęs jį iš kruvinos tirono valdžios, iš karaliaus priešų padarei didžiai garsiu piliečiu. Kai Jaroslaviškis didelėje žmonių minioje tave sveikino, tave pašlovino sakydamas, jog vieną priešų kariuomenės vadą tu nugalėjai ranka, o jis pats esąs nugalėtas tavo liežuvio.

Iš tikrųjų jei ir buvo kada koks vyriausiasis kariuomenės vadas, kuris prie didelių karo laimėjimų pridėdavęs sumanumo ir iškalbingumo šlovę, tu visai teisėtai gali jį pranokti, nes dideliu ir įžvalgiu protu viršijai daugelį žymių mūsų Sarmatijos¹⁶ senatorių, o iškalba – tikrai visus. Todėl teisėtai tėvynėje tau buvo skirta garbingiausia vieta tarp senatorių, o dėl to, kad užėmei savo protingo ir garsaus pusbrolio Mikalojaus Radvilos vietą, mes galime pasakyti, jog jis tarsi pats grįžo pas mus. Tad tepadarо gerasis ir visagalys Dievas taip, kad tavo garbingiausią palikuonį – sūnų Mikalojų¹⁷, ne pagal metus protingą bei sumanų jaunuolį, nepaprastai drąsų bei ryžtingą, taip pat Kristupą¹⁸, dosniai apdovanotą dvasiškai ir fiziškai, greitai pamatytume atsistojusius prie valstybės vairo. Juk kilmingiausioji tavo šeima, gausi labai talentingų ir nusipelnusių tėvynei žmonių, neleidžia mums prarasti vilties, kad valstybė, blaškoma žiaurių audros bangų, pagaliau ras tikros ramybės uostą.

Taigi kai vadovauja tokie žymūs vyrai, visų pareiga būti ne žiūrovais, o imtis darbo, naudingo visuotinei gerovei. Aš savo ruožtu, kadangi nuo pat jaunystės iki šiol buvau auklėtas tavo rūmuose ir savo akimis mačiau, kokius didelius darbus tu atlieki visuotinei gerovei, tokio puikaus pavyzdžio paskatintas nutariau kad ir nedidelius savo darbus bei studijas paaukoti valstybei, ypač todėl, kad dėl didžiulio tavo palankumo ir gausiausios malonės tapau šios valstybės gyventoju¹⁹. Dėl to, kad bet kokia valstybė neturi jokio

¹⁵ *Andrių Jaroslaviškį* – Andrejus Kurbskis (apie 1528–1583), Maskvos kunigaikštis, politinis veikėjas, kilęs iš Kurbų prie Jaroslavlį, karo vadas. Trakų vaivada, Lietuvos DK didysis etmonas Mikalojus Radvila Rudasis ir pakancleris E. Valavičius, veikę karaliaus Žygimanto Augusto vardu, pasiūlė Andrejui Kurbskiui pereiti į Žygimanto Augusto tarnybą. A. Kurbskis, matydamas kylantį pavojų dėl Ivano Rūsčiojo opričninos, 1564 m. balandžio 29–30 d. atvyko į Lietuvos DK. Gyvendamas Lietuvos DK, parašė garsųjį veikalą *История князя великого Московского*, apimantį 1534–1573, dėl valstybės vidaus santvarkos ir žmogaus padėties joje laiškais polemizavo su Ivanu Rūsčiuoju.

¹⁶ *mūsų Sarmatijos* – A. Volanas, kaip ir daugelis kitų Lietuvos DK politikos ir kultūros veikėjų, Sarmatija vadina Rytų Europą, kuriai priskiria ir Lietuvos DK, tačiau į šią sąvoką neįeina etninės charakteristikos, sarmatų jis nesieja su slavais.

¹⁷ *sūnų Mikalojų* – Mikalojaus Radvilos Rudojo sūnus Mikalojus (1543–1589) nepasiekė tokios valstybinės svarbos postų kaip jo jaunesnysis brolis Kristupas Perkūnas. Jis buvo Naugarduko vaivada ir gavo Lietuvos DK rūmų medžioklininko garbės pareigybę.

¹⁸ *taip pat Kristupą* – Kristupas Mikalojus Radvila Perkūnas (1547–1603), Mikalojaus brolis, Mikalojaus Rudojo sūnus. A. Volano knygos parašymo metu – 1572 m. – jau buvo Lietuvos DK lauko etmonas, tačiau buvo aišku, kad greit kils karjeros laiptais. 1579–1584 jis ėjo Lietuvos DK pakanclerio ir Trakų pilininko pareigas. Nuo 1579 m. Livonijos karo metu buvo karo vadas, nuo 1589 m. – dar ir Lietuvos DK didysis etmonas, nuo 1584 m. – Vilniaus vaivada.

¹⁹ *tapau šios valstybės gyventoju* – yra pagrindo manyti, kad A. Volanas į Lietuvos DK atvyko iš Šlionsko, dėdės H.

kilnesnio, jokio naudingesnio siekio už laisvę, pasiryžau iš mokytų žmonių raštų surinkti kai kuriuos pamokymus, tinkančius papuošti bendrą visų laisvę; gal, taisydamas kai kurias ydas, būčiau naudingas pamokydamas tuos, kurie apsiima rūpintis valstybe. Nesu toks neprotingas, kad manyčiau, jog šis mano plonas bei menkas raštas atitinka svarstomo dalyko reikšmę bei didumą. Tačiau dideliuose dalykuose pakaks ir noro: tikrai teisingas skaitytojas atleis supratęs, kad mano norus ne visad atitinka sugebėjimas ir veikiau pagirs gerus mano linkėjimus valstybei nei papeiks mano nepatyrimą. O tau, šviesusis kunigaikšti, kad ir koks menkas darbas, kurį rašau, pasiryžau tau jį dedikuoti ir tau globojant jį paskelbti; kadangi Dievo valia esi svarbiausias valstybės saugotojas, kad imtumeisi globoti ir gintum nuo pavyduolių asmenį, iš visos širdies linkintį, kad valstybė gerai gyvuotų. Gyvuok ilgus metus, būk laimingas ir tvirtos sveikatos, garsusis didvyri, o mane apglobk įprasta savo malone.

Duota mano Bijutiškių dvarelyje 1572 m. sausio 5 d.

Jūsų šviesios aukštybės klientas ir amžinas tarnas

Andrius Volanas

Laisvę visi protingi žmonės visada labai brangino

1 skyrius

Nors labai didelių gyvenimo gėrybių žmonėms suteikė gamta, tačiau nežinau, ar iš visų žmogiškų dalykų ne pati puikiausia bus laisvė. Iš tikrųjų nors gamta žmogui atseikėjo gražių dvasios ir kūno dovanų, kurios, atrodo, galėtų būti tikra laimės priežastimi, tačiau, jei nebus laisvės, jos negalės nei savo paskirties kaip reikiant atlikti, nei žmogui tikros laimės suteikti. Juk beveik neįmanoma šaunaus darbo atlikti vergijoje, nėra jokio paskatinimo saugoti gerą sveikatą ir ją panaudoti naudingiems gyvenimo reikalams, nes visada esi verčiamas daryti tai, kas ne tau, o nedorų žmonių užgaidai miela. Taigi ne veltui visi sveiko proto žmonės ir visos gerai susitvarkiusios valstybės visada didžiausią ir atidų dėmesį skyrė laisvei. Mat tie protingi vyrai sugebėjo pastebėti visa, kas gera toje piliečių bendrijoje arba kas nyksta ar ir visiškai žūsta vien dėl to, kad vergaujama. Kaip žinoma, Ciceronas gražiai ir protingai yra pasakęs, kad iš visų blogybių vergija yra sunkiausia²⁰ ir todėl reikia kovoti su ja aukojant ne tik gyvenimą, bet ir mirtį. Kai kurie labai kilnūs žmonės visais laikais savo požiūrį į tai, kokia blogybė yra vergija, reikšdavo ne tiek žodžiais, kiek darbais. Atėniečiai, kol juos po sunkiu vergijos jungu spaudė tironai, iš kitų tautų kaimynių neišsiskyrė didesne karo šlove. Bet vos tapo laisvi, tarsi kitokie pasidarė ir lengvai iš visų kitų paveržė karinio šaunumo palmę. Pasak Herodoto, taip jie kaip tik norėję parodyti, jog tyčia nesistengę, nes ne sau, o šeimininkams būtų teikę naudą. Tapę nepriklausomi, pagaliau visas jėgas atidavė valstybei, rūpindamiesi ja jau kaip savo reikalu. Jeigu laisvė, toji visų gerųjų dalykų mokytoja, ten nebūtų pasirinkusi sau buveinės, niekad taip puikiai nebūtų sužydušios filosofijos studijos ir nebūtų atsiradusi didžiai garbinga įstatymų teorija. Juk barbarams, kurie mokėjo paklusti tironų valdžiai, visada buvo svetimi bet kokie piliečio verti papročiai ir bet koks garbės supratimas, todėl jų elgesys nedaug tesiskyrė nuo kitų

Kvileckio rekomenduotas Mikalojui Radvilai Rudajam. 1550 m., padedant Mikalojui Rudajam, jis tęsė studijas Karaliaučiaus universitete, iš kur į Lietuvos DK grįžo 1553 m., čia ir pasiliko visam gyvenimui. 1568 m. iš Žygimanto Augusto gavo du kaimus Ašmenos pavieta. Jau anksčiau buvo gavęs tame pačiame pavieta Bijutiškių palivarką.

²⁰ Ciceronas... yra pasakęs, kad iš visų blogybių vergija yra sunkiausia – Marko Tulijaus Cicerono posakis *Servitus malorum omnium postremum*. (Marcus Tullius Cicero. *In M. Antonium 2 Philippica*, 109 // *Opera omnia*. Parisiis, 1558. P. 608.)

neprotingų būtybių. Tačiau jei ir buvo koks nors miestas, atnešęs puikių laisvės vaisių, tai toks tikrai buvo Roma. Joje nelengvai gali atskirti, ar didesnis čia buvo didžiavimasis karo menu, ar piliečių kūrybos puošmenos. Tad kol ji elgdavosi kaip ištikima ir ryžtinga bendrosios laisvės saugotoja, visuomet būdavo tarsi garsi šaunumo buveinė, [pilna] daugelio šlovingų karo vadų ir labai protingų senatorių. Romėnai taip aistringai troško išsaugoti laisvę, kad ne tik patys narsiausiai dėl jos kovojo, bet ir nesutiko, kad būtų kėsinamasi į svetimą. Tai rodo tasai garsusis karas, kurį jie, vadovaujami Kvincijaus, kariavo prieš makedoniečių karalių Filypą: patyrę daug išlaidų, vargų ir pavojų, laimingai jį baigę romėnai pareikalavo ne kokio nors atlyginimo, o, graikams nepaprastai džiūgaujant ir stebintis romėnų šaunumu, Graikijos valstybių laisvės. Graikams atrodė tiesiog nežmoniška, kad egzistuoja tokia tauta, kuri, nebodama nei pavojaus, nei jokio vargo, taip rūpintusi svetima laisve, kad net ryžtųsi užkabinti labai galingą priešą ir išplėsti iš jo, atėmusio jų tautai laisvę, valdžią. Taigi atgavę laisvę ir pajutę jos teikiamą naudą, graikai patyrė tokį džiaugsmą, kad ir elgesiu, ir žodžiais tvirtino, jog apskritai mirtingųjų žmonių gyvenime nėra nieko, kas galėtų prilygti laisvės gėriui. Todėl ir žinoma daug atvejų, kai gausios žmonių minios ryžosi verčiau pasirinkti mirtį negu gyventi vergijoje. Tokią širdies drąsą ar tvirtybę rodė ne tik vyrai, dėl šios dorybės labai dažnai su jais rungdavosi ir moterys. Keltų moterys, su jų vyrais kariavus ir laimėjus Antoninui Karakalai²¹, buvo paimtos į nelaisvę; paklausus, ar jos nori būti parduotos ar nužudytos, atsakė pasirenkančios mirtį. Tačiau kai paskui jos vis dėlto buvo parduotos, rodydamos nepasitenkinimą, kad po turėtos laisvės joms užkraunama vergija, pačios nusižudė, pirmiau nužudžiusios savo vaikus, kad ir tie nebūtų verčiami vergauti. Minima, kad panašus likimas ištiko ir kantabrų moteris²²: jos taip pat pirmiau nužudė savo vaikus, kad tie nepatektų į priešo rankas, o paskui ir pačios nusižudė. Taigi aišku, kad labai teisingai yra pasakęs vienas žmogus: laisvė, perkama mirties kaina, tikrai yra didelė gėrybė, o vergija, kuri labiau vertinama už mirtį, – niekingas dalykas. Ir Diogenas Kinikas²³, kaip pasakoja Laercijus²⁴, norėdamas parodyti, kokia vertinga yra laisvė, Kraterui, Aleksandro Didžiojo karo vadui, žmogui nepaprastai turtingam ir įtakingam, kviečiančiam persikelti gyventi pas jį, atsakė: „Geriau Atėnuose laižyti druską negu valgyti gardumynus, Kraterui atidavus laisvę, kurią turime vertinti labiau už visus turtingųjų teikiamus malonumus, atsiduodančius vergija“. Kai filosofą Kalistenį kai kas dėl to, kad jis pas Aleksandrą labai prašmatniai bei prabangiai gyveno, vadindavo laimingu, tas sakydavo: „Priešingai, save laikau vargšu ir nelaimingu, nes turiu pusryčiauti ir pietauti tuomet, kai to nori Aleksandras“. Anokį gyvenimą, kaip pasakoja pasakėčia, kaimo pelė vertino labiau už miestietės, nors ir matė ją visuomet puikiai besimaitinančią. Kadangi tas malonumas teikė nerimą ir nuolatinę baimę, ji negalėjo palikti kaimiško ir saikingo stalo, kuriuo naudojosi būdama visiškai rami, ir artintis prie nerimo kupinų gausių vaisių. Iš tikrųjų toks elgesys, kaip matome gyvenime, ir neprotingiems gyvuliams yra pačios gamtos įdiegtas. Nors uždaryti nelaisvėje jie labai gražiai nusipeni, tačiau visi ryžtingai ieško progos ištrūkti ir labiau džiaugiasi laisvėje rastu maistu negu patiektu nelaisvėje. Kaip sako

²¹ *Antoninui Karakalai* – Marcus Aurelius Antoninus Bassianus Caracalla – Romos imperatorius (211–217). Išgarsėjo įstatymu „Constitutio Antoniana“ (212), suteikusi piliečių teises visiems laisviems Romos imperijos gyventojams.

²² *kantabrų moteris* – šiaurės Ispanijos genčių, ilgai kovojusių su romėnais, 25–19 m. pr. Kr. galutinai nugalėtų Agripas, moterys.

²³ *Diogenas Kinikas* – A. Volanas taip vadina Diogeną iš Synopės (411–323 m. pr. Kr.), kinikų filosofinės mokyklos atstovą, Sokrato sekėją; raštų jis nepaliko, tačiau dėl savo gyvenimo būdo ilgai gyveno ainių atmintyje ir pasakojimuose. Jis taip niekino materialųjį gyvenimą, kad apsigyveno statinėje.

²⁴ *pasakoja Laercijus* – Diogenes Laertios (II a.), veikalo *Garsiųjų filosofų gyvenimų ir mokymų aprašymai (Peri bion, dogmaton kai apophthegmaton ton en philosophie eudokimesanton)* autorius. Šis veikalas – vienas svarbiausių informacijos apie graikų filosofijos istoriją šaltinių.

Ovidijus: „Kad ir sotūs puošniame narve išsipenėję paukšteliai, kiekvienas jų stengiasi grįžti į savuosius miškus“²⁵.

Taigi žinant, kad net paukšteliams būdingas laisvės pojūtis, nereikia stebėtis, jog žmogus, kilniausias iš visų būtybių ir vienintelis Dievo sutvertas pilniausiai laisvei, taip aistringai jos siekia, o vergijos jungo kratosi net gyvybės [kaina]. Vergaujantis žmogus, teisingai sakė Ciceronas, negyvena tikro gyvenimo.

Čia rodoma, jog nepagrįsta ir klaidinga yra nuomonė žmonių,
galėjimą daryti bloga laikančių laisve
2 skyrius

Kad laisvė labiausiai dera žmogaus prigimčiai ir kad jos veikiamas niekas negimsta vergu, niekad neabejojo nė vienas sveiko proto žmogus. Reikia pripažinti, kad tik sugedus mūsų prigimčiai žmonės neišvengiamai patiria daug nelaimių, o vergija, kuri yra ne vienintelė blogybė iš žmonės ištinkančių nelaimių, kaip tik ir atsiranda iš tų ištakų. Iš tikrųjų garbės troškimas ir godumas, tie sugedusios prigimties vaisiai, sukėlė tarp žmonių karą, o paskui jį, lyg šešėlis paskui savo kūną, sekė vergija. Tiesa, tai vyksta ir be karo – arba vargas skurdas kai kuriuos žmones neišvengiamai veda į tai, kad jie patys vergijon pasiduoda dėl pragyvenimo, arba nepaprastai nusikalstama veikla vertai atlyginama vergija; taip ji atsirado žmonių gyvenime. Tačiau kad ir kokia būtų vergijos priežastis, kildinti ją tenka ne iš kur kitur, o tik iš nuodėmės sugadintos prigimties. Jei žmonės būtų išlikę tokie dori, kokie buvo sutverti, jiems svetimos liktų bet kokios nelaimės, sutvertieji daiktai patys jiems paklustų, ir jie nepatektų į kokio nors tvarinio žiaurią vergiją. Dabar gi, kai viskas taip pakeitė savo prigimtį, kad tai, kas tvirtai turėjo saugoti žmogaus gyvenimą, matyt, visai nusigrėžė nuo mūsų ir tik didelėmis pastangomis – o tai tikras mūsų vergijos įrodymas – paklūsta žmonių poreikiams. Niekas kitas žmogui neteikia tikresnio bei didesnio pavojaus patekti į vergiją kaip tik pats žmogus. Iš tikrųjų tai – pasipūtęs gyvis, kupinas paniekos, gobšumo ir žiaurumo, ypač kai atleidžia gėdos ir kuklumo pavadžius; jis labai įžūliai ir akiplėšiškai geidžia valdyti, nes mano, jog laimės niekur kitur neras, kaip tik engdamas daugelį žmonių ir juos laikydamas vergijoje. Tegul kiekvienas prisimena praėjusių amžių istoriją, tepasižiūri į savo laikmečio įvykių raidą, ir argi jis pastebės žmonių gyvenime kitą dalyką, buvusį tokių sąmyšių priežastimi arba kurio siekiama tokia kraujo ir žudynių kaina, koks yra išdidusis viešpatavimas? Žmonių išdidumas ir pašėlęs geidulys ką nors įsigyti tokie galingi, kad jie kone vieni ir yra vergijos priežastis. Tačiau yra ir tokių sugedusių, ir tokių piktos valios žmonių, kad jie tų ydų, ir taip naikinančių visokią laisvę, nesidrovi papuošti pačios laisvės vardu. Daugelis mano, kad jie tik tada naudojasi tikra ir tvirta laisve, kai grėsmingu ir žiauriu veidu gąsdina kokį nors silpnesnį už save žmogelį, kai, pamatę lengvai nuskriaudžiamą, nesusilaiko neįvykdę skriaudos ir taip visus žiauriai savo valdžia kankina. Tačiau kadangi nesaikingas visa kuo naudojimasis virsta yda, tie, kurie siekia nevaržomos laisvės, pelnytai gali didžiulis ne garbinga laisve, o iškreiptu jos pavidalu – savivale. Laisvė niekam neteikia nemalonumo, o savivalė drumsčia žmonių ramybę ir leidžia skriausti bet kokį žmogų pagal savo užgaidas. Iš tikrųjų laisvė taip vengia visokios vergijos, kad niekieno neverčiama palaiko teisingų įstatymų viešpatavimą; tuo tarpu savivalė naikina bet kokią įstatymų valdžią ir vietoj proto visiems veiksmams leidžia

²⁵ Ovidijus: „... stengiasi grįžti į savuosius miškus“ – Publius Ovidius Naso (43 m. pr. Kr.–18), vienas garsiausių romėnų poetų. Žymiausi veikalai *Meilės elegijos (Amores)*, *Menas mylėti (Ars amatoria)*, *Metamorfozės (Metamorphoses)*.

vadovauti bjauriam savo širdies geiduliui. Apskritai vyksta taip, kaip gražiai savo knygoje *Valstybė* rodo Platonas: kadangi kiekvienas nukrypimas virsta priešybe, per didelė laisvė išsigimsta į per didelę nelaisvę. Juk jei yra kokia nors valstybė, kurioje galima daryti kas patinka ir visai nepaisoma įstatymų, tokia padėtis tik stiprina galingųjų įžūlumą bei geidulį viską sau glemžti. Tai, žinoma, silpniesiems ir vargšams atneša tikrą vergiją. Nereikia toli ieškoti pavyzdžių, nes beveik visi mūsų kraštų žmonės, didelei savo nelaimėi, iš patirties žino, kokį vargą neša tokia savivalė. Pavyzdžiui, patys pamatėme, kaip kariai, užmiršę savo pareigas, beveik visai atpalaidavę įstatymų varžtus ir tik širdies geidulio varomi kiek įkabindami skraidė po kraštą, kiek daug ir kokių baisių žudynių jie įvykdė tik per pastaruosius metus, kiek išniekino garbingų moterų, kiek nusiaubė ne tik kaimų, bet ir ištisių provincijų taip, kad mūsų valstybė vargu ar galėtų patirti daugiau žalos ir nuo priešų²⁶. Tie, kurie tokius darbus daro, nerausta garsiausiai girdami savo laisvę; būdami niekingiausi bjaurių geidulių vergai patys savo ruožtu iš galingesniųjų patiria panašią nuoskaudą. Tad teeina po galais kvaila nuomonė tų žmonių, kurie nevaržomą savivalę daryti bet ką laiko laisve, nes ši susijusi su garbingais žmogaus veiksmais ir jos veikla pagrįsta remiantis teisingais sprendimais.

Teisinga nuomonė apie laisvę ir kur ji glūdi 3 skyrius

Nuo seno visi filosofai tarpusavy visiškai sutaria ir tvirtina – ir pats dalykas tai rodo, – kad yra trys gėrio rūšys. Mat visa, kas laikoma gėriu, glūdi arba dvasioje, arba kūne, arba turtuose. Dvasios gėrį pirmojoje veikalo *Apie įstatymus*²⁷ knygoje Platonas vadina Dievo [dovana] galbūt dėl to, kad žmonės, teisingai ir tinkamai juo naudodamiesi, pakartoja paties Dievo, kuris yra visų dorybių tobuliausias pavyzdys, prigimtį. Kūno ir turtų gėrį jis vadina tik žmogišku, kadangi jis priklauso nuo pirmojo [t. y. dvasios] ir jam, svarbiausiajam, būdami menkesni turi nuolankiai tarnauti. Ir Aristotelis yra tos pačios nuomonės kaip ir Platonas. Žmonių laimę jis skirsto į „eudaimonian“ ir „eutychian“. Pirmoji, pagal jo mokymą, yra vidinis ir tik dvasinis gėris: jis apima visas dorybes ir padaro žmogų tikrosios laimės dalyviu. Antroji, kaip jis teigia, apima tik išorinį, t. y. kūno ir turto teikiamą gėrį: tai žmogui duota tam, kad juo lyg ramsčiu pasispirtų ir įgytų žinių bei paskatų teisingai bei gerai atlikti visus dorus darbus. Veikale *Eutidemas* Platonas²⁸ moko, kad žmones tikrai laimingus padaro ne tų gėrybių turėjimas, o teisingas naudojimas jomis. Teisingai jomis naudotis gali tik išmintingas žmogus. Iš tikrųjų galima sutikti, kad tik išmintingas žmogus teisingai gali pasinaudoti gėrybėmis ir pelnyti laimę tik taip jas naudodamas. Tačiau aš manau, kad ir išminčius negalės teisingai tomis gėrybėmis naudotis, jei tuo metu neturės laisvės. Išties, nors visos žmonių bendruomenės, kurias vadiname valstybėmis, siekia vieno tikslo – pasinaudojus bendraja išmintimi ir kits kito pagalba gyventi tikrai laimingai, – tačiau kad gyventų teisingai ir tinkamai terado vieną būdą – bendrajame gyvenime džiaugtis taika, t. y. kiekvienam leisti ramiai ir laisvai naudotis savo gėrybėmis. Juk kuriam galui tasai gėrybių turėjimas, jei negali jomis naudotis, arba kaip galima jomis naudotis teisingai, jei apskritai jų neturi?

²⁶ ar galėtų patirti daugiau žalos ir nuo priešų – 1570 m. buvo sudarytos trejų metų paliaubos Lenkijos–Lietuvos ir Rusijos kare. A. Volanas kalba apie kazokus, laikomus laisvais valstiečiais-kariais, kurie turėjo ginti Ukrainą nuo totorių antpuolių. Tuo metu prasidėjo kazokų neramumai.

²⁷ pirmoje veikalo *Apie įstatymus knygoje Platonas* – graikų filosofo Platono (427–347 m. pr. Kr.) veikalas – dialogas *Nomoi*.

²⁸ Veikale *Eutidemas Platonas* – kalbama apie Platono dialogą *Eutidemas, arba Apie disputavimo meną (Euthydemus)*.

Taigi tam, kad bet kas galėtų naudotis savo gėrybėmis, būtina, kad jomis naudotųsi laisvai. Pilna žmogaus laimė yra tuomet, kai galima teisingai ir laisvai naudotis gėrybėmis.

Tačiau kadangi šią laisvę valstybėje galėjo nevaržomai ir visą turėti bet kas, nors ji ir neturėjo priklausyti nuo nedorų žmonių norų bei įgeidžių, reikėjo rasti tokį būdą ar sandėrį, kuriuo būtų pažabotas bet koks žmonių nedorumas bei įžūlumas. Todėl buvo sukurti įstatymai, kurie visais atvejais nustatytų dorą elgesio ribas, skirtų bausmę nusizengusiems, o tuo atveju, jeigu jie nepaisytų visuotinės ramybės, būtų verčiami ją saugoti iš baimės būti nubausti. Taigi jokios laisvės negali būti ten, kur nėra įstatymų, arba jei ir yra, tai taip sutvarkyti, kad veikiau palaiko nei pažaboja nedorųjų savivalę. Iš to aiškiai galima suprasti, kas gi yra ta laisvė, apie kurią mes kalbame. Tai – visų gėrybių, apie kurias kalbėta anksčiau, netrukdomas, be jokios baimės patirti skriaudą bei teisingas ir įstatymais leidžiamas naudojimas.

Taip geri įstatymai visais atžvilgiais stiprina visų žmonių laisvę: jie niekam neleidžia piktnaudžiauti savo gėrybėmis ir baudžia tą, kuris pažeidžia savo bei kitų laisvę. Juk visi įstatymų bei gerų įsakų pažeidėjai užgniaužia ir savo, ir kitų laisvę. Kitų žmonių laisvės žlugdytojais tampa tie, kurie prievarta kėsina į piliečių asmenį arba turtą, o savo laisvę naikina, kai pataikauja savo bjaurioms ydoms, pripažindami esą didžiausio blogio, t. y. savo niekšybės vergai. Tiesa, yra ir tokių nusizengimų, kurie kenkia tik tam asmeniui, kuris juos daro, o kitus žmones žeidžia visai mažai. Tačiau ir tokiu atveju jis neatsikrato gėdingos vergijos ydos, nes tikra laisvė nesutinka tarnauti nei ydoms, nei žmonėms. Tikrai visi lengvabūdžiai, kaip sako Ciceronas, visi geidulingi, visi nedorieji yra vergai, nes vergija – tai paklusnumas sielos lepumui bei menkumui ir nesugebėjimas laisvai apsispręsti. Taigi jis klausia, ar gali, jo nuomone, laisvas būti žmogus, kuriam įsakinėja moteris; kuriam ji skiria ir nustato įstatymus, liepia bei draudžia, ko užsigeidžia; kuris tokiai įsakinėtojai negali pasipriešinti ir nedrįsta nieko atsakyti? Ji reikalauja – turi duoti, ji šaukia – privalai eiti, ji išvaro – tenka išeiti, grasina – turi bijoti. Aš manau, toks žmogus yra ne tik vergas, bet ir labai netikęs vergas, nors ir iš garsios šeimos būtų kilęs. Taigi visi geiduliai, šunkeliais vaikščiojantį žmogų vesdami, šen bei ten stumdydami, Cicerono nuomone, jokių būdu jo neišvaduoja nuo kaltinimo vergija. Valstybė yra bendrosios laisvės saugotoja, todėl, norėdama išsaugoti laisvę, ji leidžia tokius įstatymus, kurie suvaržytų nusikalstamus veiksmus, kitiems žmonėms darančius žalą. Tačiau mes, lyg norėdami, kad visi žmonės neturėtų ydų, neišleisime laisvei naudingo tokio griežto įstatymo. Mūsų nuomone, pakankamai tikra ir tvirta kiekvieno žmogaus laisvė bus tuomet, kai įstatymai vers juos gyventi vienoje valstybėje niekam nekenkiant.

Kadise romėnai ir graikai nekentė karališkos valdžios,
manydami ją prieštaraujant laisvei
4 skyrius

Platonas veikalo *Valstybė* 3 knygoje²⁹ teigia, kad minėtą išganingos gerovės būklę valstybėje sudaro sąžiningas piliečių pagarbumas įstatymams; jo tvirtinimu, esą reikalinga, kad visi žmonės, kurie nori būti geri, paklustų įstatymams. Jis skelbia, kad tik tas tikrai be jokio nerimo gali būti laisvas, kas jaučia pagarbą įstatymams. Platono mokymą tiksliai pakartoja tas Cicerono posakis, kurį jis mums paliko įrašęs vienoje vietoje: „Esame (sako jis) įstatymų vergai, kad galėtume būti laisvi“³⁰. Tačiau kiekvienoje

²⁹ *Platonas veikalo Valstybė 3 knygoje* – kalbama apie Platono dialogą *Politeia*.

³⁰ *Cicerono posakis...*, „*Esame įstatymų vergai, kad galėtume būti laisvi*“ – Cicerono posakis *Legum omnes servi sumus, ut liberi esse possimus*. (Marcus Tullius Cicero. *Oratio pro Cluentio XIV // Opera omnia*. Basileae, 1528. T. 2.

valstybėje įstatymai būtų betiksliai, jei nebūtų žmonių, kurie juos vykdytų. Visais amžiais kiekvienoje piliečių bendruomenėje uoliai ir visą laiką buvo svarstoma, kokiems asmenims geriausia pavesti valstybės valdymą, jos saugojimą ir įstatymų vykdymo galią. Ir kadangi atsirado įvairių nuomonių dėl būdo valdyti valstybę, tik dėl įvairių tautų, besinaudojančių skirtingomis formomis, ilgos praktikos buvo sutarta pagal trejopą valdžios vykdymo pobūdį nustatyti tris valstybių rūšis. Dabar gi beveik visame pasaulyje nepamatysi kitokio valdymo būdo kaip tik tokį, kuris panašus į vieną iš tų trijų arba apima visus tris kartu, juos tam tikru būdu derindamas bei maišydamas.

Iš tikrųjų yra arba karališkoji valdžia, kai vienas asmuo turi aukščiausiąją valdžią ir teisingai valdo sau pavaldžius žmones, arba aristokratija t. y. optimatų viešpatavimas, kai valstybės valdymas bei tvarkymas pavedamas daugeliui dorybe pasižymėjusių žmonių. Trečia yra demokratija, arba politėja, t. y. liaudies santvarka, kai vadovauja ne vienas ir ne daugelis, bet visi kartu ir lygia galia įstatymus ir leidžia, ir vykdo. Jeigu kiekviena tų rūšių išsilaikytų tokia, kokia yra, ir neišsigimtų į ydingą priešybę, savo piliečiams suteiktų labai daug naudos ir gėrio. Tačiau jau senaisiais amžiais romėnai ir graikai labiau negu kitas rūšis buvo pamėgę tik liaudies santvarką, o karališkosios valdžios, laikydami ją bendrosios laisvės priešininke, visai nekenė. Ir ne todėl nepalankiai į ją žiūrėjo, kad karališkasis valdymas iš esmės būtų netikęs, bet kad anuo metu, kaip liudija Justinas, vietoj įstatymų buvo arba tik karalių sprendimai, arba jei ir būdavo kokie įstatymai, tai išleisti greičiau pagal karalių įgeidžius, o ne piliečių naudai. Todėl, kai viskas buvo daroma pagal vieno valdovo įsakymą bei valią ir kai jis savanaudiškai vienas vykdė valdžią, užmiršęs visuotinę naudą, toks valdymas jau reiškė tam tikrą piliečių vergiją ir jų priespaudą. Kad išaiškėtų, jog tie senieji karaliai arba nieko, arba tik menkai rūpinosi įstatymais, mums liudija tie romėnų kilmingi jaunuoliai, kurie po to, kai karaliai buvo išvaryti iš miesto, nutarė juos sugrąžinti kaip tik dėl to, kad, karalius išvarius ir sulyginus visų laisvę, [žmonės] negalėjo sutikti su ta padėtimi, kad jiems užkraunamas įstatymų jungas. Taigi kilmingi jaunuoliai palaikė nevykusią nuomonę, kad laisvė glūdi karalių savivaliavime, ir, priešingai, klusnumas įstatymams – tai vergija. Karaliumi, naudojantis Livijaus žodžiais, jie laikė tokį žmogų, iš kurio galima ką ir išmaldauti, kai reikia teisingumo ar neteisingumo, jis esąs malonės bei palankumo dalintojas, jis gali supykti ir atleisti, jis daro skirtumą tarp draugo ir priešo; tuo tarpu įstatymai yra kurti ir nepermaldaujami, tinkamesni bei palankesni beturčiui nei galingajam, jie nepripažįsta nei švelninančių aplinkybių, nei atleidimo, ir yra pavojingi, jei prasižengsi nekalto gyvenimo būdui, o žmonės yra linkę klysti. Iš tų žodžių nesunku suprasti, kaip jie įsivaizduoja karališkąją instituciją: jis nieko nesprenžia teisingai ir gerai; ir kalbėdamas, ir dirbdamas jis nesivadovauja proto sprendimais, elgiasi tik pagal savo įgeidžius bei turi galią ir spausti nekaltą, ir palikti nenubaustą kaltą. Tačiau iš tikrųjų tai ne karaliaus, o tirono elgesys. Juk karalius, remdamasis įstatymais ir rodydamas pavyzdį, vadovauja ir valdo tautą, kurios priekyje jis stovi, visiems jis yra teisingo ir doro gyvenimo norma. Tarp įstatymo ir karaliaus toks glaudus ryšys, kad, mūsų nuomone, karalius yra ne kas kita kaip kalbantis įstatymas; pagarbos vertą sprendimą, kuris išdėstytas popieriuje ar lentelėse, karalius visada pasirengęs perteikti savo veido išraiška ir kalba. Tai sužinome iš kai kurių senųjų rašytojų pasakojimų.

Kai imperatorius Oktavianas Augustas, iškovojęs taiką ir romėnų valstybėje atstatęs ramybę, buvo sumanęs atsisakyti aukščiausios valdžios ir ją grąžinti romėnų valstybei, iš jo artimųjų ir šaunių draugų, su kuriais jis dėl to tarėsi, tik Mecenatas nepritarė imperatoriaus sumanymui ir ragino pasilaikyti principatą. Juk nei principatas, nei

karališkasis viešpatavimas iš bendrosios laisvės nieko neatimsią, o priešingai, nei manęs cezaris, – jei jis stengsis būti tikrai geras valdovas, o ne tironas. Ir kitų buvo pripažinta, jog Mecenatas sakė teisingai. Kaip žinia, netrukus po to dėl to buvo tartasi senate, kuriame kai kurie geriausi bei protingiausi asmenys jo nubrėžtu taku priėjo prie to paties sprendimo. Mat jei principatas, arba vieno asmens valdžia, ankstesniaisiais laikais turėjo blogą vardą, yra tikra, jog tai įvyko ne dėl to, kad toji institucija, kuri valstybei gali teikti garbės ir būti naudinga, yra ydinga iš esmės, bet dėl žmonių nusikalstamo polinkio savo, o ne kitų naudai panaudoti nevaržomą ir griežtais įstatymais neapibrėžtą valdžią. Šiais laikais, kai žmonių karaliumi yra tapęs tik įstatymas, o žmonės – ne įstatymų tironai, karališkasis viešpatavimas nepelno jokio priekaišto ir neapykantos, tad neginčijamai tik jis yra garbingai remiamas ir kai kurių narsiausių tautų palaikomas. Mūsų krašte karališkoji valdžia yra suvaržyta stipriais lyg žąslai varžtais ir ji negali, be visos tautos sutikimo, nei leisti kokius nors įstatymus, nei, kita vertus, išleistus kaip nors keisti. Juk prieš pavedant valdyti valstybę, karaliavimo pradžioje jie turi prisiekti tautai, jog nieko ir niekad nedarys prieš įstatymus. Jei tai atsitiktų, jie aiškiai patikina, jog jokios teisinės galios toks jų sprendimas bei nutarimas neturės, kadangi tai būtų padaryta prieš šventą tikėjimą ir priesaiką. Bet kartais, kad gautų tai, ko užsimano, karalių geidulys sulaužo įstatymų varžtus ir taip pažeidžia piliečių laisvę. Tačiau kaltę dėl tokio elgesio reikėtų skirti ne karališkajai galiai ar puikumui, bet pačiam asmeniui, kuris blogai vykdo savo pareigas, arba apsileidimui bei nesąžiningumui tų asmenų, kurie, paskirti tam, kad apsaugotų karalių nuo blogo darbo, galėdami tai padaryti, jo nesudraudžia. Juk jei yra bijančių karaliaus galios ir nedrįstančių atverti burnos bei atišti liežuvio valdovo geiduliui sutramdyti, jie teisingai vadintini bailiais bei silpnavaliais. Tie, kurie norėdami pelnyti malonę ir gauti dovanų vengia viešai sakyti tai, ką mano, tikrai kaltintini neištikimybe bei nusižengimu.

Kokie turi būti valstybėje įstatymai,
kad piliečiai turėtų tikrą ir visišką laisvę
5 skyrius

Iš viso to, kas ligi šiol buvo pasakyta, lengva pastebėti, kad jokia valstybė negali teisingai didžiuliu laisve, jei joje visų piliečių gyvenimas nesutvarkytas pagal įstatymų normą. Ir jei bet kurioje žmonių bendrijoje nebus kokių nors nuostatų, pagal kurias griežtai baustų nusikalstančius, neatsiras nė vieno, kuris abejotų, kad tokiu atveju visų arba bent jau silpnesniųjų laukia žiauri vergija. Tiesa, beveik visuose pasaulio kraštuose visą laiką buvo daug ir įvairių tautų, kurios, gyvendamos pagal vienokius ar kitokius įstatymų nuostatus, vis dėlto pelnytai negalėjo savęs vadinti nevergaujančiomis. Tačiau dėl šios neteisybės, matyt, nereikia atsisakyti tokio reikšmingo dalyko, koks yra įstatymas, taip pat ir paties žodžio, kad įstatymas dėl bjauraus nemokšų nesugebėjimo juo naudotis nebūtų laikomas vergijos instrumentu; jį protingi senovės žmonės, visi sutartinai, laikė laisvės pagrindu.

Įstatymas, teigia Ciceronas 1 knygoje „Apie įstatymus“³¹, yra svarbiausias proto reikalavimas, įdiegtas žmogaus prigimčiai: jis liepia daryti tai, ką reikia, draudžia tai, ko nereikia. Arba, kaip kitoje vietoje rašo kitokiais žodžiais, bet ta pačia reikšme: įstatymas yra ne kas kita, kaip dievų valia nubrėžtas proto reikalavimas, liepiantis elgtis dorai ir draudžiantis [elgtis] priešingai. Įstatymas yra dievų sumanyta dovana žmonėms, pritardamas tokiai nuomonei skelbia Demostenas, norėdamas pabrėžti, kad dorumo,

³¹ Ciceronas 1 knygoje Apie įstatymus – Marcus Tullius Cicero (106–43 m. pr. Kr.), knyga „De legibus“, traktato Apie respubliką (*De republica*), kuriame Ciceronas svarstė geriausios valstybės santvarkos teoriją, papildymas.

teisingumo ir gėrio supratimas yra dievų įbrėžtas į žmonių dvasią; tas įstatymas visose gyvenimo srityse pateikia dorus bei naudingus nurodymus ar nuostatas bendrai žmonių sąjungai apsaugoti. Dėl to ir Aristotelis pageidauja, kad įstatymai derintųsi su įgimtu sveiko proto sprendimu. Jei jie tiek nutolsta nuo įgimtos dorumo taisyklės, kad ardo piliečių sąjungą ir tarp žmonių pasėja bjaurią maišatį bei vergiją, jie pagrįstai neturi būti vadinami įstatymo vardu. Išties, kas pavadins įstatymu, o ne didžiuliu ir begėdišku nusikaltimu tai, kad kadaise kipriečiai prieš ištekant mergeles atiduodavo viešai ištvirkauti, kad augijai vestuvių naktį visiems leisdavo paleistuvauti su savo žmonomis? Indai savo tėvus, kai tie nusendavo, žudydavo, o užmušę – surydavo, nes, anot jų, jų kūnai esą garbingiausias karstas. Tačiau toks barbariškas ir žiaurus paprotys prieštarauja žmogaus sveiko proto sprendimui, todėl kvaila, kai jis puošiamas įstatymo vardu. Taigi žmonių bendruomenėje negalima leisti jokių nuostatų, niekas neturi turėti įstatymo reikšmės, jei negalima remtis, vadovaujantis teisingumu ir gėriu, įgimtu sveiko proto reikalavimu. Tarp žmogaus dvasios nuostatų, kurias diktuoja įgimtas sveikas protas, yra ir tikri bei prigimties galia pasireiškiantys dalykai: negalima įžeisti niekieno gėdos jausmo, kėsintis į kieno nors turtą ar gyvybę. Nors šias įgimtas žmogaus dvasios nuostatas kokia nors barbariška ir laukinė tauta, nepaisydama visuotinės nuomonės, galėjo pažeisti ir žmonių papročiais paversti prieštaraujančias gyvenimui nuostatas, tačiau ji negalėjo pasiekti, kad jos pelnytų pastovios gyvenimo taisyklės bei įstatymo autoritetą ir pagaliau pati neišnyktų, negalėdama prie jų priprasti. Iš tikrųjų dėl visų prieštaraujančių teisingam žmogaus proto sprendimui įstatymų yra ginčijamasi tol, kol pagaliau [jie] atšaukiami arba remiantis valdžios žmonių autoritetu, arba jų didžiai kenksmingas veikimas nutraukiamas liaudies sukilimo. Kad tarp žmonių būtų įtvirtinta tikra laisvė ir gyvenimo ramybė, prisidengiant įstatymo vardu nieko neturi būti įnešta į žmonių gyvenimą, ko nepasiūlo pati išmintis ir nenurodo teisingas proto sprendimas. Nepajudinamas ir nepažeidžiamas yra prigimties įstatymas – nė vieno neskriausti, kiekvienam atiduoti kas priklauso ir, kaip sako Ciceronas, pažaboti visus geismus: tai, kas priklauso mums, – saugoti, o nuo svetimo nukreipti mintis, akis ir rankas. Bet kurioje valstybėje turi būti saugi ir žudikui neprieinama žmogaus gyvybė, turtas [neprieinamas] grobstymui; taigi tik ten išsaugojamas nepalietas ir sveikas piliečių susivienijimas, o malonus bei gražus laisvės vardas ilgai būna tvarus.

Apie tris žmonių luomus mūsų tautoje ir ar visi jie
naudojasi ta pačia laisve
6 skyrius

Iš visų kada nors besididžiavusių garsia laisve tautų mūsų laikais tikrai gaubiamą tokia laisvės šlove, kad neabejotinai išsiskiria iš visų tautų. Iš tikrųjų daugybė žmonių tą faktą savo kalbose sutartinai pateikia ne tik susirinkimuose. Gausūs jų raštai rodo, kokia didžiulė pagarba teikiama mūsų laisvei, skelbiama net, jog ji priklausanči tik mūsų tautai. Tačiau kad per didelė meilė mūsų valstybei nepaskatintų mūsų tuščiai girtis ir kad protingi žmonės į tai atsiliepdami neapkalbintų mūsų siekiant ne to, ko reikia, man atrodo, jog čia reikėtų būti bent kiek kuklesniems ir remtis verčiau pašalinių nei mūsų pačių pagyromis. Mat labai dažnai mes neteisingai sprendžiame apie save, o patirtis rodo, kad kitų nuomonės yra daug tikresnės ir teisingesnės. Aš savo ruožtu, besvarstydamas įvairių tautų nuomones ir bevartydamas kai kuriuos jų raštus, niekur nepastebėjau, kad kiti girtų tą mūsų laimę. Man net pasirodė, kad esu skaitęs, jog nemaža žmonių mano priešingai. Kadangi aptariamas dalykas liečia mums įprastą žmonių gyvenimą ir tiesiog vyksta visų akyse, nereikia nei ilgai ir sunkiai svarstyti, nei

labai prakaituoti, kad tikrai sužinotume, ką iš tiesų apie tai dera manyti.

Mūsų tauta skirstoma į tris žmonių luomas, todėl ne pro šalį, manau, žvilgterėti, kokiomis sąlygomis gyvena kiekvienas luomas, kad būtų galima spręsti, ar visi lygiai, ar tik vienas kuris turi šlovingąją laisvę.

Taigi yra arba kilmingieji, arba miestiečiai, arba žemdirbiai. Jie turi skirtingus užsiėmimus, gyvena nevienodą gyvenimo būdą, laikosi kitokių įstatymų, ir tai skiria vieną nuo kito. Kilmingieji, neužsiimdami jokiais patarnavimo darbais arba mechaninio pobūdžio verslais, atlieka tik karinę tarnybą ir budi gindami tėvynę nuo priešų puldinėjimų. Miestiečiai tenkina visų gyvenimo poreikius arba užsiiminėdami prekyba ir iš svetur įveždami reikalingų daiktų, arba atsidėdami mechaniniams verslams. Pagaliau žemdirbiai atlieka rimtą darbą dirbdami žemę ir ruošdami visiems maistą. Kalbant apie įstatymus, dažnai toje pačioje byloje vienoki įstatymai leisti kilmingiesiems, kitoki miestiečiams, trečioki – žemdirbiams; tai įrodo, jog šiuo atžvilgiu jų visų laisvė pagrįsta skirtingu pamatu. Neminėsiu labai daugelio nuoskaudų, kurias suteikę liaudžiai kilmingieji užsitraukia lengvesnę baudą, o sunkesne ir žiauresne baudžiama liaudis; jei įžeistų ar kokį nors nemalonumą padarytų kilmingajam, pačios bausmės dėl žmogžudystės būtų sveriamos ne tomis pačiomis svarstyklėmis, nes, kaip gerai žinoma, kiekvienam luomui jos yra skirtingos ir nepanašios; kilmingųjų laisvei labiausiai palankios, o kitų luomų – su tikromis vergijos žymėmis. Juk tik tokioje valstybėje, kur visiems taikoma vienoda teisė, piliečiai gali būti vadinami laisvais. Jeigu vieni turi daugiau teisių už kitus ir nebaudžiami, visai nebijodami įstatymo, visaip gali skriausti žemesnius, tuomet pirmieji, kaip teisingai sakoma, viešpatauja, o antrieji – vergauja. Ne dėl to tuos dalykus prisimename ir ne to siekiama šiais žodžiais, kad norėtume valstybėje panaikinti visą skirtumą tarp kilmingųjų ir liaudies, bet kad teisinga lygybė, kuri aritmetine proporcija priklauso visiems, nebūtų pažeidžiama kokių nors blogų nuostatų ir vietoj bendrosios laisvės neįsigalėtų oligarchijos, arba mažumos, viešpatavimas. Kilmingiesiems, mūsų įsitikinimu, turėtų priklausyti ir būti neliečiamos tos privilegijos, pagal kurias jie valdovų malone yra atleisti nuo visokių patarnaujamo pobūdžio įpareigojimų ir mokesčių bei kitokių mokėjimų; tačiau kad jie turėtų daugiau teisių bei galios varžyti kitų laisvę, – daugiau negu jie patys norėtų, kad kiti turėtų tą patį jų atžvilgiu, – joks įstatymas ir teisingumas to neleidžia ir atmeta kaip labai netinkamą dalyką. Kadais, piktnaudžiaujant padėtimi, tokia nesaikinga valdžia buvo duota savininkams tik savo vergų atžvilgiu, ir žmonės, užsidegę akla valdymo aistra ir užmiršę bet kokį žmoniškumą, suteikė sau teisę vergus žudyti ar palikti gyvus. Bet tokia įžūli savivalė vėlesniaisiais amžiais buvo pažabota įstatymų varžtais taip, kad savininkui, tiesa, buvo valia bausti nusikaltusį vergą, tačiau net grasinant bausme visai uždrausta atimti gyvybę. Net įstatymuose sužymėta daugelis atvejų, kai vergai gali skusti ne tik pašalinius, bet ir savo šeimininkus, paduoti juos į teismą, kad taip nevaržoma šeimininkų galia nepavirstų visiška savivale. Tačiau mūsų tauta nepakęstų, jei jos įgeidžiai būtų sutramdyti ne tik tada, kai atimamas turtas. Net nužudymo atveju valstietis neturi jokios teisės savo poną paduoti į teismą. Kodėl gi to negalėtų daryti ponas, kai bet koks žmogus gali kiek nori užmušinėti valstiečius, jei tik turi šiek tiek pinigų apmokėti užmuštojo mirtį³²? Tikrai labai gaila, kad mūsų tauta, kuri apskritai yra tikrai kultūringa, pritaria tokiems nešvelniems įstatymams, o jeigu ir nepitaria, tai labai ilgai nuolaidžiavo tai netikusiai žmonių nuostatai bei įstatymui, nors jis ir prieštarauja teisingam sveiko proto reikalavimui. Tai, ko pagal romėnų įstatymus šeimininkas negalėjo daryti savo vergui, pagal mūsų įstatymus leidžiama daryti ne

³² jei... turi šiek tiek pinigų apmokėti užmuštojo mirtį – kalbama apie 1566 m. II Lietuvos Statuto XII skyriaus 1–3 straipsniais numatomas pinigines bausmes už nekilmingojo asmens nužudymą. (*Pomniki prawa litewskiego z XVI w.* / Wyd. F. Piekosiński. Kraków, 1990. P. 217–218.)

vergamis, o savo tautos žmonėms. Turėtų pakakti, jog valstybėje žmonės vienas nuo kito skiriasi luomu, veikla bei pareigomis, kad kiekvienas darytų kas jam priklauso ir nelieštų to, kas neįeina į jo pareigas, ir taip išsilaikytų tas geometrinis, arba paskirstomasis, teisingumas. Tačiau kuriai nors žmonių grupei suteikti daugiau nei kitiems teisių ar valios ir nesulyginti visų pagal tuos pačius įstatymus – tai, mano nuomone, skirtina greičiau nežmoniškumui ir barbariškam žiaurumui, o ne teisingai, įstatymais pagrįstai santvarkai. Komutatyvinis teisingumas, kurį filosofai vadina aritmetiniu, nepripažįsta jokio skirtumo tarp plebėjo ir kilmingojo, turtingo ir vargšo, visiems stengiasi seikėti po lygiai, o už įvairias nuoskaudas ir nužudymus be jokio asmens skirtumo baudžia ta pačia bausme. Jei žmonėms, kurie buvo pagonys, protas padiktavo tokį įstatymą ir privertė juos saugoti jį savo valstybėje, mums, krikščionims, turintiems visuose savo raštuose tiek daug teisingų įstatymų, kuriuos įkvėpė Šventoji Dvasia, turėtų būti gėda³³, kad leidžiamės jų nugalimi kultūringumu ir įstatymų teisingumu. Viešpats Mozės lūpomis kalba savo tautai (Pakartoto įstatymo knyga, 1 sk.): „Teiskite (sako jis) teisingai, nedarydami skirtumo tarp brolio ir svetimšalio, išklauskite ir mažą, ir didelį, neatsižvelkite į niekieno asmenį“. Ir išmintingasis karalius Saliamonas sako: „Amžinai bus laimingas tas karaliaus sostas, kuris teisingai teisia vargšus“. Iš tikrųjų niekas tegul nesitiki, kad valstybėje, kur atleidžiami varžtai galingesniesiems spausti žemesniuosius, ilgai išsilaikys taika ir ramybė. Juk sukilimai, nesutarimai bei karai dažniausiai kyla dėl tokių aplinkybių; taip suardoma piliečių vienybė, sunaikinama santarvė, kuri tik viena geriausiai palaiko amžinų žmonių siekius, ir galų gale dėl to visai žlunga valstybė.

Iš kokių nors tautų ar kraštų tai aiškiausiai gelėtų parodyti Livonija, nes ji artimesnė mūsų kaimynė ir geriau žinoma, ypač dėl to, kad jos baisus žlugimas³⁴ duoda mums gerą pavyzdį. Gerai žinoma, todėl nereikėtų apie tai ilgai kalbėti, kaip, su niekuo nesiskaitydami, netrukdomi ir nevaržomi, kilmingieji valdė valstiečius bei kaimiečius. Todėl kai maskvėnų valdovas užpuolė tą kraštą ir plačiai viską niokojo kardu ir ugnimi, kaimiečiai patys ėmė vadovauti priešui, puolančiam kilmingųjų namus, ir greitai prisijungė prie priešų. Kokia nelaimė ištiko tą kraštą, kai daug tūkstančių žmonių buvo išžudyta, kai daugybė kilmingų moterų, kilnių mergelių bei vaikų išvesta į vargingą bei žiaurią nelaisvę, – gerai paaiškina liūdnas ir baisus padėties vaizdas, kurį ir dabar ten galima regėti. Todėl visiems, norintiems ilgai turėti sveiką ir tvirtą valstybę, reikia stengtis, kad visų luomų žmonės būtų sulyginti tam tikra įstatymų proporcija, kad, nors vieni už kitus ir turėtų geresnę padėtį, tačiau niekas nebūtų kito skriaudžiamas dėl kokios nors teisinės nelygybės.

Tą reikalą gerai paaiškina labai protinga Venecijos Respublikos [santvarka]. Nors joje patricijų, arba kilmingųjų, luomas naudojasi kai kuriomis labai didelėmis prerogatyvomis ir, be kilmingųjų, nė vienam žmogui iš liaudies niekad neleidžiama Respublikos valdyti, tačiau tokioje ilgoje tos valstybės istorijoje niekad nekilo liaudies pasipriešinimas ar sukilimas, taip pat nebuvo mėginta daryti perversmo ir neparodyta nė mažiausio įtarimo, kad susilpnėjo pasitikėjimas kilmingaisiais. Tokios būklės priežastis, mano Kontarinis, rašydamas apie Venecijos Respubliką³⁵, yra tai, kad Venecijos gyventojai visuomet laikėsi nusistovėjusios senolių tvarkos, kad tos pačios teisės buvo aukščiausiojo ir žemiausiojo luomo [piliečiams] ir niekam nebaustam nebuvo leidžiama skriausti žmogaus net iš

³³ *turėtų būti gėda* – dalis A. Volano komentuojamos knygos VI skyriaus adresuojama Lietuvos Statuto taisymo ir papildymo komisijai, kurią 1569 m. patvirtino Liublino seimas.

³⁴ *jos baisus žlugimas* – Livonijos–Rusijos karas atsinaujino 1558 m. Livonijoje. Rusijos kariuomenė užėmė Narvą, Tartu ir kitus miestus. Livonijos magistras Ketleris 1559 m. rugpjūčio 31 d. pagal sutartį pasidavė Žygimanto Augusto globai, tačiau tai nesustabdė Rusijos kariuomenės karo veiksmų.

³⁵ *Kontarinis, rašydamas apie Venecijos Respubliką* – kalbama apie Gasparo Contarinio (lot. Contarenus) knygą *De magistratibus et republica Venetorum libri quinque*. Basileae, 1544. Vėliau ji pakartotinai išleista ten pat 1547 m.

žemiausio liaudies sluoksniu. Patricijui įžeisti plebėją, pasinaudosiu Kontarinio žodžiais, visuomet buvo laikoma šventvagyste ir labai dideliu nusikaltimu. Ir jeigu koks nors lengvabūdis kada išdrįsdavo taip padaryti, niekur negalėdavo pasislėpti nuo baudmės, net, juo smarkiau būdavo baudžiamas, juo garsingesnis jis būdavo. [Linkėčiau], kad verčiau šia didžiai reikšminga puikiosios Venecijos valstybės saikinga tvarka sektų mūsų tautos kilmingieji, o ne didžiutęsi nepaprastai sunkiai spausdama liaudį ir stengdamasi laikyti ją už įstatymo ribų! Juk kaip Venecijos piliečiai išlaiko nepaliestą kilmingumą ir orumą, nors į savo teisės bei įstatymų sąjungą ir priėmė plebėjus, taip ir mūsiškiai jos neprarastų ir neatsitiktų nieko, iš ko pastebėtume, kad ji koku nors atžvilgiu svyruoja. Dabar gi, kai kiekvienas savo laisvę matuoja pagal tai, kiek jis nebaudžiamas gali engti kitus, tasai laisvės vardas šiek tiek neteko savo grožio ir, kaip matome, visur valdo beveik visų nekenčiamoji savivalė. Ir nėra lengva nustatyti saiką saugant laisvę ten, kur kiekvienas save aukština, kad tik prispaustų kitą; nesaikinga laisvė, kaip teisingai įspėja Livijus³⁶, ir kitiems nemaloni, ir tiems patiems, kurie ją turi, paprastai tampa nepavaldi ir pražūtinga. O saikinga laisvė, priešingai, būna palaiminga ir pavieniams žmonėms, ir valstybėms. Tačiau kadangi laimingos bei išganingos valstybės santvarkos mes galime veikiau pageidauti nei ją sukurti, sprendimą palikime Dievui ir protingų žmonių išmintingumui. Dabar gi trumpai paliesime tai, kokia laisve naudojasi mūsų tautos kilmingieji, taip pat kokiomis prerogatyvomis jie pasikelia virš liaudies. Bet prieš tai darant, mūsų nuomone, būtų naudinga bei reikalinga pirmiausia trumpai aptarti, kas apskritai yra kilmingumas ir kokia jo kilmė.

Kas yra kilmingumas ir kokia jo kilmė
7 skyrius

Kilmingumą daugelyje savo raštų vietų ir pats Aristotelis, ir labai daug kitų filosofų apibūdina taip: tai tam tikra senolių šlovė bei pirmtakų garsingumas, kuris tarsi kokia paveldima teise perduodamas palikuonims. Mat tie, kurių senoliai buvo garsūs ar koku nepaprastu šaunumu, ar nuopelnais valstybei, ar ėję aukštas ir garbingas pareigas, ar pasižymėję turtų didumu bei įtaka, tą savo visų pripažintą garsingumą, kuriuo naudojasi patys, beveik visuomet palieka ainiams. Bent iš dviejų dalykų junginio, kaip liudija Aristotelis, susideda kilmingumas, t. y. pirmiausia iš šaunumo ir turtų. Tačiau neretai pasitaiko, – net ir mūsų patirtis tai rodo, – kad įtakingam vardui įgyti net nebuvo paisoma šaunumo; paprastai daugiausia reikšmės turėdavo tik turtas arba senolių šlovė. Taigi romėnų valstybėje patricijų, arba kilmingųjų, luomas pradžių gavo iš tėvų, arba senatorių, kuriuos parinko Romulas: pranašumą prieš kitus anuo metu jiems teikė garbingų pareigų ėjimas, o ne šaunumas. Koks galėjo būti šaunumas žmonių sangrūdoje, kai nebuvo skirtumo tarp laisvojo ir vergo, nes visi, būdami prasti ir žemos kilmės, ieškojo tik apsaugos. Tačiau kas gi pagaliau turėtų daryti žmones žymius ir kilmingus – ar ne senolių šaunumas, arba turtai, arba garbingos pareigos, arba visi tie dalykai, sujungti drauge; taigi visi kilmingumu vadina tą vardo garsingumą, kuris nuo senolių pereina palikuonims. Tačiau dabar mes nekalbame apie tą kilmingumą, kurį kiekvienas įsigyja savo šauniu gyvenimo būdu, o tik apie tą mums įprastą, kuris remiasi vien senolių reputacija. Taigi, kaip teigia daugelis žmonių, aptariamojo kilmingumo labai svarbus, be kitų, privalumas yra tai, kad tos šaunumo sėklos, kurias turėjo senoliai, atgimsta palikuonių prigimime, ir todėl sūnūs būtinai turį būti visa kuo panašūs į savo tėvus ar

³⁶ Livijus – romėnų istorikas Titus Livius (59 m. pr. Kr.–17), žymiausias veikalas 142 knygų Romos istorija *Nuo miesto įkūrimo (Ab urbe condita)*.

senolius. Dėl to dažnai girdėti, kaip daugelis savo naudai cituoja šiuos poeto³⁷ žodžius: „Narsieji ir gerieji gimdo narsius. Jautukuose bei kumeliukuose išlieka geros tėvų savybės, ir narsieji ereliai neišperi baikštaus karvelio“.

Dėl to, kad kilmingumas, kaip minėjome, ne visuomet yra šaunumo rezultatas ir kad neretai jis priklauso tik nuo turto ar aukštų pareigų, kai kas visai be pagrindo tai, kas iš esmės yra daugiariopos [prigimties], nori suvesti į vieną apibrėžtą formą: manoma, kad kiekvienam asmeniui priklausęs tas kilmingumas, kuris atitenkąs jiems vien dėl to, kad jų senoliai buvo šaunūs ir dorai gyveno. Vis dėlto tenka galvoti, kad ne visuomet palikuonys paveldi tuos pačius ar panašius įpročius, kad galima būtų manyti, jog be jokio rūpesčio, be vargo ir pastangų, tik dėl prigimties jie pasieks tai, kas jų senolius padarė didžiai kilnius bei žymius. Negalėčiau neigti, kad kartais iš šaunių tėvų gimsta šaunūs vaikai ir jiems įdiegiama didelių dorybių sėklų, kurios, nors ir mažu darbu puoselėjamos, neša gausių vaisių. Tačiau išvesti taisyklę, kad visad vyksta pagal šį gamtos dėsnį, yra tuštesnis dalykas nei to teiginio nepagrįstumo aiškinimas. Čia juk išryškėja toji didelė Dievo geradarystė, kai jis, nepaisydamas asmens, tiems ypač puikių dvasios bei prigimties dovanų suteikia, kuriems nori. Neretai būna, kad prastų tėvų vaikai turi tokių puikių prigimties gabumų, kad dėl jų, atlikdami šaunius žygius, pasidaro didžiai garsūs bei žymūs žmonės. Tačiau dažnai būna ir priešingai: garsių gimdytojų palikuonys taip išsigimsta, kad savo senolių dorybes stengiasi viršyti visokiomis ydomis ir nebevertina bjauriais darbais sutepto gyvenimo. Todėl, matyt, labai teisingas yra patriarcho posakis, jog kilmingaisiais ne tiek gimstama, kiek tampama, o kad kartais neatrodytų, jog šaunumas yra paveldima gėrybė, [jis] tvirtina: „Nenoriai tvirtinu, nes faktai rodo, kad retai žymaus vyro sūnus būna žymus“. Tokio pasikeitimo negalima skirti tik vienam kuriam amžiui: senas ir garsus poetas Homeras savo metu skundėsi dėl tos pačios nelaimės šitaip bylodamas:

Maž tepavyksta vaikų, kad nors tėvui užaugtų jie lygūs.

Daugel užauga blogesnių, o maža geresnių už tėvus.

(Homeras, *Odiseja*, II, 276–7, vertė Jeronimas Ralys)

Nereikia toli ieškoti tokių pavyzdžių, nes kur tik nukreipsi akis, pamatysi, jog dažniausiai vaikaičiai labai retai pateisina senolių šaunumą. Iš tikrųjų tų asmenų, kurių senoliai mūsų žiniomis buvo garsūs karine drąsa, vaikai ar vaikaičiai daugeliu gyvenimo atvejų pasirodo neveiklūs, tingūs ir jokiam karo žygiui netinkami. Ir tie žmonės, kurie buvo didžiai garsūs susivaldymu bei santūrumu, neretai – o kad taip būtų ne visuomet! – paliko labai pasileidusius, prabangoje ir gašlume skęstančius sūnus. Taigi ir knygose, ir gyvenime labai dažnai matome, kad protingų tėvų vaikai yra kvaili, mokytų – tamsūs, teisingų ir švelnių – mėgstantys žiaurumą ir tironiją. Nenorėdamas minėti dabarties faktų, pateiksiu keletą senų³⁸.

Kas didžiai nesistebi Mozės, to žydų tautos vado, nepaprastu sugebėjimu valdyti, jo nepalaužiama širdies drąsa, ugingu teisingumo bei dievotumo siekimu? Tačiau jo sūnus Eliezerį ir Gersamą šventoji istorija tik trumpai pamini ir parodo, kad jie nesušvytėjo nė viena tėvo dorybe. Ir pats tėvas nė vienam iš jų, nors pagal įstatymus galėjo, neskyrė natūralaus paveldėjimo ir nedavė valdyti to krašto, kuriame pats viešpatavo, matydamas, kad jie tam netinka. O kokius vargus dėl šlykščių ir begėdiškų savo sūnų poelgių patyrė karalius Dovydas, daugelio šaunių dorybių garsus pavyzdys. Pagaliau sūnus jį išvarė iš

³⁷ šiuos poeto žodžius – A. Volanas cituoja romėnų poeto Horacijaus, Quintus Horatius Flaccus (65–8 m. pr. Kr.), žodžius iš odžių knygos *Giesmės (Carmina)*, IV knyga, 4 odė.

³⁸ keletą senų – visus toliau pastraipoje minimus pavyzdžius A. Volanas perpasakoja iš Senojo Testamento.

karalystės ir tik kovodamas dėl savo teisių, gyvybės, visų turtų ir nužudęs sūnų jis vėl atgavo neramumą nedrumsčiamą valdžią. Karalius Ezekijas, valdovas didžiai šlovingas dėl ryžto atnaujinti grynąją religiją, turėjo sūnų Manasą, veikia valdžios nei jo dorybių paveldėtoją. Juk jis vadovavo platinant klaidingą Dievo garbinimą ir buvo toks tironiškas šventiesiems Dievo pranašams, kad negirdėtai žiauria mirtimi pašalino iš šio pasaulio pranašą Izaiją. Jei norėčiau pasakoti apie tokius bedieviškus faktus, visų kraštų istorijose galėčiau rasti labai daug pavyzdžių. Tačiau iš daugelio pasinaudosiu tik keliomis.

Marko Antonino, filosofo³⁹, romėnų imperatoriaus, dorybingumas tuo labiau krinta į akis, kad savo valdžios paveldėtoju paliko netikusį sūnų. O Germanikas, protingumo ir taurumo šlove [apgautas] labai garsus valdovas, paliko sūnų Kaligulą⁴⁰ – tikrą gėdą, o ne žmogų. Savo ištižimu, gašlumu, žiaurumu atrodė toks nepanašus į tėvą, jog gali manyti jį gimus ne iš to tėvo, o iš kokios nors pabaisos. Be to, imperatorius Augustas⁴¹, garsus didžiausio dorybingumo pavyzdys, kaip pasakojama, buvo taip įsižeidęs dėl savo dukterų pasileidimo, kad dažnai cituodavęs šį Homero posakį: „Daug geriau būtų nevedusiam likti ir bevaikiam numirti“. Tad labai retas ir nepaprastas atsitikimas, kad gerų tėvų vaikai taip pat būtų geri, o ne taptų savo šauniųjų pirmtakų išsigimėliais. Todėl nepakankamai tvirtais ir tikrais įrodymais remiasi tie, kurie mano, kad su kilmingumu, kurį paveldėjo iš pirmtakų, drauge tarsi paveldimą turtą perėmė ir šaunumą. Tikrai, nors kai kurių tokių žmonių širdyse, kaip esame sakę, pasėta daugiau šaunumo sėklų, tačiau jei jų nepuoselės didelėmis pastangomis, darbu ir uolumu, dėl tokio apsileidimo vietoj vaisių užaugs erškėčiai, kaip būna derlingoje, bet nedirbamoje žemėje. Mat tai, kas slypi žmonių širdyse, labai panašu į ugnies kibirkštį: jei tik ją papūsi ir pridėsi degamosios medžiagos, ji sutvinskės skaisčiausiu šviesuliu. O jei to nepadarysi ir visa kuo nepasirūpinsi, galėsi ją lengvai užgesinti, ir niekad ji nesuteiks jokios šviesos. Todėl ypač sąmojingai ir protingai rašė poetas Hesiodas, kad dievai dėl dorybės išliejo daug prakaito ir tik sunkus bei nelygus kelias – ji yra labai aukštoje vietoje – veda ten, kad niekas nemanytų, jog ją galima pasiekti ištižusiam bei tinginiui arba tik prigimties vedamam, be jokio darbo ir pastangų. Dėl to juo labiau smerktinas ir vertai pajuoktinas kai kurių žmonių tuščias ir melagingas manymas, kad paveldėję iš pirmtakų kilmingumą galį juo džiaugtis lyg tikrai įsigiję šaunumą ir niekinti kitus, pranokstančius juos kokia nors dorybe. Bet šie nevykėliai vietoj esmės gaudo šešėlį ir, iš tikrųjų to neturėdami, bet būdami tuščiagarbiai, džiaugiasi tik dūmais. O tai juo labiau nuostabu, kad tai yra ne tik mūsų ar kurio nors vieno amžiaus yda; jau senaisiais laikais gyvavo šis tuščias įsitikinimas, protingų ir drąsių vyrų vertai žodžiais ir sprendimais pasmerktas. Iš tikrųjų Ciceronas Saliustijų, besipuikuojantį savo giminės kilmingumu ir prikaišiojanti jam įgytą kilmingumą, apkaltino⁴² tuštybe, taip jam atsakydamas: „Šauniais darbais pralenčiau savo senolius: jei anksčiau jie buvo nežinomi, nuo manęs prasidės jų atminimas. Tu savaisiais darbais, savo gyvenimu, kurį taip

³⁹ *Marko Antonino, filosofo* – Marcus Aurelius Antoninus (121–180), Romos imperatorius. Atėnuose fundavo 4 filosofijos katedras, parašė garsų veikalą *Pačiam sau* (*Ta eis seauton*). Vedęs cezario Antonino Pijaus dukterį Faustina, susilaukė sūnaus Komodo (Commodus), turėjusio cezario titulą 161–192. Komodas norėjo, kad būtų dievinamas kaip naujasis Heraklis, rėmėsi karine jėga, susilaukė senato opozicijos ir paniekos.

⁴⁰ *Germanikas paliko sūnų Kaligulą* – Germanicus, Gaius Julius m. pr. Kr.–10), romėnų karo vadas, atsiskęs siūlyto titulo. Su žmona Agripina turėjo sūnų Kaligulą (Gaius Julius Germanicus, pramintas Caligula, 12–41), kuris buvo Romos imperatorius (37–41), iššvaistė valstybės iždą, reikalavo būti dievinamas, sirgo cezarių beprotyste.

⁴¹ *imperatorius Augustas* – Octavianus Augustus (63 m. pr. Kr.–14). 27 m. pr. Kr. tapo Romos imperatoriumi, buvo paskelbtas Dievo sūnumi, tėvynės tėvu, aukščiausiu dvasininku. Jo laikais Vergilijus sukūrė *Eneidą*, veikė Mecenasas, kurio vardu buvo pavadinta meno ir mokslo globos bei šelpimo institucija, gyveno ir kūrė Ciceronas.

⁴² *Ciceronas Saliustijų... apkaltino* – Gaius Sallustius Crispus (86–35 m. pr. Kr.), romėnų istorikas, kilęs iš kilmingos šeimos, karštai kritikavo Ciceroną, prikaišiodamas žemą jo kilmę. Į tai Ciceronas atsakė: *ego sum posteris meis nobilitatis initium et virtutis exemplum*. (*Marci Tullii Ciceronis in Crispum Sallustium responsio // Opera omnia*. Basileae, 1528. T. 1. P. 280–282.)

gėdingai praleidai, paskleidei didelę tamsą; dėl to jie, kad ir žymūs buvo piliečiai, tikrai paskęs užmaršty“. Marijus, kilmingųjų pajuokiamas dėl žemos kilmės, nuo savęs taip nukreipė tuos praeiksmus, kad išmušė jiems, nesugebantiems teisingai mąstyti, iš galvų klaidingą nuomonę apie garbingus darbus – tarsi jie būtų neatskiriami kilmingumo palydovai. „Jų senoliai, sakė jis, viską, kas galima, jiems paliko: turtus, atvaizdus, savo garbingą atminimą, tačiau dorybės nepaliko. To ir negalėjo padaryti – jos vienos negalima nei dovanoti, nei paveldėti“. Todėl tie, kurie garbės siekia šaunumu, garbingais darbais, neturi būti tinginiai ir vengti darbo; taip pat jis priduria: „Negaliu kaip įrodymo pademonstruoti nei senolių atvaizdų, nei triumfų arba jų konsulatų, bet, jei reikia, [pateiksiu] ietis, signalines puolimo vėliavas, karinius pasižymėjimo ženklus ir kitokius apdovanojimus, be to, randus, padarytus krūtinėje iš priekio. Tad šie dalykai yra mano atvaizdai, jie mano kilmingumas; jie ne paveldėjimu gauti, kaip anųjų: juos įsigijau, daug vargo ir pavojų iškentęs“. Taigi daug ištvėmės, daug sunkumų iškęsti reikalauja šaunumas, jis bjaurisi ištižimu ir atitenka ne kaip koks nors paveldėjimas, o dėl garbingų darbų. Tai parodo ir tas poetas, kuris sako: „Kas nori vežimu važiuodamas pasiekti geidžiamą metą (stulpelį), nuo jaunystės daug kentėjo ir dirbo, prakaitavo ir šalo, vengė Veneros ir Bakcho“.

Taigi dėl to, kad šaunumas nei pagal kilmę, nei gamtos duodamas, bet pelnomas ryžtingu darbu, reikia ieškoti kitokių kilmingumo vertybių, kitokios naudos. O jo viena ir beveik vienintelė privilegija, nemenkos ir nereikšmingos svarbos, yra tai, kad apie gimusius didžiai garsiose šeimose manoma, jog jie žmonių bendruomenei neša tarsi šviesą ar degantį žibintą ir kai jie garbingai bei šauniai pasielgia, tas žibintas neleidžia, kad toks elgesys būtų paslėptas, atvirkščiai, tučtuojau tai paskelbiama visų žmonių žiniai. Šios dovanos negauna savo kilmę vedantys iš negarsios ir žemos giminės, nes jie gali pagarsėti tik padėję daug darbo savo šaunumui ugdyti, tik panaudoję daug dvasios ir kūno jėgų. Kai išgarsėja, jiems tenka patirti didelį daugelio žmonių pavydą, didžiulius kenkimus ir patirti sunkumų. Čia galėčiau pateikti labai daug pavyzdžių iš senovės, jei tas dalykas nebūtų bemaž žinomas iš kasdienės patirties. Visų minėtų kliūčių nepatiria tie, kurie perima senolių arba tėvų šlovę ir niekas jų nepeikia, kai jie eina šaunumo keliu, nes atrodo, kad tai jiems labiausiai dera. „Visi mes, sako Ciceronas, dori žmonės, visuomet gerbiame kilmingumą ir dėl to, kad valstybei naudinga, kai žmonės kilmingi, verti savo senolių, ir dėl to, kad svarbus yra garsių ir valstybei nusipelnusių, net mirusių, atminimas“. Bet, kaip kilmingumas laikomas svarbiu sėkmės laidu eiti lengvu bei pramintu keliu [ir pelnyti] bet kokią šaunumo bei garbės šlovę, lygiai taip, kas šaunumu nepanašus į senolius, savo širdies šlykštumą leis išvysti tuo labiau, nes iš jo visi tikėjosi daugiau senolių šlovės. Tikrai, jei tave nesulaikomai traukia pavojingas tuščios garbės siekimas ar geidulys, jei tavo garbę menkina neteisingumo ir žiaurumo dėmės, pačių tėvų kilmingumas, sako Juvenalis, kovoja prieš tave ir skaisčiu deglu apšviečia gėdos vertus darbus. Juk senolių kilmingumas, matyt, primeta palikuonims tarsi įstatymą arba greičiau būtinybę, kad nesivaizduotų senolių šaunumo sekėjais [esą] tie, kurie verti visų paniekos, būdami, kaip sako Ciceronas, garsūs ne tiek savo kilme, kiek „kilmingi“ savo ydomis.

Kilmingumo prasmė dabar kitokia nei buvo senaisiais amžiais
8 skyrius

Seniesiems anais laikais kilmingumo prasmė buvo tai, kad kiekvienas išgarsintų savo vardą savaisiais dvasios gabumais bei ypatingu koku nors šaunumu, taip pat kad paliktų atminimą, nes anksčiau jie visi buvo žemos kilmės ir negarsėjo jokia iš senolių paveldėta

garbe. Tuos dalykus, atrodo, palietė Ciceronas žinomame ginče su Saliustijumi⁴³. Saliustijui, kuris jam prikaišiojo žemą kilmę, jis taip atsakė: „Todėl liaukis man prikaišiojęs dėl tų garbingų senų vyrų. Juk daug geriau garsėti savo paties atliktais darbais nei remtis geru senolių vardu; [geriau] taip gyventi, kad palikuonims aš būčiau kilmingumo pradžia ir šaunumo pavyzdys“. Ir tada, kai draugai jį ragino pasirinkti kitą kokį nors šeimos vardą, nes dėl „Cicerono“, pasak jų, netinkamo vardo jis esąs pajuokiamas šmaikštuoliu, štai kaip atsakė: Cicerono šeimos vardą jis padarysiąs garsesnį už Katonų, Katulų ar Skaurų, nors tie vardai Romoj ypač garsūs. Ir Harmodijas⁴⁴ vienam žmogui, kai jį gėdino dėl žemos kilmės, taip atsakė: „Mano giminė nuo manęs prasideda, o tavo tavimi baigiasi“. Taip pat žinoma, kad panašiai sakė ir Ifikratas⁴⁵, kai tokiu pat būdu buvo įžeidinėjamas dėl prastos bei žemos giminės. Taigi aišku, kad anais laikais visa tai buvo kiekvieno asmens galioje, kiekvienas, kas tik norėjo, savo šaunumu palikuonims galėjo atverti duris vardui išgarsinti. Paskui atėjo laikai, kai romėnų valstybę valdė imperatoriai, ir kilmingumas, ilgą laiką buvęs gaunamas gimstant, pradėjo būti dovanojamas dėl imperatorių palankumo. Iš tikrųjų civilinėje teisėje yra tokių imperatoriaus nuostatų, kurie rodo, jog šis asmeniškasis aukštas kilmingumas turįs būti teikiamas tam tikrais valdovo garbės raštais arba privilegijomis; taip asmenys, kurie dėl imperatoriaus palankumo gaudavo tokią privilegiją, buvo laikomi iškeltais virš plebėjų ir priimtais į kilmingųjų luomą. Jei valdovas kuriam nors žmogui nebus dosnus ir tas neturės rašto, liudijančio jo kilmingumą, joks kad ir labai reikšmingas žygis negalės padėti pelnyti to kilmingumo. Mat visas tas reikalas jau nebeprisiklauso nuo mūsų ryžto, valios ar veiklos, jo šaltinis yra tik valdovo autoritetas ir malonė. Žinoma, nedraudžiama kokio nors asmens nelaikyti aptariamojo luomo žmogumi, nors ir atrodytų kam nors to nevertas, jei savo kilmingumą jis gali patvirtinti valdovo liudijimu. Tačiau tokiais atvejais, kai kokie nors asmenys, nors ir kilę iš senolių, visą laiką neginčijamai priklausiusių kilmingųjų luomui, savo kilmingumo negali patvirtinti valdovo liudijimu, tuomet laiko ilgumas patvirtina garbingą jų padėtį lygiai taip pat, kaip ir tų, kurie dėl valdovo palankumo į tą luomą buvo pakviesti bei priimti. Taigi pastarasis kilmingumas yra suteikiamas valdovo, o paskui tarsi paveldima teise pratęsiamas visiems palikuonims.

Taigi kilmingumas yra dviejų rūšių: vienas iš tėvų pereina vaikams ir pagrįstai gali būti vadinamas įgimtuoju, antrasis suteikiamas valdovo malone ir todėl teisingai vadinamas dovanotuoju, tačiau ir vienas, ir kitas yra vienodai garbingi. Toks kilmingumo gavimo būdas iš seno įsigijo, tik laikui einant jis taip pasikeitė, kad drauge su valdovų privilegijomis tokiai giminei yra įteikiami ir herbai arba garbės ženklai. Iš dalies jie skiriami suteiktam kilmingumui paliudyti, iš dalies – išskirti šeimas tų asmenų, kurie priimami į tą luomą. Tačiau kad kilmingumas nepasirodytų esąs plikas ir tik apgaulinga garbė, šiam luomui yra skirtos tam tikros pareigos ir nustatytas toks gyvenimo būdas, kad jeigu kas peržengtų oficialiai nustatytas gyvenimo ribas, neišvengiamai susiaurėtų jo teisės ir jis vėl nusmuktų į plebėjų būklę. Be to, kiekviena tauta šiuo klausimu laikosi vienokio ar kitokio papročio. Mūsų tautai įprasta, kad tas kuris nori išlaikyti pilną šio luomo garbę, turi turėti savo nuosavybėję žemės naudmenų, t. y. sodybų, dvarų, pilių ar miestelių. Šiam luomui nevalia užsiiminėti jokiais nešvariais arba patarnaujamais darbais, pragyvenimui gali pelnytis tik iš žemės darbo, iš nustatytų valstiečių mokesčių ir iš visos kitos naudos, kurią gali teikti žemė. Iš tikrųjų žmonės, kurie netektų žemės nuosavybės ir

⁴³ *ginče su Saliustijumi* – žr. 42 išnašą.

⁴⁴ *Harmodijas* – kartu su Aristogeitonu 514 m. pr. Kr. Atėnuose nužudė tiraną Hiparchą (Hipparchos) ir žuvo patys. Graikijoje tapo kovos su tiranija simboliu.

⁴⁵ *Ifikratas* – Iphikrates, gyveno IV a. pr. Kr. pirmojoje pusėje, karo vadas, įvedė naujovių į kariuomenės apginklavimą ir todėl laimėjo pergalę prieš spartiečius.

užsiimtų mechaniniais verslais⁴⁶, daugiau nebeprisiklausytų kilmingųjų luomui, nes, pasikeitus jų gyvenimo būdui, būtų laikomi prastais žmonėmis. Tik mokslai arba karo užsiėmimai leidžiami aniams žmonėms. Kadangi ir valstybės valdymas, ir pareigos dalyvauti kare paliekama šiam luomui, tokiems užsiėmimams jie visada rengiasi iš anksto. Tik jų dėka valstybės ramybė ir namie išsaugoma, ir nuo priešų užpuolimo ginama už jos ribų. Taigi apskritai valstybei naudinga, kad tuo metu, kai žmonės bendrauja ir gyvena nevienodus gyvenimo būdus, nustatytus jų naudai, būtų toks luomas, kuris nepaisydamas jokio pelno uoliai rūpintųsi užsiėmimais, kurių vienintelis tikslas – valstybės garbė ir nauda. Juk jei valdžia būtų pavedama „nešvariams“ žmonėms, o rūpinimasis karu paliekamas prastiems silpnadvasiams, tie visada greičiau rūpintųsi savo nauda nei visų gerove ir neįtikėtina, kad, tokiems žmonėms stovint prie valdžios vairo, valstybės plaukimas būtų laimingas bei sėkmingas.

Mūsų valstybė ligi šiol išsilaikė nenugalima ne įmantriais įtvirtinimais, ne miestų apsauga, o tik kilmingųjų drąsa ir nepalaužiama dvasios stiprybė kovoje prieš visokius priešų išpuolius. Iš tikrųjų šis luomas visada taip vertino drąsą ir garbę, kad niekad nedvejodavo pulti net į priešo vidurį ir pasitikti tikrą mirtį tik priminus šią garbingą jų pareigą. Kitos tautos [karius] stoti į mūsų ir mušti priešą skatina tik tam tikromis dovanomis ir užmokesčio viltimi, mūsų širdis gi tai daryti verčia šlovės grožis ir pagarba kilnumui. O kad būtų galima ilgai išlaikyti šią paveldėtą iš senolių šlovę ir eiti jų pėdomis, kad jų palikuonys valstybę saugotų taip sumaniai ir ryžtingai, kaip anie ją įkūrė, ir ilgiausius amžius išlaikytų ją tvirtą ir nepajudinamą! Tačiau regime, kad padėtis labai keičiasi, beveik visi senolių palikimą supranta skirtingai, geidžia jau ne šaunių darbų, o vadovaujasi tik gobšumu ir pelnu. Todėl kilmingiesiems negėda prekiauti, palūkininkauti, laikyti karčemas ir kitokiais nešvariais darbais užsiiminėti, kad tik padidintų savo turtą bei pajamas. Ir kadangi verslai, labiausiai derą šiam luomui, yra paniekinti, visur vyrauja didelis papročių sugedimas, o tas puikus ir gražus šaunumo vardas, nors nenuėina nuo visų lūpų, bet tik nedaugelio gyvenime ir darbuose pasirodo. Tačiau tuo pat metu jie smarkiai kovoja stengdamiesi išsaugoti savo laisvę ir išlaikyti prerogatyvas, vos beprisimindami, kad jos buvo suteiktos kaip atlyginimas tiems, kurie nesivertė nešvariais pasipelnymo darbais, o visą gyvenimą praleido karo varguose ir mokydamiesi valdyti valstybę. Juk reikia, kad tie, kurie pagal garbę ir prerogatyvomis nori pakilti virš liaudies, rūpintųsi ne plebėjiškais ir prastais reikalais arba svajotų tik apie pelną. Iš tikrųjų jei visi imsis tokių verslų ir dar vieni už kitus ims didesnius atlygius, bus pažeisti teisingumo įstatymai, nes tokiems pat žmonėms bus duodama ne po lygiai ir taip bus sėjama visoms valstybėms pragaištinga nesantaikos sėkla. Jei kurios nors tautos kilmingieji gali didžiuotis savo prerogatyvomis arba aukštinti savo laisvę, mūsų turbūt [šiuo atžvilgiu] jas visas nugali. Todėl būtina, kad jie tuo atokiau laikytųsi nuo visokios gėdos bei negražaus gyvenimo būdo, kuo didesnis atlyginimas laukia. Tačiau kad per daug neatsiduotume tam džiaugsmui ir kad garsindami savo laisvę nepasirodytume nesugebą išlaikyti saiko arba net esą apsigimėliai, kurie, mano manymu, iškraipo šį gražų laisvės vardą, atskleisime, prieš tai truputį paaiškinę, kas gi pagaliau yra toji mūsų laisvė ir kodėl ji tokia puiki, kad gali būti vertu pavyzdžiu kitoms laisvoms tautoms.

Mūsų tautos kilmingieji turima laisve labai pralenkia
kitų tautų kilminguosius
9 skyrius

⁴⁶ *žmonės, kurie... užsiimtų mechaniniais verslais* – pagal 1566 m. II Lietuvos Statuto III skyriaus str. 16 ir 20, rankų darbu ar svaiginamųjų gėrimų pardavinėjimu užsiimantis bajoras netenkąs bajorystės iki užsiima šia veikla. (*Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku / Wyd. F. Piekosiński, Kraków, 1900. P. 53.*)

Jei kas nori, kad valstybė ilgai gyvuotų, labai uoliai privalo rūpintis, kad būtų nustatytos bausmės už nusizengimus ir atlygiai už gerus darbus. Matyt, valdžios ilgalaikiškumui pirmiausia labai reikalinga bei naudinga mūsų senolių nustatyta tvarka: jie nutarė kilmingiesiems už didžiausius nuopelnus valstybei skirti labai didelius atlygius; juk daugelis mūsų kilmingųjų labai nusipelnė tėvynei narsiausiai kovodami su visokiais priešais, jie nepagailėjo daug vargo, net kraujo ir savo drąsa niekais pavertė daugelio priešų nusikalstamus mėginimus pulti. Taigi kilmingiesiems mūsų valstybėje skirtas nemenkas atlygis už drąsą, nes tik jiems atiduodamos visos garbingos ir visos valdžios vietos, jie nepatiria kliūčių didindami namų šlovę ir turtais papildydami šeimos nuosavybę. Tačiau didžiausias ir puikiausias atlyginimas už visus vargus – jis vienas tėra žmonių gerovės pagrindas – tai laisvė, kurią jie turi naudodamiesi labai palankiais įstatymais ir senolių nustatyta tvarka. Iš tikrųjų, kai nėra laisvės, garbė ir turtai tampa nebevertingi, nes visa tai su gyvenimo laime siejasi tik taip, kad labiau nuteikia prieš save garbės ištroškusius tironus, provokuoja grobti jų gobšumo apakintą širdį ir erzina lyg išbadėjusius šunis. Tai aiškiai mums įrodo Moskovija, akivaizdžiai iliustruojanti, kad turtai be laisvės yra susiję su tikra pražūtimi. Kadangi ten viešpatauja savo užgaidomis besivadovaujantis tironas⁴⁷ ir įstatymu jis laiko tai, ką pasiūlo nesveikas jo proto įniršis, gyventojų garbė ir turtas dėl tokio neteisingumo yra nesaugūs, nes jis ne tik juos grobia, kada panori, bet ir žiauriausiai persekioja bei žudo jų savininkus. Toji tauta tokia barbariška ir tamsi, taip pripratusi prie žiaurios vergijos, kad neprotuoja prieš šį didžiai nusikalstamą tirono garbės troškimą, o kone Dievo įsakymu vadina kiekvieną akiplėšišką jo užgaidą. Tačiau kadangi įstatymas, apie kurį kalbėjome, yra doros elgesio taisyklė, o ją diktuoja teisingas proto sprendimas ir patvirtina dieviška ištarmė, niekuomet, kai tironas pažeidžia sveiko proto nurodymą arba įstatymą, negalima manyti, kad jis vykdo Dievo įsakymą ar valią, priešingai, jis, tarsi laukinis žvėris, vadovaujasi aklu ir pašėlusiu įniršiu. Juk kai tik įstatymas žmonėms nebeturi jokios reikšmės ir nėra mokytojas įvairioje jų veikloje, kai visą valdžią perima neprotinga žmogaus valia, tuomet, kaip teisingai sakė Aristotelis, šitokias žmonių sąjungas valdo ne Dievas, o žvėris. Ir nėra vilties, kad tokioje valstybėje kada nors būtų taika ar ramybė, veikiau tos tautos piliečius ištiks tas pat, kas avis garde užpuolus vilkui.

O mūsų tauta savo valstybės ramybe ir visuotine laisve pasirūpino daug protingiau: tvirtais įstatymų rėmais ji apribojo savo valdovą⁴⁸, kad tas nesumanytų [kėsintis] į piliečių gyvybę, nedrįstų liesti jų turto, nebent jei įstatymas – visų piliečių ir karaliaus valdovas – paragintų bei suteiktų įgaliojimą. Ir ar ne didelė laisvės apsauga, kad tie patys įstatymai, kurie gina visus, leidžiami ne mažumos nuožiūra ar tik valdovo valia, bet visą galią juos leisti turi kilmingieji? Be to, kai juos leidžiant, netyčia padaroma klaida ir dėl to nepaisoma visų piliečių naudos, vien galimybė juos pakeisti arba pataisyti rodo didį laisvės grožį. Juk įstengti bet kuriuo metu pasirūpinti visuotine gerove, turėti galimybę laisvai daryti daryti tai, kas naudinga viešajai visų naudai, prašom pasakyti, ar tai nėra laisvė? Ir kiti kraštai bei tautos turi savo įstatymus, tačiau jie leisti arba valdovų, arba galingesniųjų nuožiūra ir tarnauja ne tiek žmonių gerovei didinti, kiek žemesniųjų sluoksnių ištekliams išsemti. Kadangi tie įstatymai, kad ir kokie jie būtų, privalomi

⁴⁷ *ten viešpatauja... tironas* – kalbama apie Ivaną IV Vasiljevičių Rūstųjį (1530–1584), kuris pirmasis iš Maskvos kunigaikščių pasivadino (1547) visos Rusijos caru, žiauriomis priemonėmis (opričnina) ir karine jėga siekė centralizuoti valstybę, 1556–1583 m. dėl Livonijos žemių kariavo su Švedija, Lietuvos DK ir Lenkija.

⁴⁸ *tvirtais įstatymų rėmais ji apribojo savo valdovą* – kalbama apie 1566 m. II Lietuvos Statuto I skyriaus str. 1, 2, kuriais karalius įpareigojamas vadovautis tik Statute numatytais įstatymais, o bajorija gali būti baudžiama tik teismo sprendimu.

visiems, ir tiems, kuriems jie nepatogūs, nepalikta jokios galios juos taisyti, jie sutepti didele ir aiškia vergijos dėme. Tarp kitų laisvės, kuria naudojasi mūsų tauta, apraiškų gana reikšmingas ženklas, rodąs, kad mūsų tauta laisva, yra tai, jog čia karaliais bei valdovais ne gimstama, o jie išrenkami kilmingiesiems bendrai balsuojant; tuo tarpu kitur jie naudojasi paveldimumo teise ir įgimta įpėdinyste. Nors mūsų tauta labai gerbia savo valdovus ir iki šiol neatstūmė nė vieno, kilusio iš karalių, ir jokiam užsieniečiui nesuteikė pirmenybės prieš vietinį valdovą, tačiau patys valdovai viešais raštais visiems skelbia apie laisvą elekciją ir pripažįsta, jog jie karaliauja bei vadovauja valstybei, remdamiesi nuoširdžiu tautos palankumu, o ne dėl kokio nors natūralaus paveldimumo. Jiems karalystė perduodama taip, kad kartu būtų patikėti ir įstatymai, ir, priimdami karalystę, jie privalo savo sąžinę susaistyti priesaika, jog valdys pagal įstatymų reikalavimus⁴⁹ ir normą. Dėl tokios tvarkos, mano nuomone, mūsų tautos valdovai neįžūlūs, nežiaurūs ir nepastebėta, kad jie elgtųsi savavališkai bei engtų žmones. O kaip skirtingai nuo mūsų valdo kiti karaliai bei valdovai, rodo kasdieniai baisaus žiaurumo pavyzdžiai: tų žiaurybių valdovai savo pavaldiniams pridaro ne tik kaimynų, bet ir tolimuose kraštuose. Labiausiai tikėtina, jog tai vyksta dėl to, kad jie, manydami valdą dėl natūralaus paveldimumo, o ne dėl tautos sprendimo, savo darbams nieiško tautos pritarimo, bet be atodairos puola ten, kur tik traukia aklujų įniršis. Tačiau svarbiausia ir reikšmingiausia tokio išdidaus bei nesaikingo valdymo priežastis paprastai būna tai, kad valdovų galia nesaistoma stipriais įstatymų pančiais arba jie visokiomis neteisingsiomis apgaulėmis bei suktybėmis nusimeta nuo savo sprando uždėtą jungą. Juk jei kokios nors tautos nusistovėjusi tvarka bei įpročiai leidžia, kad valdovu būtų pripažintas tas, kuris gimsta kaip valdovas, o aukščiausia valdžia jam suteikiama tik specialiai išleistais įstatymais, toks paveldimumas, reikia manyti, visų laisvei pakenktų tik valdovui peržengus įstatymų ribas ir elgiantis pagal savo piktas užgaidas. Nors visuomet beveik visų mūsų valdovų būdas buvo toks malonus bei švelnus, kad sau jie neleisdavo kištis į valstybės įstatymus ir niekada jų neliesdavo, vis dėlto buvo imtasi rimtų priemonių suvaldyti piktaisiai, kad svarbiausiose valstybės reikaluose valdovas, kilmingiesiems nepritarus, neturėtų jokios galios spręsti. Kadangi viešąją ramybę paprastai labiausiai drumsčia valdovui suteikta laisvė kariauti, o kariaujama be galo ir be jokios rimtos priežasties keliama sąmyšiai, labai dažnai valdovai valstybę įtraukia į dideles nelaimes; taigi mūsų kilmingieji, prisimindami savo laisvę, nutarė pažaboti valdovo savivalę, kad tas neturėtų jokios galios skelbti karą ir kariauti be kilmingųjų pritarimo⁵⁰.

Tačiau nereikia slėpti, kad čia mūsiškiai kartais naudojasi per didelę laisvę: tauta ne kartą nesaikingly pasinaudojo ir peržengė teises ribas, darydama didelę žalą valstybei. Mat įstatymas, kuris buvo išleistas užkirsti kelią neteisingsiems bei neapgalvotiems karams, labai dažnai vilkina teisingus bei būtinus ir tampa jiems kliūtimi, ir ilgai nekariauę bei nuo karo atpratę kilmingieji maloniai leidžia laiką ramybėje ir neklauso kviečiančio ir raginančio griebtis ginklo karaliaus; taip jie leidžia priešui nebaudžiamam buvoti tėvynės viduje ir viską niokoti kardu bei ugnimi. Taigi valstybei naudinga ir net būtina pritarti ne visiems karams, kuriuos sugalvoja valdovas, skatinamas kokios nors tuščios garbės. Tačiau jei priešas žudydamas ir degindamas naikina kraštą, griaua kaimus ir miestus, jei žiauriausiu būdu graso piliečių gyvybei, kuo skubiausiai nesikišti, nesuteikti maldaujančiai

⁴⁹ *karalystę... valdys pagal įstatymų reikalavimus* – 1566 m. II Lietuvos Statuto I skyriaus 1 str. prasideda žodžiais: „Mes, Valdovas, pažadame ir sutvirtiname tai priesaika [...], kad visus pavaldinius nuo aukščiausio iki žemiausio teisime ir ta pačia mūsų suteikta rašytine teise.“ (*Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku / Wyd. F. Piekosiński... P. 53.*)

⁵⁰ *kilmingieji... nutarė..., kad [valdovas] neturėtų jokios galios skelbti karą... be kilmingųjų pritarimo* – 1566 m. II Lietuvos Statuto II skyriaus 2 str. nustatė, kad visuotinį šaukimą ir sidabrinę gali rinkti valdovas tik Lietuvos DK seimui nutarus, išskyrus ypatingos skubos atvejus.

tėvynei pagalbos teisėtai turi būti laikoma bjauriu, gėdingu ir nusikalstamu elgesiu. Taigi jei mums laisvės vardas yra saldus, ja naudokimės ir šį malonumą išnaudokime taip, kad dėl jos nesaikingo vartojimo nepatirtumėm priešybės – vergijos blogio, nes tai greitai atsitinka.

Nors ir daug yra laisvės gėrybių, kuriomis mūsų tauta džiaugiasi dėl tinkamo senolių palikto papročio, nežinau, ar geriausia nėra tai, jog mūsų kilmingieji visas žemes, laukus ir dvarus, taip pat pilis ir miestus valdo taip, kad nuo visų savo turtų niekam nemoka jokio mokesčio; kiekvienas mūsų kilmingasis į savo turtus turi tokią teisę, kokią kitur turi tik karaliai bei valdovai. Juk kitų tautų kilmingieji, jeigu turėtų plačiausias valdas, jos jiems priklausytų arba tik laikinai, ir savininkams nevalia būtų jų valdymo perduoti kitiems šeiminkams, arba, valdžiai nustačius, būtų uždedamas toks mokestis už jas, kad tik maža dalelė liktų savininkui. O mūsų tautos kilmingieji taip tvirtai valdo savo žemes, kad gali jas perduoti paveldėtojams, gali kaip nori jomis naudotis ir, jei reikia, turi laisvą valią jas perduoti. Jei valstybei gresia koks nors užpuolimas ar kita kokia nelaimė ir prireikia visų paramos, valstybei padėti šiek tiek renkama iš valstiečių, mūsų kilmingųjų pavaldinių, tačiau ne tiek, kiek įsako valdovas ar nutaria tam tikra įtakingųjų grupė, bet tiek, kiek sutaria visi kilmingieji prieš tai tuo tikslu sušauktame seime.

Taigi kilmingieji pasirūpino, kad galėtų saugiai bei ramiai valdyti savo gėrybes, kad nepatirtų jų grobimo bei plėšikavimo, kad [jos] nebūtų priklausomos nuo kokio nors asmens sprendimo, o išliktų neliečiamos savo šeiminkų valdžioje. Nereikia nutylėti ir to, kad karo žygiuose – o jie yra tik kilmingųjų pareiga, ir šie turi griebtis ginklų valstybei ginti – joks kilmingasis neįpareigojamas atsivesti nustaryto karių skaičiaus: jis taip pasirėngia ir atvyksta su tokia palyda, kokios reikalauja, jo nuomone, ištekliai ir padėties garbingumas; svarbu tik, kad atvyktų pats, o ne koks nors padėjėjas. Šiame reikale gal kas nors ir pasiges tokio patvarkymo, kad, esant nelygiam turtų pasiskirstymui, ne visus slėgtų ta pati našta, nes vienus ji visai sugniuždo, o kiti to svorio beveik nejaučia. Apskritai valstybei reikalinga, kad tie, kurie iš jos gauna daugiausia naudos bei pajamų, įdėtų daugiau darbo bei lėšų jai ginti ir kad toji lygybė, kuri jungia visų piliečių dvasią, nepasirodytų kur nors susilpnėjusi. Iš tikrųjų nors reikia pritarti tam, kad kiekvienam būtų palikta laisvė tvarkyti savo išteklius, tačiau kadangi ne visų širdyse rusena tas pats garbingumo troškimas valstybės gerovę statyti aukščiau už privačius turtus bei patogumus, būtina įstatymais priversti atlikti savo pareigą tėvynei tokius asmenis, kurie, gailėdami lėšų, susilaiko, kai reikia teikti pagalbą valstybei. Kadangi laisvės, kaip sako Ciceronas, pareiga daryti tai, kas teisu ir garbinga, džiaugtis sąžiningu pareigų atlikimu, eiti garbingu ir aprūpintu gyvenimo keliu, veltui kai kas, prieš savo norą verčiamas siekti šaunumo ir sąžiningai atlikti pareigas, skundžiasi, jog pažeidžiama jo laisvė. Kas gi kita yra valstybės įstatymai, tie gražiausios laisvės geriausi sargai, jei ne mokytojai, [mokantys] teisingai tvarkyti visus reikalus?

Savivalė ir laisvė skiriasi tuo, kad pirmoji veikdama vadovaujasi tik pomėgiu, o antroji proto žąslais pažaboja visus netvarkingus ir nuo teisingo dorybės kelio nuklystančius veiksmus. Taigi visiems įstatymų leidėjams reikia stengtis, kad, prisidengus laisve, kuri turi būti pagrįsta valstybės įstatymais, žmonių papročiuose bei gyvenime nebūtų primetama kokia nors bjauri savivalė. O tai būtina įvyksta, jei įstatymai nukrypsta nuo tos dorybingumo taisyklės, kuri Dievo įskiepyta žmonių širdyse, arba jei apskritai nėra išleista tokių įstatymų, kurie tarsi paėmę už rankos vadovautų visiems piliečiams, kad tie elgtųsi teisingai, sąžiningai ir dorai atliktų savo pareigą.

Nors mūsų valstybėje, kaip buvo sakyta, išleista bei paskelbta daug įstatymų, saugojančių visuotinį garbingumą ir skatinančių bendrąją piliečių laisvę, tačiau trokštame daugiau tokių, kurie įtvirtintų nuolatinį laimingumą; žinia, jog būna ir tokių atvejų, kai

didelei daugelio žmonių pražūčiai labai nukrypstama nuo [įstatymų], sumanytų bendrai senoliams nutarus, ir nuo tos garbingumo normos, kurią mūsų širdyse įdiegė Dievas. Čia pateiksime keletą tokio pobūdžio pavyzdžių, kad, remdamiesi keliais, duotume progos pagalvoti apie daugelį, ir tuos, kurie turi galią leisti įstatymus, pakviestume nustatyti geriausią valstybės formą.

Netikęs mūsų tautos įstatymas, išleistas dėl žmogžudysčių,
labai kenkia visų laisvei
10 skyrius

Aišku, teisingas yra Demostenos posakis, kad valstybės laimei ir tautos laisvei niekas neturi daugiau reikšmės bei svarbos už įstatymų autoritetą. Iš tikrųjų kadangi viešoji taika ir bendroji piliečių laisvė geriausiai išsaugoma, jei piliečių gyvybė nepažeidžiama žudiko, o turtas grobiko, reikia būti labai dėkingiems tiems įstatymams, kuriais siekta iš pilietinės žmonių bendruomenės išguiti visokias skriaudas, o linkusius į nusikaltimus – nuo piktadarystės atgrasinti bausmės baime. Juk žmonių gyvenimas, kaip sako Platonas, niekuo nesiskirtų nuo laukinių gyvulių, jei jie gyventų be įstatymų. Jis teigia, kad nė vieno žmogaus prigimtis nėra taip gamtos sutvarkyta, kad pakankamai gerai žinotų, kas tarnauja viešajai žmogaus gyvenimo gerovei, o jeigu ir suprastų tai, kas geriausia, ne visada įstengtų ar norėtų daryti tai, ką žino esant geriausia. Dėl to Demostenas ir moko, kad mes beveik daugiau gero gauname iš įstatymų nei iš gamtos, nes prigimtis labai vargina žmones aistrų ugnimi ir jie jomis susipančioja, o įstatymai, varžydami bei pažabodami aistras, traukiančias žmogų į pražūtį, jų prigimtį, iš esmės linkusią į ydas, valdo, tvarko ir skatina dorai gyventi. Visai teisingai jis sako, kad įstatymas yra nemirtingųjų dievų išradimas ar dovana bei išmintingų žmonių sprendimas ir kad paties Dievo mūsų širdyse yra įdiegtas įstatymo mokymas nieko neįžeisti ir kitam nedaryti to, ko nenorime, kad kiti mums darytų. Kad niekas negalėtų tuo abejoti, ši taisyklė yra dieviškajame įstatyme: pats Viešpats po tvano davė išsargą ir visai žmonių giminei išleido tokį įstatymą: „Kas pralies (sako jis) žmogaus kraują, to kraują pralies kitas žmogus“. Juk žmogus sutvertas pagal Dievo paveikslą. Viešpats ne tik sukuria tokį įstatymą, kuriuo draudžia neteisėtai žudyti ir niekinti kitą kūną, bet įsteigia ir tokią valdžios formą, savo įstatymo vykdytoją, kuri turėtų galią bausti už nužudymus ir visiems išsaugotų tarp žmonių viešąją taiką. O toji taika gali būti išsaugota tik jei pasiryžę ją sudrumsti bus atgrasinti nuo tokio žingsnio bausmių griežtumu, o blogi, kurių norėtų suteikti kitiems, patys patirs savo kūnu.

Taigi Viešpats pakankamai mus mokė, kokia turi būti visų įstatymų, skirtų viešosios taikos apsaugai, reikšmė ir tikroji paskirtis: nusikaltimo sunkumas turi prilygti bausmės griežtumui tuo nuolat siekiant, kad nebūtų skirta nei didesnė, nei mažesnė bausmė, o tokia, kiek vertas nusikaltimas. Juk jei bausmė bus didesnė už kaltę, tuomet pelnys žiaurumo, jei mažesnė – savivalės, bet niekuomet teisingumo vardo. Kai valstybėje netaikomi ir niekinami [įstatymai], neišvengiamai atsiranda skilimas bei viską naikinanti nesantaika. Dėl to kiekvienam atskirai leidžiu nutarti, kaip jis vertina bausmę, mūsų valstybėje nustatytą žmogžudystės atveju; ji taip neatitinka nusikaltimo, jog kai vertini tą nusižengimą, bausmę teisėtai gali vadinti juokų darbu. Nekalbu apie plebėjus bei žemesnių sluoksnių žmones, už kurių nužudymą, kaip už galvijų, išsiperkama labai mažomis sumomis⁵¹, ir, matyt, dėl to jie turi nešti didžiai bjaurią vergijos našta; čia

⁵¹ *Nekalbu apie plebėjus..., už kurių nužudymą... išsiperkama labai mažomis sumomis* – šioje vietoje A. Volanas peikia abiejų valstybių įstatymus: 1566 m. II Lietuvos Statuto XII skyriaus 1–3 str. nustatė piniginius atlygius už nekilmingojo žmogaus nužudymą nuo 50 kapų grašių iki penkiasdešimties grašių. Veikiančioje Lenkijos Karalystės

kalbama apie kilminguosius, kurie giriasi savo laisve ir šiuo atžvilgiu puikuoja prieš daugelį tautų. Anksčiau mes išaiškinome, kodėl ji tikrai vertinga daugelyje kitų gyvenimo sričių, tačiau dėl to, kad neuždraudžia išleisto netikusio įstatymo dėl žmogžudysčių ir taip pigiai vertina savo galvas, savo laisvei uždeda nemenką dėmę ir, reikia manyti, deformuoja likusį viso kūno grožį.

Mūsų įstatymu nustatyta, kad jei koks nors kilmingasis užmuša kilmingąjį⁵², jis turi sumokėti tam tikrą pinigų sumą – ji nėra didelė – ir metus atsėdėti kalėjime. Argi nematyti, kad toks įstatymo nuosprendis prieštarauja Dievo duotai ištarnei ir yra net visiškai jai priešingas? Be to, kas yra toks bukaprotis, kad nepastebėtų, jog šis įstatymas sugalvotas ne sutramdyti, o paskatinti ir pakurstyti nusikaltėlių įžūlumą. Taip susilpninamas ir dieviškojo įsako autoritetas ir labai sumažėja ypatinga gėrybė, kurią teikia bendra laisvė. Dar keisčiau, jog mūsų įstatymų leidėjas pripažįsta, jog dieviškojo įstatymo valia žmogaus nužudymas turi būti baudžiamas mirtimi, todėl Dievą jis kaltina dideliu žiaurumu ir, norėdamas sumažinti Dievo žiaurumą, sakosi išleisias švelnesnį bei malonesnį įstatymą. Žinoma, juokinga, kai mirtingas ir visokių ydų bei klaidų kupinas žmogus rungiasi su nemirtingojo Dievo aukščiausiąja malone bei atlaidumu ir nori, kad jam būtų pripažintas viršus. Tačiau kad jis bjauriai svaičioja ir apkaltina save, geriausiai rodo pats dalykas. Juk Dievas, už žmogaus nužudymą skirdamas griežtą bausmę, nori, kad toks bausmės sunkumas atgrasytų nuo žudynių. O žmogus taip sumenkina bausmę, kad, aišku, nusikaltėlius net drąsina žudyti: taigi klausiu, katram reikia skirti didesnio atlaidumo šlovę?

Dievas nepaprastai rūpinasi žmogaus gerove ir labai pyksta ant žmogaus gyvybės smurtautojų, todėl jis ir yra žiaurus. O ar žmogus, kuris mažai tesijaudina dėl žmogaus nužudymo ir geidžia, kad bet koks žmogžudys išsipirktų lengva bausme, gali užsitarnauti atlaidumo ir gailėstingumo šlovę? Taigi labai klysta menka žmonių išmintis, keldama kuodą ir aukščiau už Dievą pakilti mėgindama. Tai, kas prieštarauja teisingam proto sprendimui ir neatitinka žmonėms Dievo įdiegto širdies balso, negali turėti nesulaužomo įstatymo tvirtumo. Šis įstatymas (jei tai galima vadinti įstatymu, o ne bjaurastimi) negalėjo pelnyti tokio pripažinimo, kad gerieji jį vertintų ir labai daug žmonių nuolat jo nepeiktų. Išties kuo labiau kas nors rūpinasi viešąja gerove ir bendrąja ramybe, tuo labiau niekina tą netikusį įstatymą ir nori jį panaikinti. Jie gi mato, kokia baisi padėtis ir koks piliečių bendruomenėje bjaurus sumišimas, kuris mūsų valstybėje atsirado ne iš svetur, o išleidus tą netikusį įstatymą. Dėl jo liko tik keli gedulo nepalieti kilmingųjų namai ir mažai ko nors netekusiųjų: juose apverčia arba žmona vyrą, arba tėvas sūnų, arba sūnūs tėvą. Suklestėjo ir bet kokią saiką peržengė žudymo laisvė, nes žmogžudžiai nebaudžiami atiminėja gyvybę ir nebijo jokios bausmės. Juk koks kraugerys nesutiks iškentėti metus kalėjimo purvo ir atsisakys trupučio pinigų, kad tik, įniršio apimtas, patenkintų savo nusikalstamą geidulį? Mes juk dažnai girdime tų pasiutėlių kalbas, kai jie dėl menkausios priežasties kitiems grasina mirtimi, žadėdami už jų mirtį išsipirkti pinigais. Tai štai kokia piliečių laisvė, puikiai pagrįsta gerais ir teisingais įstatymais! Argi laisvu laikysi tokį

teisėje bajorą užmušęs plebėjas mokėjo 30 grašių (*Volumina legum*. T. 2. Petersburg, 1859. Sk. 1012, str. 3; *Volumina legum*. T. 3. Petersburg, 1859. Sk. 681, str. 35).

⁵² *jei koks nors kilmingasis užmuša kilmingąjį* – A. Volanas peikia abiejų valstybių įstatymus dėl bajoro įvykdytos netyčinės bajoro žmogžudystės. Lietuvos DK pagal 1529 m. I Lietuvos Statutą VII skyriaus 28 str. už žmogžudystę dviejų bajorų muštynių metu buvo numatyta 200 kapų grašių bausmė, 1566 m. II Lietuvos Statute nėra aiškios nuostatos dėl tokio pobūdžio netyčinio nužudymo, nors jau aiški tendencija pereiti prie mirties bausmės (XI skyriaus 12 str., kur kalbama, kiek gali būti asmenų, baudžiamų už vieno bajoro nužudymą. – *Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku...* P. 203). Lenkijos Karalystėje už netyčinę bajoro žmogžudystę buvo numatyta 6 savaitės kalėti bokšto rūsyje ir piniginis atlygis 120 grivenų. A. Volanas komentuojamą X skyrių adresuoja komisijai, kuri po Liublino unijos turėjo imtis pataisyti, papildyti II Lietuvos Statutą. A. Volanas siūlė griežtinti bausmes, atsisakyti piniginio atlygio. Šiuo atveju tai ir buvo padaryta 1588 m. III Lietuvos Statute.

žmogų, kurį bet kas gali nupirkti ir paskersti it kokį gyvulį? Bet kaip tik mūsų valstybėje, tarsi skerdyklose, žmogžudžiai žudymui superka žmones ir, kad galėtų juos užmušti, sumoka giminėms. Šiuo atžvilgiu galvijų padėtis, kaip matyti, geresnė, nes jie perkami tik sutikus savininkams ir be prievartos imant užmokestį. Nužudžius žmones, mokestis įbrukamas prievarta net nepaisant galinčių keršyti už pralietą kraują. Sutiksi ir tokių, kurie, geisdami gauti pelną, visai nesikremta dėl nusikalstamų saviškių žudynių. Argi ne baisu, kad tokių žmonių mirtis pelninga tiems, kuriems ji turėjo būti ypač skaudi? Taip žmonės įpranta prie pirmykščio žvėriško žiaurumo, nes vietoj deramo skausmo, kurį turėjo patirti dėl saviškių mirties, jie jaučia malonumą.

Tai nuėjo taip toli, kad kai kurie žmonės tėvą, mirusį neišvengiama natūralia mirtimi, juokais paskelbia nemirusiu, nes dėl jo mirties sūnūs netenka pelno. Tikrai tenka gailėtis susitepus didžiule gėdos dėme ir visiškai atsisakius laisvės, nes mūsų tauta pakenčia tokį niekingą įstatymą. Juk pirmoji ir ypač reikšminga mūsų laisvės pakopa yra tai, kad mūsų gyvybė taptų saugi ir nebijotume jokio žudiko bei skriaudėjo. Antra, kad mūsų turto nepalietų plėšikas bei prievartautojas. Net didžiausių turtų valdymas negali būti malonus, kai visiškai nesaugi gyvybė. Jeigu mūsų tauta nutarė, kad įstatymai būtų tikra apsauga jų turtui, o vagims bei plėšikams nustatyta tik mirties bausmė⁵³, tuo labiau teisinga, kad mirties bausme turėjo būti baudžiami gyvybės atėmėjai, nes gyvybė daug svarbesnė ir brangesnė už visus turtus. Juk neįtikėtina, kad būtų toks beviltiškai sugedęs ir toks kvailas žmogus, kuris verčiau netektų galvos nei viso turto. Tačiau mūsų įstatymas, kaip matyti, siūlo ne ką kitą, kaip tik tai, jog savo turtus vertintume labiau už gyvybę. Juk regime, kaip žmogžudžiai, truputį paišlaidavę, be jokios baimės išvengia bausmės, o vagims gyvybės negalima išpirkti už jokių pinigų ir jokiais kalėjimais. Taigi visur matyti šio žmogžudiško įstatymo didžiausias neteisingumas ir didžiausias absurdiškumas. Niekam, atrodo, neverta stebėtis, kad dėl to įstatymo čia suskaičiuojama tiek žmogžudžių, kad kai kuriuose seimuose buvo net svarstoma, ar nereikėtų iš jų sudaryti kariuomenės. Kaip manai, kiek žuvo garbingų piliečių, kai tiek daug nebaudžiamų žudikų skrajoja po kraštą? Iš didelio jų skaičiaus nerasi nė vieno, kuris, nužudęs vieną žmogų, šio uolaus budelio amato nedirbtų žudydamas daugelį. Įsigalėjus tokiam nebaudžiamumui ir nusikaltimų praktikai, kai kuriuos asmenis apėmė toks pasiutimas, toks troškulys gerti žmonių kraują, kad jie tik ir tegalvoja apie žudynes ir patys ieško progų įvykdyti tuos nusikaltimus. Niekad nebaigtų šito žmonių naikinimo, jei nuo kitų žudikų negautų panašaus galo.

Taigi kai įstatymai nuolaidžiauja, teisingas Dievo kerštas vis dėlto pareikalauja nusikaltėliams bausmių ir, be abejo, dar didesnių kada nors pareikalaus tiems, kurie leidžia netikusius ir tikrai žmonių pražūčiai skirtus įstatymus. Visus ima siaubas, mintyse bei žodžiais smerkiame nepaprastą maskvenų tirono žiaurumą, iš tikrų žinių ir gandų sužinome apie nepaprastai žiaurias žudynes, kuriomis jis siaučia tarp saviškių, o patys pakenčiame tokius įstatymus, kurie dėl savo atlaidumo daugelio žmonių pražūčiai išugdo daugybę tironų. Juk visai nesvarbu, ar kunigaikštis, ar koks nors privatus asmuo imasi tironijos, [svarbu], jog mano galys tai daryti nebaudžiamas. Ir mūsų tautos kilmingieji, kaip beveik visada regi, apstoti tokia gausia palyda ir apsupti ginkluotų žmonių būriu dėl to, kad mato, jog įstatymai nenumato jokios gyvybės apsaugos, tad pasitiki tik ginklais.

Taigi matome, kad pagal mūsų papročius ir įstatymus yra taip, jog dėl bet kokio įžeidimo, dažniausiai padaryto išgertuvėse, kitiems galima grasinti mirtimi ir į jų gyvybę kėsintis bet koku būdu. Kai taip įvyksta, tada ne be pasibaisėjimo išvystame lyg prieš

⁵³ *vagims ir plėšikams būtų nustatyta... mirties bausmė* – 1566 m. II Lietuvos Statute XIV skyriaus 4 str. numatyta mirties bausmė plėšikui, kurio nusikaltimui atlyginti reikia daugiau kaip 50 grašių (*Pomniki prawa litewskiego z XVI wieku...* P. 235–236).

žemėje viena kitą puolančias ginkluotas karių eiles ir atiduodančias visas jėgas, kad kitą sunaikintų. Patirtis rodo, kad šie mūšiai dažniausiai būna tokie žiaurus, jog šios nesantaikos ir tarpusavio pykčiai baigiasi tik praliejus daugelio žmonių kraują. Ir tuose mūšiuose su užsidegimu dalyvauja ne tik priešų veiksmų sukėlėjai, pavojun jie dar įtraukia ir visus tuos, kurie yra arba artimi giminės, arba susiję kitokiais glaudžiais ryšiais, kadangi jie nori vieni kitiems padėti ir ištiesti pagalbos ranką. Tokiomis paslaugomis jie stengiasi įsigyti nuopelnų vieni kitų atžvilgiu ir taip susisaistyti, kad jei kas nors panašaus atsitiktų jiems, galėtų reikalauti iš kitų tokios pagalbos, kokią patys suteikė. Kiek reikia išlaidų, kiek sunkumų patirti šiame „didingame renginyje“, netenka kalbėti, ir tokius [„didvyrius“] šaukte šaukia iššluoti visi svirnai bei rūsiai. Nieko negalima laikyti savo nuosavybe, o tik visų bendru turtu, nes nešykštaujant tenka gausiai, kiek tik reikia, viskuo aprūpinti užaujančius puotautojus. Todėl yra taip, kad šiame ginkluotame ir nežinia kaip pasibaigsiančiame kare pavojun patenka ir gyvybė, ir tikrai sumažėja ištekliai. O visas tas negeroves mums atneša tik įstatymas, kuris, per daug maloningai elgdamasis su žmogžudžiais ir dėl savo atlidumo palaikydamas nedorųjų savivalę, visų išsigelbėjimą palieka tik ginklų apsaugai. Išties vargingas ir vergiškas yra gyvenimas, tolimas bet kokiai laisvei, kai nuolat reikia baimintis galingesnio ir vienintelis būdas pasirūpinti savo saugumu – turimomis jėgomis įveikti tą, kurio bijai. Juk žvėrių ir žmonių gyvenimai skiriasi tuo, kad pirmieji tik jėga kitus gąsdina ir saugo savo gyvybę, o žmonės susikūrė pilietinę bendruomenę, pagrįstą tokiais įstatymais, kad vienodas sąlygas turėtų tiek galingieji, tiek ir silpnieji, turtingieji ir vargšai. Jei jų padėtis bus kitokia, niekas nesitikės, jog tokia žmonių bendruomenė bus ilgalaikė ir pastovi, nes greitai žus draskoma tarpusavio nesantaikų.

Mūsų valstybėje, nors bendra piliečių ramybe puikiai rūpinamasi išleidus daug naudingų ir gerų įstatymų, vis dėlto ligi šiol buvusias pilietines kovas, sukilimus ir žiaurias nesantaikas sukėlė ne kas kita kaip tik vienas žmogžudžių globėjas – įstatymas. Žinoma, nereikia nutylėti to, kad ne visiems žmogžudžiams skiriama pinigine bausme: bausmei pristatomi visi, kuriuos nutveria po ką tik įvykdyto nusikaltimo ir atiduoda saugoti kalėjimo sargybai, [iš ten] jie kartais pabėga užmuštojo lavono dar net nepalaidojus; po to areštuotieji stoja prieš teismą. Tačiau lengva pastebėti, kaip juokingai ir kvailai tai daroma. Pirmiausia, koks piktadarys bus toks tinginys, kad padaręs savo sumanytą nusikaltimą nenorėtų kuo skubiausiai gelbėtis ir pabėgti nuo gresiančio pavojaus? Antra, ar yra toks kvailys, kuris tuo metu, kai nepalaidotas lavonas vežiojamas po apylinkę, panorėtų atvykti į teismą ir atsidurti pavojuje. Taigi dažnai būna taip, kad lavonai, ilgą laiką laikyti nelaidoti, pagaliau užkasami į žemę, o nusikaltėliai, ramūs dėl savo gyvybės, nedideliu pinigų kiekiu išsipirkę už žmogaus nužudymą, skraido sau tarp žmonių ir varo baimę kitiems. Kadangi žmogžudžiams skirta tokia lengva bausmė, pati žmogžudystė laikoma nedideliu nusižengimu, todėl, kaip matome, žmogžudžių teisės nesumažinamos, jie ir toliau naudojami tokia pat pagarba šlove ir padėtimi, kokią visuomet turėjo iki nusižengimo.

Be to, visuose teismuose, kur svarstoma baudžiamoji byla, vieni per kitus skuba patikėti žmogžudžiais ir visokiais patarimais bei parama gina jų bylą, net patys teisėjai dažnai jiems pasisiūlo [būti] jų globėjais ir, nepaisydami bylą keliančių asmenų prieštaravimų bei pageidavimų, priverčia šalis taikytis. Žinoma, taip ir turi būti, kad ten, kur netikė įstatymai, nedori būtų ir teismai, kadangi tai proporcingai viens kitą atitinka. Mano nuomone, reikėtų paminėti, kad kai taip menkai vertinama piliečių gyvybė, kitos, mažesnės nuoskaudos – kūno sumušimai ir plakimai – net nelaikomos nusikaltimu ir beveik visada lieka nenubaustos. Nors įstatymais ir yra nustatytos tam tikros pinigines bausmės už kilmingajam padarytas žaizdas, jos tokios menkos, kad tiems, kurie buvo

nuskriausti ir sužeisti, jas imti net gėda. Nelengvai rasi tokį, kuris reikalautų atlyginti jam pagal įstatymus, kadangi jis apskritai bjaurisi imti atlyginimą už kraują. Taigi, kadangi bausmės menkumas nėra vieno neatbaido nuo nusikaltimo, visi yra veikiau skatinami savo nuoskaudą atlyginti panašia nuoskauda nei pagal įstatymus reikalauti atlygio už kūno sužeidimą. Garbingiau laikoma dėl įvykdytos nuoskaudos tarpusavy susitarti, kad padaręs nusikaltimą asmuo būtų priverstas tam tikrą laiką išbūti uždarytas kokioje nors vietoje. Ten patalpintas arba saldžiai knarkia, arba su draugais lig valios girtauja klausydamasis muzikos ir dainų – argi nuskriaustas ir sužeistas žmogus nemano, kad anas švenčia pergalės šventę ir išdidžiai tyčiojasi iš jo? O šis labai dažnai guli taip sužalotas ir gavęs tiek žaizdų, kad, jei nenumirs, likusį laiką vos vilks savo ligotą kūną. Pagal mūsų įstatymus tokia pat pinigų suma atlyginama ir tik odos paviršių sužeidus, ir padarius kokią nors gilią žaizdą. Daug protingiau savo piliečių laisve pasirūpino civilinės teisės Kornelijaus įstatymas⁵⁴: už įvairias skriaudas nustatė įvairias bausmes ir kaltąjį priversdavo mokėti tokią pinigų sumą, kokią skriaudai atlyginti skyrė teisėjas. Juk nebelieka jokios teisingumo vilties, kai vienoda bausmė taikoma ir už menkas, ir už dideles nuoskaudas. Taigi jei mūsų piliečiai nori, kad kiekvieno jų laisvė būtų apsaugota, tesustiprina ją tokiais įstatymais, kurie ir atitiktų nusikaltimo sunkumą, ir dėl savo paviršutiniškumo neskatinėtų žmonių noro skriausti kitus, o teisingas bei privalomas griežtumas atgrasytų nuo bet kokio noro kam nors suteikti nuoskaudą.

Mūsų tauta neturi jokių bjaurių geidulių baudžiančių įstatymų,
dėl to labai nukentė valstybės laisvė

11 skyrius

Jei valstybėje būtų panaikinti įstatymai, nieko, sako Ciceronas, nebeliktų, iš ko kiekvienas galėtų suprasti, kas yra sava ir kas svetima. Todėl teisingai protingi žmonės ir išmintingi įstatymų leidėjai, pačios prigimties ir proto skatinami, sukūrė įstatymus, kurie, parodę, kas yra teisinga ir dora, mokytų žmones, o linkusius į ydingus darbus ir neteisėtai siekiančius svetimo, bausmės ir mirties baimė priverstų laikytis tvarkos.

Juk žmonių pilietinė bendruomenė ir viešoji visų ramybė negalėtų būti išsaugojama, jei įstatymų pančiais nebūtų saistomi nepažaboti žmonių norai, ir niekas niekad nedrįstų nieko daryti, kas ištis susiję su žala kitam žmogui arba jo mirtimi. Kadangi tik įstatymai yra tokia jėga, kuri minią sulydo į vieną tautos kūną, Demostenas labai protingai įstatymus pavadino valstybės siela. Iš tikrųjų kaip kūnas be sielos būtinai irsta ir žūsta, taip ir valstybė, netekusi įstatymų, neišvengiamai sugriūva ir išnyksta. Todėl ne be pagrindo Herakleitas Efesietis yra pasakęs, jog ne mažesnė piliečių pareiga kovoti už įstatymus nei už įtvirtinimus, nes be įstatymų valstybė tikrai negali būti saugi ir tvirta, o be įtvirtinimų – gali.

Matydami įstatymų naudą, senieji persai nuo pat jaunų dienų mokydavo vaikus įstatymų. Ir kretiečiai, laikydamiesi šio papročio, vertė savo jaunuomenę pirmiausia, pritaikius melodiją, įsiminti įstatymus, o tik paskui himnus dievams ir garsius vadų žygius, kuriais sekdami stengtųsi būti drąsūs. Taigi jei kokioje nors bendruomenėje nebus leidžiama įstatymų ir kiekvienam bus leista gyventi pagal savo užgaidas, galėsi sakyti, kad tai ne žmonių, o žvėrių gyvenimas, nes kiekvienas savo gerove gali pasirūpinti tik tuomet, kai, būdamas stipresnis, įstengia įveikti menkesnį. Be to, kai kalbame, kad visų įstatymų tikslas – viso turto ramus valdymas ir patikimas saugumas nebijant jokios skriaudos, negalime teisėtai nepasmerkti per didelio mūsų įstatymų leidėjų

⁵⁴ Kornelijaus įstatymas – *Leges Corneliae* – 82–79 m. pr. Kr. Sulos išleisti įstatymai, numatę valstybės valdymo reorganizavimą įvedant aristokratų valdymą.

neapdairumo, nes jie neišleido jokių įstatymų santuokų dorybingumui išsaugoti ir nematė reikalo kokiomis nors bausmėmis suvaržyti bjauraus svetimoteriavimo ir neleistino ištvirkavimo. Juk visų išmintingų žmonių tvirtu įsitikinimu, svetimo sutuoktūvių guolio išniekinimas – nusikaltimas, artimas žmogžudystei. Dėl šios piktadarystės payra bendruomenė, iš kurios, kaip iš šaltinio, šiame gyvenime atsirado glaudi draugystė. Bemaž niekad nebuvo nė vienos tokios barbariškos genties, kuri nemanytų, jog bjaurų ir gėdingą poelgį reikia bausti griežčiausiais įstatymais. Tai nestebina, nes kai kurių neprotingų būtybių prigimtis reikalauja, kad santuokos ištikimybę sutepusi paleistuvystė būtų žiauriai nubausta. Plinijus pasakoja, esą liūtas iš kvapo pažįsta, jog liūtė paleistuvavo su leopardu, ir, kiek turi jėgos, šoka jos bausti. Jis taip pat sako, kad drambliams nežinoma neištikimybė ir todėl tarpusavy jie nekovoja dėl patelių. Kadangi tai diktuoja bendroji nuomonė, privalome labai rūpestingai bei uoliai saugoti dorybę moterystėje, o tie, kurie įstatymais neskiria jokių bausmių už tokį gėdingą ir bjaurų poelgį, atrodo, kad tam tikru požiūriu kovoja su prigimtimi. Jei jų nejaudina pats dieviškojo įstatymo balsas, liepiąs ši didžiulį nusikaltimą sudrausti sunkiausiomis bausmėmis, vieningas beveik visų tautų sutarimas vis dėlto turėtų juos rimtai paskatinti griežtais potvarkiais bei įstatymais panaikinti šią viešą gėdą.

Juk egiptiečiai, pasakoja Diodoras Sicilietis, nutvėrę paleistuvį, plakdavo jį rykštėmis ligi tūkstančio kirčių, o moterims nupjaudavo nosis, kad savo bjauriu veidu kitus atbaidytų nuo paleistuvystės. Partai ir arabai taip pat buvo nutarę šį nusikaltimą visada bausti mirties bausme, o Seleukas lokriečiams išleido įstatymą⁵⁵, kad pasmerktam dėl paleistuvystės būty išduotos abi akys. Įvyko taip, kad jo sūnus padarė šį nusikaltimą, ir visa valstybė dovanojo jam tą kaltę dėl garsių tėvo darbų bei nuopelnų valstybei, pats jis ilgai priešinosi, bet vėliau, tautos prašymų įveiktas, surado tokį būdą įstatymo teisingumui įvykdyti: pirmiausia išsidūrė akį sau, o paskui sūnui; taip ir bausmę atliko, kaip reikalavo įstatymas, ir vis dėlto abu išsaugojo regėjimą. Romėnų papročiai ir įstatymai leido vyrui nebaudžiamam užmušti santuokos ištikimybei nusikaltusią moterį. Tokių pavyzdžių iš senųjų gyvenimo minima daug. Vėliau Julijaus įstatymu⁵⁶ toji tauta neištikimiesiems nustatė labai griežtą bausmę. Bet nėra reikalo čia minėti daugelio kitų tautų tinkamų priemonių [bausti] neištikimuosius, nes ir mūsų laikais beveik visos tautos, net ir barbarų, kuriems svetima Kristaus religija, nepalieka nenubausto šio didžiulio nusikaltimo. Visa tai turėtų rimtai sugėdinti mus, kurie pasiaukojome Kristui ir didžiuojamės laisve, įstatymais bei teisinga valstybės santvarka, tačiau leidžiame, kad tas pasibaisėtinas ir niekšingas nusikaltimas čia laisvai plisytų, uždėdamas mums tikrą vergijos žymę. Juk į asmenį, kuris, nors ir gali, kiek leidžia jo jėgos, vis dėlto nesutrukdo daryti pikta, žiūrima kaip į įsakantįjį. Koks nevykėlis nemato, kad tas šlykštus poelgis kenkia visuotinei laisvei. Iš tikrųjų jeigu niekas, kurio gyvybei gresia pavojus patirti kokią nors skriaudą, negali tvirtinti, jog jo laisvė tikra, ar galėtų sakyti esąs saugus ir nenuskriaustas tas, kuris sužino, jog jo santuokos guolis nebaudžiamai teršiamas paleistuvių? Be to, kai kartą santuokos ištikimybė dėl paleistuvystės išduodama, apskritai dingsta neištikimos žmonos meilė vyrui, ji tik ir kuria planus kaip pražudyti vyrą. Tuomet visas turtas, saugotinas šeimos reikalams ir privalantis tarnauti vaikams auklėti, netrukdomai atiduodamas piktiems paleistuviams išgrobti.

„Kas gavo gerą žmoną, – sako Ekleziastas, – padarė reikalo, kurį reikia atlikti, gerą pradžią, nes jis turi padėjęją, darbų dalyvę ir lyg savo ramybės ramstį.“ Tačiau nusikaltėlė

⁵⁵ Seleukas lokriečiams išleido įstatymą – A. Volanas perpasakoja Cicerono veikalo *Laiškas Pomponijui Atikui* (*Epistola ad Pomponium Atticum*) VI knygos 16 skirsnį.

⁵⁶ Julijaus įstatymu – A. Volanas komentuoja Julijaus Augusto įstatymą (*Leges Iuliae Augusti*) „Įstatymas apie kliūtis santuokai išardyti“ (*Lex de adulteriis coercendis*), išleista 18 m. pr. Kr.

ir begėdė, kurią tas pats Ekleziastas lygina su bjauria kale ir purvina kiaule, išmėto vyro turtą ir savo priešiška dvasia sunaikina jo sugebėjimus. Negali būti žiauresnės skriaudos ir bjauresnės vagystės už tą, kai teisėtų vaikų vietą užima gimę svetimoterystėje ir kai iš tikrų bei teisėtų paveldėtojų nusikalstamu būdu atimamas duonos kąsnis ir kitokie ištekliai. Neminiu čia pasibaisėtinų vyrų žudynių, kuriuos begėdės žmonos įvykdo nuodais ir kitokiomis slaptomis piktadarystėmis, o dažnai net neslepiamu svetimoterystės bendrininkų smurtu. Tokių nusikaltimo pavyzdžių regime tiek daug, kad neverta ir pasakoti apie bėdas, pasipilančias iš šios bjaurios paleistuvystės balos. Tos piktadarystės kenkia ne tik privačių žmonių reikalams ir asmenims, kurių pražūčiai tai daroma, visą valstybę jos įsuka į įvairias blogybes ir nelaimes.

Kas gi, jei ne Pario svetimoteriavimas, lėmė Trojos žūtį, sukiršino ir apginklavo savitarpio žalojimui ir žudynėms tiek tautų, pražudė šitiek žmonių ir miestų. O kokių nelaimių sukrėsta, kokių pavojų apsupta ir pralaimėjimų prislėgta gyveno pati Roma dėl to, kad buvo išniekinta Lukrecijos nekaltybė?⁵⁷ Kaip tik dėl to be pėdsakų buvo sunaikinta Izraelio tautos Benjamino gentis, taip pat bjauriai pasielgus su vieno levito žmona. Juk geriau, nei reikia pasakoti, yra žinoma, kokia bausmė dėl svetimoteriavimo ištiko Dovydą, jo palikuonis ir visą valstybę. Taigi Visagalis Dievas, teisingas nusikaltimų baudėjas, nuolat žiūrėjo, kad šios šventos institucijos bei tvarkos pažeidėjai už nusikaltimus visuomet gautų pelnytą atlyginimą. Iš daugelio Izraelio tautos nuodėmių, kuriomis jie sukėlė Dievo pyktį ir turėjo būti išvesti į tokią apverktiną vergiją, ypač didelė nuodėmė buvo ta, kurią pranašo lūpomis mini Viešpats. Jeremijo lūpomis⁵⁸ 5 skyriuje sakoma: „Aš juos pasotinau, o jie svetimoteriavo ir kekšės namuose paleistuvavo. Jie pasidarė kaip gašlūs arkliai ir eržilai; kiekvienas žvengė savo artimo pačios. Argi dėl to aš nelankysiu, sako Viešpats, ir ar mano siela nekeršys tokiai tautai“.

Imtis keršto prieš nusikaltusią tautą Dievą skatina bjaurus svetimo santuokinio guolio teršimas ir kitokios gėdingos bei draudžiamos paleistuvystės. Kad deramai visiems galėtų įvartyti reikiamos baimės – ne tik Izraelio, bet ir visoms kitoms tautoms, Viešpats žada šį bjaurų pasileidimą nubausti savo kerštu. O mes patys teikiame progą daryti tą gėdingą nusikaltimą manydami, jog nėra reikalo svetimoteriavimo varžyti jokių įstatymų griežtumu. Dėl šio nebaudžiamumo taip padidėjo nusidėjimo laisvė, kad daugelis mano, jog jiems tai teikia šlovę ir ypač didžiuojasi, jei savo ištvirkusiu sanguliuavimu suteršė daug santuokų. Todėl tai, kas vieniems atrodo neverta bausmės, kitiems kažkodėl pasirodo vertingu, leistinu ir net garbingu dalyku.

Kai kurie istorikai, tarp jų ir Sabelikas⁵⁹, rašo, kad lietuvių tautoj paplitęs paprotys, pagal kurį šios tautos žmonos, jų vyrams sutinkant, laisvai gali laikyti sugulovus; juos, sako tas autorius, jie vadiną moterystės pagalbininkais. Tai labai klaidinga nuomonė: tas dalykas visiems, gyvenantiems šiuose kraštuose, gerai žinomas, o rašytoją, šiaip giriamą, galime apkaltinti paskubėjus pasakyti netiesą. Iš tikrųjų lietuvių tauta dievobaimingumo, mokslingumo ir visokių dorybių laikymusi tokia tauri, kad dorą gyvenimo šlove gali varžytis su visomis kitomis tautomis, ir nėra pagrindo manyti kada nors ją buvus tokios barbariškos ir šurkščios prigimties, jog ji viena nepaisytų to dorovės įstatymo, kurį gamta įdiegė į visų širdis. Tačiau kadangi ši tauta niekada neturėjo jokio išleisto įstatymo

⁵⁷ *Lukrecijos nekaltybė* – Lukrecija – viena iš Romos Lukrecijų giminės, Lucijaus Tarkvinijaus Kolatino (Lucius Tarquinius Collatinus) žmona. Pagal romėnų padavimą, VI–V a. pr. Kr. nusižudė po to, kai ją išniekino paskutiniojo romėnų karaliaus sūnus. Anot padavimo, dėl to žlugusi Romos karalių valdžia.

⁵⁸ *Jeremijo lūpomis* – Senojo Testamento Jeremijo Pranašysčių knygos.

⁵⁹ *Sabelikas* – Sabellicus, Marcus Antonius Coccius (1436–1506), italų istorikas, žinomiausios jo knygos *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita, libri XXXIII*. Basileae, 1556; *De omnium gentium omniumque secularum insignibus factis et dictis, exemplorum libri X*. Basileae, 1563.

prieš svetimautojus⁶⁰, negresiant bausmei moterys laisviau ir pasinėrė į visokias nuodėmes; nenuostabu, kad jei kai kuriems tos tautos žmonėms pagal įstatymus bei papročius tai atrodė priimtinas, leidžiamas, net garbingas dalykas, dorų žmonių tai visuomet buvo laikoma nedorovingumu. Todėl mūsų amžiaus įstatymų leidėjams juo labiau reikia stengtis, kad, išleidę griežtą įstatymą prieš svetimoteriautojus, išnaikintų tą bjaurią, gėdingą dėmę, neteisingai primestą visai tautai, ir sutramdytų paleistuvingą svetimoterių įžūlumą. Mes norėtumėm, kad būtų įstatymai prieš svetimoterius, ir manome, jog griežtais ediktais reikia pažaboti ištvirkautojų palaidumą. Kadangi visa visuomenė skirstoma į vyrus ir moteris, matyt, tam tikra prasme nukentės pusė visuomenės, jei jokiais bausmėmis nebus sutramdyti moterų nekaltybės priešai ir naikintojai. Juk moteriai nėra nieko svarbesnio, nėra nieko, kas galėtų ją papuošti, jei kartą ji neteko nekaltybės. Todėl regime daug atsitikimų, kai doros moterys, patyrusios bjaurią prievartą, net nenorėdavo gyventi ir nusižudydavo, manydamos, jog nebeverta gyventi, kai išniekinta nekaltybė. Taip Lukrecija savo mirtimi atkeršijo už niekšingą prieš ją įvykdytą Tarkvinijaus nusikaltimą. Taip pat [pasielgė] ir Virginijus; kai skatinamas nusikalstamos aistros Apijus kėsinosi į dukterį, jis nusprendė verčiau ją nužudyti negu leisti, kad jis bjauriai ją išgėdintų. Todėl pripažįstame, jog romėnų įstatymų teisingai nustatyta, kad žagintojai, jei jie aukštesniojo luomo, būtų baudžiami puse savo turto, o jei žagintojas prastas žmogelis, – kad būtų ištremtas susiaurinant jo teises. Juk neprityrusias mergeles savo meilikavimais gerbėjai apgauna lengvai, ir, būdamos tokio trapaus amžiaus, jos leidžiasi pirmiau suviliojamos nei suvokia, kad tai nusikaltimas. Kad jos būtų apsaugotos nuo tokios prievartos ir išvengtų nuolatinio pavojaus būti apgautomis ir užsitraukti negarbę, laisvoje valstybėje apskritai reikia pasirūpinti moterų nekaltybe, o paleistuvių nedorumą bausti griežtais įstatymais.

Matome, kad labai dažnai tokia nešlovė patiriama net didžiai garsiose ir garbingose šeimose užtraukiant visai šeimai didelę gėdą ir negarbę. Gerai suprantame, kad tai atsitinka tik dėl tos priežasties, kad bjaurių paleistuvių nesaisto jokie įstatymai, ir jie lyg peralkę šunys uostinėja visų namus ir nebaudžiami vykdo nusikaltimus. Jų nedorumą reikia suvaržyti įstatymų bausmėmis, taip pat laisvoje bei krikščioniškoje valstybėje derėtų visiškai panaikinti begėdžių moterų viešuosius namus, kad ši nevaržoma ir Dievo žodžiu griežtai uždrausta paleistuvavimo laisvė nebaudžiama neklestėtų. Nors kanonai bei įstatymai, matyt, dėl to, kad būtų išvengta didesnių nusikaltimų, ypač svetimoteriavimo ir kraujomaišos, tą bjaurastį leidžia, be to, matome daugelį pagonių rašytojų atleidžiant tokio ištvirkavimo pavadžius; protingiems įstatymų leidėjams dera svarstyti ne tai, ką leidžia sugedusios žmonių pažiūros, bet tai, ką pataria protas bei išmintis ir ypač tai, ko reikalauja ir ką griežtai grasindamas draudžia Dievo įstatymas. Dionas Chrizostomas⁶¹ visai teisingai įspėja, kad valstybėje negalima pakęsti net vergų luomo ištvirkavimo, nes visi žmonės yra garbingi, Dievas juos sutvėrė vertus tos pačios garbės ir jokiū būdu negalima nuplėšti sau šlovės neužsitraukiant sunkaus apkaltinimo nusižengus. Be to, reikia prisiminti, kad nevaldoma žmogaus aistra, kurstoma nevaržomos laisvės, sunkiai begalės suvaldyti savo nusikalstamą geismą, ir, sykį praradęs baimę, žmogus puls į dar nešvankesnius bei sunkesnius paklydimus. Taigi tas netikęs, net blogas atlaidumas begėdžio žmogaus neatbaido nuo dar didesnių nusikaltimų ir jis, tarsi

⁶⁰ *niekadų jokie įstatymai nebuvo išleisti prieš svetimautojus* – tokių straipsnių iš tikro nebuvo nei 1529 m., nei 1566 m. Lietuvos Statutuose. XVI a. vidurio ir antrosios pusės Lietuvos publicistų, taip pat ir A. Volano pastangomis tokį įstatymą Statuto papildymo ir redagavimo komisija įrašė į 1588 m. III Lietuvos Statuto XIV skyrių 30–31 str. (Lappo J. 1588 m. *Lietuvos Statutas*. Tekstas. Kaunas 1938. P. 501–502).

⁶¹ *Dionas Chrizostomas* – Dio Chrysostomos (apie 40–apie 120), graikų oratorius ir filosofas. Pažiūras išdėstė 78 kalbose ir veikale *Euboikos*.

paskatintas iš pradžių, giliau klimpsta į kokią nors didžią gėdingą nusikaltimą. Juk nesusivaldantis žmogus, nepaisantis jokio garbingo proto patarimo, nieko kito negalvoja ir nieko nelaiko malonesniu, – taip sako Kolumela⁶², – kaip aistros patenkinimą, ir nemato sunkesnės bausmės už geismo nepatenkinimą. Todėl negalima tikėtis, kad žmogus, kurio siela apimta bjaurios aistros ir peržengtos gėdos ribos, atsidėtų garbingiems dvasios ir kūno užsiėmimams: tas, kuris tik vieno tenori, tarsi voliojasi bjauriame savo nešvarių aistrų purvyne. Tuo tarpu neminėsiu kokie dideli pavojai visą gyvenimą tyko paleistuvių, nes, be žmogų išsekinančių ligų, kurios pagal teisingą Dievo sprendimą visada lydi nuodėmingą geismą, dažnai jie ilgai kankinęsi žūsta nuo pačių paleistuvių nuodų arba baigia gyvenimą nuo tarpusavio vaiduose gautų žaizdų. O kad mūsų tauta, sujaudinta visų šių blogybių, ryžtųsi kada nors įveikti tuos bjaurius laisvų valstybių tikrai nevertus nusikalstamus poelgius, kad visuose mūsų geresniuose susirinkimuose nematytume susibūrusių paleistuvių, užtraukiančių didelę nešlovę visai valstybei ir skaudžiausią širdgėlą visiems doriems žmonėms. Jeigu vagims yra nustatyta mirties bausmė, nors jie pagrobia tokias gėrybes, kurias lengva atgauti, kodėl gi laikome jokios bausmės neužsitarnavusiais sąvadautojus arba begėdžius paleistus, pavogusius niekada negražinamą mergelių nekaltybę? Reikia bijoti, kad tuo metu, kai mes, nors ir esame vieningos nuomonės dėl to siaubingai begėdiško elgesio, nieko nedarome, pats Dievas pagaliau neištiesytų keršto rankos ir mūsų ištižimo neatsvertų bausmės sunkumu ir kad mūsų laimėjimai taip nesumažėtų, jog jų visiškai neliktų laisvoje mūsų valstybėje.

Rūpinantis bendrąja piliečių laisve bei nauda reikia,
kad būtų išleisti įstatymai apsirijimui ir girtavimui sustabdyti
12 skyrius

Iš daugelio ir garsių mūsų tautos dorybių ypač puiki – nepaprastas širdingumas bei svetingumas. Iš tikrųjų nerasi beveik jokios kitos nacijos, kuri, kaip mūsų tauta, būtų tokia palanki visiems bičiuliams ir ne tik piliečiams, bet ir svetimšaliams darytų įvairias ypatingos draugystės paslaugas. Mūsų kraštą galima apkeliauti su didele palyda ir su mažomis laidomis, nes mūsų žmonės mielai kviečiasi svečius ir net prašmatnesnę maistą patiekia neprašomi ir be jokio atlyginimo. Nekalbu čia apie užteigęs namus, kuriuose svečiui viskas pateikiama teisingesnėmis kainomis, nei tai daro kitos tautos. Ir kilmingųjų, ir valstiečių namai yra atviri visiems, paisantys visų svetingumo teisių, o parodyti kokią nors šykštumo ženklą ir ko nors svečiui nesuteikti dosniai bei pakankamai laikoma labai dideliu nusikaltimu. Koks didelis lipšnumas, koks visų mandagumas, koks begalinis noras nedelsiant ir paslaugiai pasidalinti viskuo, aiškinti netenka, nes tai matome kasdieniame gyvenime. Tačiau yra viena blogybė, kuri labai dažnai visiškai suardo tarp daugelio esančią ištikimą ir taikią draugystę, – tai netikęs įprotis girdyti ir reikalauti to paties. Mūsų tauta mano, jog tas įprotis paveldėtas iš seno ir tarsi patvirtintas visų bendru įstatymu, todėl nesąs visiškai netinkamas. Ir kitos tautos nėra atsikratę šios ydos, kai kurios net viršija mūsų puotavimo įpratimą. Tačiau nereikia iš kitų perimti to didžiai bjauraus įpročio, geriau sekti tais, kurie yra blaivūs bei santūrūs. Pasakojama, kad dideliu blaivumu garsūs yra ispanai, už juos nemažiau blaiviais laikomi italai, taip pat prancūzai. Tad kodėl mūsų tauta, būdama visomis kitomis dorybėmis panaši į anas, negalėtų su jomis varžytis šiuo pagirtinu santūrumu? Jei tos didžiai garsios ir kultūringos nacijos mūsų nė kiek neskatina eiti jų pėdomis, bent jau barbariška ir bjauri turkų tauta, blaivybei skirianti tiek dėmesio, kad girtuoklius laiko vertus pasmerkti ir išplakti, turėtų mus priversti nepaskęsti

⁶² Taip sako Kolumela – Lucius Iunius Moderatus Columella (I a.), romėnų rašytojas, parašęs knygas *Apie žemdirbystę (De re rustica)*, *Apie medžių priežiūrą (De arboribus)*.

tame gyvuliškame, krikščionių tikrai nevertame pomėgyje. Koks dėl to išauga blogybių pasėlis, kiek progų atsiranda nesantaikoms, sukilimams, pilietinėms kovoms, nereikia pasakoti, nes tokių dalykų pavyzdžių nuolat matome kasdieniame gyvenime. Beveik niekada nesame girdėję, kad būtų padaryta kokia nors žmogžudystė, pradėta kokia nors kova tarp piliečių, daugeliui atnešusi didelių nuostolių ir žalos, jei žmonių širdžių nebūtų apėmęs ir tarpusavio pražūčiai paruošęs tas beprotiškas, nesaikingo girtavimo sukeltas įdūkis. Todėl, aišku, visiškai teisingai yra pasakęs Isokratas⁶³: kai protas užpiltas nesaikingo gėrimo, tai panašu į vežimus, iš kurių iškratyti vežėjai. Kaip be vežėjų jie nešiojami kur pakliūva, taip ir žmogaus dvasia, kai protas nebeveikia, stumiama į įvairius nusikaltimus. Juk girtumas, sako Platonas, ne tik per stipriai sužadina visas aistras, jis susilpnina pojūčius, atmintį, proto įžvalgumą. Kaip tik dėl tos priežasties kai kurie protingi teisininkai manė, jog dviguba bausme reikia bausti dėl girtumo ką nors bjauraus padariusius, nes jie strimgalviais veržiasi į bet kokią nusikaltimą, savo noru pametę protą. Ne be pagrindo šviesios atminties Bazilijus⁶⁴ girtybę kartais vadina kviestiniu, kartais vyno demonu, nes jis mūsų noru įsiveržia į sielas ir pakviestas apsėda žmogų. Mūsiškiai, priešingai, remiasi netinkamu, net klaidingu aiškinimu ir nusižengiančių dėl girtumo nelaiko vertais jokios bausmės, ir dažniausiai pateisina jų nusižengimus, nes jie nusikalsta ne tyčia, o dėl proto silpnybės, kai jis aptemsta dėl vyno. Tačiau kaip tik dėl to jie turėtų susilaukti didžiausios bausmės, nes protą pameta savo valia ir, tapdami panašūs į gyvulius, jau vien tuo nusikalsta. Nors ir visiškai saugus nuo užautojų būtų kitų gyvenimas, tačiau kadangi girtavimas kenkia jų organizmui, sveikatai, darbui ir padaro juos netinkamus bet kokiai veiklai, vien dėl to svaiginimasis turėtų būti draudžiamas. Kadangi girtuoklis paprastai kenkia ne tik sau, bet labai dažnai ir daugeliui kitų ir tarsi laukinis gyvulys visada stengiasi įdurti ragais, tokį apskritai reikia laikyti vertu ne tik priekaišto, bet ir griežtos bausmės. Mūsų miestuose, taip pat kaimuose bei vienkiemiuose galima išvysti visur besišlaistančius, persigėrusius žmones, trukdančius kitų ramybę, sutiktus žmones koneveikiančius bjauriais žodžiais ir keiksmiais. Jei norėsi jiems pasipriešinti, užsitrauksi tikrą pavojų, jei nieko nesakęs praeisi, – širdyje tikrai pajusi gilų skausmą. Neminiu tuo tarpu tų kvailių, pašėlusių rėkavimų naktį, nuo kurių skamba visos aikštės, kol ta pamišusi ir žmonių ramybei priešiška gauja kitiems visiškai neleidžia užmigti: jie arba žudosi, arba kelia tarp savęs tikrus mūšius.

Vynas, sako Saliamonas, daro pašaipūnus, o girtavimas kelia maištus. Kas juo džiaugiasi, nebus išmintingas. Ksenofontas⁶⁵ pasakoja, kaip žinomas persų karalius Kiras, būdamas dar berniukas, sąmojingai ir protingai pajuokdavo savo senelio Astiago gėrimų maišytoją Saką sakydamas, jog į vyną, kurį pilstąs karaliui ir kitiems jo puotos dalyviams, jis primaišąs nuodų. Jis sakėsi pastebėjęs, kad nuo to gėrimo visi staiga tapę kvaili ir tiek netekę proto, kad ėmė elgtis beprasmiškai ir gėdingai, atrodė tarsi visai užmiršę, jog karalius yra karalius, o puotos dalyviai, – kad tarp jų valdovas. Aleksandras Makedonietis po daugelio puikių karo žygių ir po daugelio garsingų pergalių nusirito į tokią bjaurią girtuoklystę, kad per išgertuves nužudė daug savo artimų draugų ir teisingai tapo visų nekenčiamu. Ir Hanibalo nenugalimoji kariuomenė vien nuo prabangaus Kampanijos gyvenimo ir girtavimo taip nusilpo, kad ją, netekusią vyriškos stiprybės, romėnai pagaliau pradėjo naikinti ir nugalėjo.

⁶³ *Isokratas* – Isocrates (436–338 m. pr. Kr.), Atėnų oratorius, publicistas, įkūręs savo mokyklą, kurioje universalus išsilavinimo pagrindu laikė iškalbą.

⁶⁴ *Bazilijus* – Basileios (apie 330–377), teologas, Kapadokijos vyskupas. Gerą antikvinį išsilavinimą derinęs su krikščionių bažnyčios teologijos formavimu, rašė asketiškos moralės veikalus, sukūrė vienuolių taisyklės, pamokslų rinkinius.

⁶⁵ *Ksenofontas pasakoja* – Xenophon (apie 430–apie 355 m. pr. Kr.), graikų istorikas, pats dalyvavęs kovose su persais ir jas aprašęs keliose knygoose: *Karo žygis (Anabasis)* ir *Graikų istorija (Hellenika)*.

Netrūksta ir kitokių, ir šventuose, ir pasaulietiniuose raštuose esančių pavyzdžių, kurie mums primena, koks bjaurus galas ištinka, kokių gėdingų ir šlykščių darbų pridaro tie, kurie patenka į tą prakeiktą girtuoklystes verpetą. Nereikia pavyzdžių ieškoti nei užsieny, nei tolimuose kraštuose, nes kasdienis gyvenimas ir tiesioginė patirtis leidžia įsitikinti, koks šlykštus yra girtavimas. „Iš kur dejonės, iš kur aimanos, – sako išminčius priežodžiuose⁶⁶, – jei ne iš girtavimo.“ Todėl lakedemoniečiai, be kitų garsių savo valstybės nuostatų, buvo pratę laikytis ir tokio papročio: jaunimui rodydavo girtus ir vemiančius tarnus ar vergus, kad jų vaikai, pasidygėję tokia šlykščia bjaurastimi, susilaikytų ir nesektų tokiu gėdingu bei pasigailėtinu elgesiu. Pasakojama, kad panašiai darydavęs ir karalius Kiras: vaikams ir kilmingiesiems uždraudė bet kokį nusigėrimą, tai leido tik vergams. Tačiau mūsų tautos kilmingieji, net didikai, nesutinka, kad plebėjai bei prasti žmonės atimtų iš jų tą „narsaus girtavimo“ garbę ir labai uoliai stengiasi nugalėti. Todėl neįmanoma, – o tai yra ryškus vergijos bruožas – blaiviams ir santūrumą mėgstantiems žmonėms išsaugoti saiką, kai įprasta, kad girtuokliai valkiojasi po kilmingųjų namus; juos tenka pakęsti, savo ruožtu paslaugiai girdyti ir ieškoti jų palankumo. Be to, nepamatysi, kad įnirtingiau būtų lenktyniaujama dėl ko nors, o ne dėl [baimės] atsilikti rengiant išgertuves: didžiausiu įžeidimu laikoma neatsakyti tokiu pat girtavimo renginiu. Todėl labai dažnai būna, kad tie, kurie nenori kare žūti nuo kardo, žūsta nuo girtavimo, nesaikingu gėrimu išgaišinę visas kūno ir dvasios jėgas. Užautojas, pamatęs, kad tu nosisuki nuo taurės ar ją atstumi, tuojau sušnairuoja ir šiurkščiai apšaukia, tad nori nenori esi priverstas jam nusileisti ir išgerti aukso kupiną taurę. Tokius vaisius mums atnešė neblaivumas ir beprotiškas įprotis girtauti. Todėl toji gėrybė, kurią teikia laisvė ir kuri viena puošia visą žmogaus gyvenimą, iš dalies pražūsta, nes neįstengiamo sau išleisti įstatymų, ginančių santūrumą bei blaivumą. Kai yra tokia nevaržoma, atsiradusi dėl ilgos bei įsisenėjusios praktikos galimybė nusikalsti, sunku tikėtis, kad jei tokia bjaurastis nebus išnaikinta kokios nors bausmės baime, čia atsirastų nors kiek vietos blaivybei ir tik dėl papročių atsigautų nuosaikumo siekimas.

Graikai kadaise turėjo išgertuvių stebėtojus, kuriuos vadindavo oinoptais: tam tikromis baudomis jie suvaldydavo nesaikungus gėrėjus. Turakai girtus muša lazdomis ir dar uždeda kokią nors piniginę baudą, kad, bijodami tokios sunkios bausmės, nebedrįstų įkaušti ir patirtu nemalonumu kitus padarytų atsargesnius. Kaip turkų valstybės galią padidino jų nuosaikumas, geriausiai paaiškina daugybė krikščionių pralaimėjimų. Taigi kiek mūsų tauta nutolo nuo savo senolių santūrumo, nuo tvarkingo ir nuosaikaus gyvenimo, tiek savo dorą ji suteršė negarbingais bei gėdingais papročiais, nusmukdė karinę drausmę ir vyrišką gyvenimo būdą ir paskendo kažkokiu moteriškame išlepime. Neveiklūs mūsų teismai, matome beveik tuščius teisėjų suolus, nes kunigaikščiai, sako pranašas, galingi tik vyną gerti, o vyrai narsūs tik girtauti. Tarp jaunuolių nebevyksta jokių varžybų siekiant kokio nors žygdarbio ar karo garbės, vienintelis visų atkaklus siekimas – išmaukti didžiules taures. Užeigos namai, pastatyti, kad svečiai bei pakeleiviai gautų saugią pastogę, dieną ir naktį pilni girtų valstiečių, todėl pagrįstai jie jau gali būti vadinami ne svečių, o plėšikų prieglobsčiais. Tiek elgetų, būriais besibastančių po kaimus ir veltui ryjančių svetimą duoną, tiek vagių, tykojančių piliečių turto, reikia kildinti tik iš šios buveinės. Kiekvienas, kuris atsitrenkia į šią uolą, netenka visų savo daiktų bei turto ir

⁶⁶ sako išminčius priežodžiuose – originale šį veikalą A. Volanas apibūdina žodžiais *sapiens in proverbiiis*. XVI a. Europoje buvo leidžiama antikos filosofų, rašytojų labai įvairių priežodžių bei posakių ir iš Šv. Rašto surinktų posakių rinkiniai. Šioje vietoje greičiausiai kalbama apie XVI a. daug kartų spausdintą iš Senojo Testamento ir jo Apokrifų sudarytą posakių rinkinį *Proverbia Salomonis*. Šį rinkinį savo bibliotekoje Vilniuje turėjo A. Volano bendramintis S. Risinskis.

iš laivo nuolaužų išsikapsto visai plikas. Visada pakanka įrodymų tam, koks nuostolis dėl to ištinka beveik visą valstybę – laukai dėl valstiečių trūkumo ir girtavimo lieka neįdirbti, dirbtuvės neturi amatininkų. Todėl nieko negali būti naudingesnio, nieko tinkamesnio piliečių gerovei ir apskritai geresnio visų laisvei, kaip visai panaikinti šią girtavimo ydą nusikalstančius sudraudžiant arba kokia nors negarbės žyme, arba kūno bausmėmis, arba pinigine bauda atsižvelgiant į skirtingą asmenų padėtį.

Laisvoje valstybėje labiausiai reikalingi įstatymai dėl prabangos
13 skyrius

Visi protingi žmonės tarpusavy visiškai sutaria, jog visais laikais visų valstybių ypač didelės nelaimės buvo dvi, t. y. godumas ir prabanga. Iš tikrųjų, kaip tvarkingas piliečių gyvenimas ir nuosaikumas labai spartino visų valstybių augimą, taip priešingos šioms dorybėms ydos arba atnešė valstybei didelius pralaimėjimus, arba atvedė į visišką pražūtį. Mat kaip dvasia, neištižusi nuo jokių geidulingų pagundų, o kūnas, užgrūditas tvarkingo gyvenimo bei darbo, daro vyrus smarkius ir tinkamus apginti tėvynę nuo pavojų, taip tie, kurie skęsta prabangoje ir atsiduoda geiduliams, gyvenimą praleidžia nieko nenuveikę ir be jokios naudos tėvynei. Kadangi tie, kurie pirmiausia yra užsiėmę tik gyvenimo malonumais, trokštantys prašmatnumo valgiuose, blizgesio drabužiuose, didingumo statybose, nori gauti daug pajamų ir daryti gausias išlaidas, savo energiją jiems tenka išnaudoti tam, kad nedoru būdu įsigytų lėšų ar neteisėtai pagrobtų svetimą turta.

Taigi kai tik ta nelaimė – godumas, neatskiriamas prabangos palydovas, pradeda įsigalėti, valstybę jis pripildo tarpusavio neapykantos, nesantaikos ir, nuolatinių nelaimių išvargintą, atveda į tikrą pražūtį. Gerai tą dalyką mums įrodo kad ir garsusis Katilinos suokaltis, kuris kilo iš aptariamo nusikaltimų šaltinio – prabangos ir godumo – ir kuris rengė tikrą pražūtį savo tėvynei. Juk kai kurie nedori jaunuoliai ir piliečiai, dėl prabangaus gyvenimo išekvoję savo namų išteklius ir dėl didelio godumo siekdami kitų turto, valstybei paskelbė niekšišką karą. Jeigu tas pavojus nebūtų numatytas tikrai įžvalgaus Cicerono ir nebūtų paruošta tvirta valstybės apsauga, be jokios abejonės dėl tų nusikaltėlių bjauraus sumanymo, dėl jų nutrūktgalviškų bei grėsmingų pastangų būtų užgniaužta visų kilnių žmonių laisvė, žinoma, praliejus daugelio kraują ir įvykdžius nekaltų žudynes. Gal po tokio bjauraus poelgio ne visuomet ateis toks galas ir gal nebus jokio įtarimo, kad dėl to kils pilietinis karas, tačiau kai toks nepaprastas išlaidumas visiškai išsemia piliečių išteklius, kai neišvengiamai veda į tai, kad labai pabrangsta visa, kas reikalinga pragyvenimui ir kūnui apdengti, be to, suteikia puikią progą prispausti vargšę liaudį, – net ir tokia dingstimi laisvoje valstybėje reikalingi įstatymai, ribojantys nesaikingas išlaidas. Juk visos garsios valstybės, be kitų svarbių įstatyminių priemonių, nemanė, jog reikėtų praleisti ir aptariamąją, kuria nustatytą saiką išlaidaujantiems piliečiams. Romoje pagal Opijaus įstatymą⁶⁷ buvo nustatyta, kad jokia moteris neturėtų daugiau kaip pusės uncijos aukso, kad nevilktų margu drabužiu, kad kinkytu vežimu nevažinėtų mieste, miestelyje arba mažesniame nei tūkstantis žingsnių nuotolyje nuo jų. Tas įstatymas davė didelę naudą: atėmus galimybę visaip puoštis, moterys nesunkiai sunešė visą auksą bei sidabrą ir papildė tuščią Romos iždą. Tai lietė jau visą Romą: mat jeigu tuo metu, kai visas romėnų pajėgas buvo sunaikinęs nugalėtojas Hanibalas, pagal Opijaus įstatymą visokie prabangos būdai nebūtų buvę panaikinti ir nuėję bendram labui, nebebūtų likę išteklių mokėti algoms ir jau nebūtų galima sulaikyti nugalėtojo Hanibalo, grasinančio miesto sienoms. Nors tas įstatymas vėliau, valstybei suklestėjus, tribūnams palaikant buvo panaikintas ir moterims

⁶⁷ *pas romēnus pagal Opijaus įstatymą* – romėnų įstatymas *Lex Oppia*, išleistas 215 m. pr. Kr. prieš moterų prabangą.

gražinti visokie jų apdarai, kokia netuščia buvo baimė Katono⁶⁸, tada energingai prieštaravusio tribūnams ir pranašavusiusio, kad tai duos blogą pavyzdį, vėliau gana aiškiai parodė nepaprastas romėnų imperijos nuosmukis, kai prabanga ėmė lenktyniauti su godumu.

Bet neieškokime pavyzdžių tolimuose kraštuose: galima paminėti senų ir naujų bemaž mūsų namuose esančių, pagal kuriuos kiekvienas lengvai gali suprasti, kad tas nešvarus geidulys kaupti turtą, susijungęs su prabanga, galutinai pražudo net ir didžiausias karalystes bei imperijas. Taip [atsitiko] Konstantinopolio miestui, kai prieš šimtą ir truputį daugiau metų jis buvo apgultas baisaus priešo turko⁶⁹: pasakojama, jo piliečiai pasirodę tokie nedori, kad prabangos dalykus, didelį aukso ir sidabro kiekį kasė į žemę ir kišo į giliausias slėptuves, kad nereikėtų atiduoti valstybės labui, nors tų turtų labai prašė pats imperatorius Konstantinas, kuriam reikėjo pinigų kariams papildomai samdyti. Paskui, kai priešas ėmė smarkiau spausti, o priešo puolimui atmušti ant sienų pasirodė tik nedaugelis karių, pirmiausia dėl to, kad, išsisėmus valdovo išdui, nebuvo likę jokių išteklių apsaugai parengti, priešų drąsa dėl jų karinės jėgos trūkumo ir negausumo ėmė didėti ir suteikė viltį užkariauti miestą. Jie veržėsi smarkiai ir galingai, ir miestas galų gale krito, buvo užmuštas pats imperatorius, išžudyti ar bjauriai kankinti piliečiai pateko didžiai žiauraus priešo valdžion su visais brangiais daiktais, su tais dideliais aukso ir sidabro gabalais. Kai tie turtai pagaliau buvo atkasti iš slėptuvių ir išdėlioti visų akivaizdoje, priešas, pasakojama, stebėjosi tų žmonių nepaprastu kvailumu ir smerkė bjaurų jų godulį, nes tokiu sunkiu metu jie niekingai saugojo tas gėrybes: panaudojus jas bendram labui, buvo galima ir didelę kariuomenę surinkti ir labai sunkų karą atlaikyti. Tačiau tie kvailiausi aukso vergai sutiko verčiau išsižadėti išsigelbėjimo nei paaukoti savo turtus, kurie, kai patys savininkai žuvo arba buvo išvaryti į vargingą nelaisvę, žinoma, nė kiek neramino, o tapo tik grobiu priešų goduliui patenkinti. Taigi taip godulys apakina žmonių protus, ir piliečiai, pripratę prie prabangos ir turtų kaupimo, nebepaiso visuotinės gerovės ir, rūpindamiesi tik privačiais reikalais, nesulaikomai veržiasi į pražūtį.

Ši pragaištinga blogybė kone mūsų akyse kadaise klestėjusią Vengrijos karalystę įstūmė į didžiai nelaimingą būklę, suteikdama jai apverktiną likimą: būdami artimi jos kaimynai, iš jos pavyzdžio tikrai turėtume pasimokyti, kaip pažaboti savo godumą ir prabangą. Pirmiausia ten imtas labai vertinti turtingumas, tarp kilmingųjų įsigalėjo įvairiopa prabanga ir lenktyniavimas rengiant pokylius, atvėso noras gyventi santaikoje ir tarpusavio meilėje, o pavyduliavimas, nesirūpinant valstybės gerove, pastūmėjo visus į tarpusavio žudynes bei kautynes. Taigi nė vienam nekilo net menkiausia mintis atstumti priešą nuo savo krašto sienų; tuo metu, kai tas užiminėjo stiprius Vengrijos įtvirtinimus, kavalerijos paradais jie rodė savo pašėlusį turtingumą, rodė auksu ir brangakmeniais spindinčius karių būrius. Dėl šio besaikio pasitikėjimo spindinčiais turtais juos visus dar apėmė toks pasipūtimas, kad net karaliaus raginami nepakludavo ir vangiai vykdavo jo šaukimą rinktis į karo stovyklą ir ne visi vienodai skubėdavo, nors versdavo ir labai didelis reikalas bei grėsdavo didžiausias pavojus. Dėl to karalius Liudvikas⁷⁰ tik su maža kariuomene ir menkomis karo pajėgomis buvo pastatytas prieš labai galingą priešą, gerai apsirūpinusį kariais bei ginklais, tad nelaimingai susikovęs su juo neteko ir gyvybės, ir

⁶⁸ *Katonas* – Cato, Marcus Porcius Censorius (234–149 m. pr. Kr.), Romos politikas, 184 m. eidamas cenzoriaus pareigas, įvedė prabangos mokesčių. A. Volanas naudojosi romėnų istoriko Tito Livijaus apie Katoną teikiamomis žiniomis veikalė *Nuo miesto įkūrimo (Ab urbe condita)*.

⁶⁹ *Konstantinopolio miestas ... apgultas baisaus priešo turko* – kalbama apie 1453 m. turkų įsiveržimą į Konstantinopolį, kuris nuo tų metų tapo Turkijos sostine.

⁷⁰ *karalius Liudvikas* – Liudvikas II, karaliavęs Vengrijoje 1516–1526, Vladislavo II Jogailaičio sūnus, žuvęs mūšyje su turkais prie Mohačo.

karalystės, Vengriją gi paliko žiauriausiai terioti ir plėsti priešui Soleimanui. Tasai, žiūrindamas kilmingųjų lavonus, tuo metu, kai buvo atnešta kažkokio Strigonijos vyskupo Ladislavo galva, pasakojama, pasmerkęs velionio godulį: lobyne turėdamas didžiausią aukso krūvą, ne davė, o norėjo paskolinti savo karaliui, prašusiam jo karo reikalams.

O kad nebūtų skirta pamatyti tokio pasigailėtino Vengrijos vaizdo ir mūsų tautai, kuri taip sparčiai didina prabangą ir godumą, kad nežinau, kokie sibaritai ar Vespasianas, kuris net srutose ieškojo pelno, galėtų ją pralenkti rengiant pokylius, stulbinančiai puošiant drabužius ir diena diena išgalvojančiai naujus būdus įsigyti pinigų. Šiandien beveik nepamatysi net ir nereikšmingos visuomeninės padėties žmogaus, kuris viešai nepasirodytų šilkuotas, brangakmeniais ir auksu apsikarstęs. Ir toks pašėlęs geidulys įmantriai rengti kūną užvaldė kai kuriuos žmones, kad jie nedvejodami parduoda savo laukus bei dvarus ir gražų paveldėjimą, kad tik galėtų pasirodyti ant žirgų, blizgėdami auksu, purpuru ir kone karališka prabanga. Kad iš tolimų kraštų atsigabentų egzotinių bei svetimų prabangos dalykų, ne tik eikvoja didelius aukso bei sidabro kiekius, bet lenktyniaudami ir varžydamiesi visus javus bei pasėlius, kuriuos suvalo nuo laukų, išveža už marių. Visiems turėtų būti aiškus mūsų nesugebėjimo mąstyti ar net kvailumo įrodymas tai, ką dabar matome: mūsų javai buvo atvežti atgal ir mums parduoti nepaprastai aukšta kaina. O kiek išmirė paprastų žmonių dėl labai didelio duonos brangumo ir jos trūkumo, rodo daugybė bado išsekintų kūnų visuose miestuose, kaimuose bei vienkiemiuose. Kiek atmena mūsų tėvai, ankstesniais laikais tokia nelaimė niekad nebuvo girdėta. Iš tikrųjų nors jie ne visada sulaukdavo derlingų metų ir kartais būdavo prastas derlius dėl blogo oro, tačiau kadangi ilgus metus būdavo saugojami javai, o rūsiuose laikomas visas kitas maistas, nė vienam žmogui neleisdavo badauti ar alksti, arba – tai dar bjauriau – žūti dėl maisto trūkumo. Mat tada dar nebuvo geidaujama purpuro ir šilko, o javai ir kiti maistui būtinais reikalingi produktai nebuvo keičiami į užjūrio prekes. Todėl mūsų senoliai, tenkindamiesi nesunkiais įgyjamais gyvenimo reikmenimis ir naminiu audeklu, įvairiems kitų metų poreikiams turėjo visko pilnas klėtis, prigrūstus vaisių sandėlius ir nebijojo bado, galinčio užklupti dėl netikusio metų oro. Tada niekas nesistengė įsigyti turkiškų, ispaniškų, itališkų ar arabiškų žirgų, visi tenkinosi tais, kurie augo namie, jais naudojosi taikos ir karo metu, ir patirtis rodė, kad jie paslankūs, darbštūs ir yra pajėgūs pakęsti visas karo negandas. Dabar gi, kai mūsų šeimoms nepatinka nė vienas ne iš užsienio ir tolimų kraštų atsigabentas ir už didelius pinigus pirktas žirgas, matome, jog visi yra tokie suglebę ir apsnūde, kad negalima nei žirgų iš arklidžių išvaryti, nei pačių raitelių tvartų ir krosnių atitraukti. Tai nestebina, nes tarp visų įsivyravo noras demonstruoti prabangą: vienas su kitu rungtyniauja ne reikšmingais žygiais ar karo šlove, o tik spindinčiu drabužiu ar ruošdami įmantriausius valgius bei stalus. Juk jau vietoj vieno patiekalo, paprastai tiekiamo į mūsų senolių stalus, vadų pokyliuose galima pamatyti stalus, apkrautus trisdešimčia ar keturiasdešimčia dubenų su įvairiais įmantriais valgiais. Jei valdžia savo autoritetu nesudraus tokių besaikių išlaidų, bijau, kad menčiau pasiturintys žmonės dėl tų rajūnų ir jų nepasotinamų pilvų nepatirtų bado.

Pasakojama, jog kadaise imperatorius Heliogabalas, norėdamas pasirodyti esąs smarkus užautojas ir puikus puotautojas, savo puotos dalyviams patiekęs šešių šimtų stručių galvas, užsigeidęs pavaišinti jų smegenėlėmis. Kadangi mūsų šeimoms neturi tokios daugybės stručių, jie stengiasi anam prilygti, surydamai beveik tiek pat įvairių rūšių paukščių bei nepaprastų bei rinktinių patiekalų. Tą beprotišką edrumą ir pragaištingą išlaidumą pelnytai reikia sutramdyti įstatymų žąslais, o piliečių gyvenime skatinti [rastis] santūrumui, kuris yra puikiausias visų dorybių didysis uždaras (ir bemaž jų motina bei saugotoja). Juk apskritai

valstybei svarbu, kad niekas blogai nesinaudotų savo turtu ir kad visus geidulius sutramdytų protu, kuris yra visų gerų įstatymų šaltinis, kad, pasiryžę garbingai ir dorai gyventi, nei sau, nei kitiems nekenktų, pakludami bjaurioms savo aistroms. Gerai žinau, kad daugelis prieštarauš šiai nuomonei ir aiškina, jog bet koks įstatymas dėl prabangos valstybei reiškia tikrą vergiją ir kad jis atimamas iš piliečių laisvę naudotis savo turtu, be to, ant visų žmonių sprando uždedas nemažą ir ligi šiol neturėtą našta. Bet neturime būti nepatenkinti, kai siūlomi tik garbingi dalykai, tokie, kuriuos nurodo protas bei išmintis ir kurie, kaip anksčiau pakankamai įrodėme, neprieštaruoja laisvei, be to, rekomenduojama leisti ne kažkokį neįprastą įstatymą, o tai, ko reikalauja valstybės gyvenimas. Juk Katonas, kaip rašo Livijus, labai rimtai argumentuodamas teigė, jog reikia palikti įstatymą dėl prabangos, kurį buvo sukūręs Opijus, jis teisingai sakė, kad ligas reikia atpažinti anksčiau nei vaistus nuo jų ir kad pirmiau atsirado geiduliai nei įstatymai, nustatantys jiems saiką. O kad galėtume pamatyti, kaip visi laikosi buvusio mūsų senolių saikingumo bei taupumo ir kad nereikėtų rūpintis prabangą varžančiu įstatymu, nes jos nebūtų! Bet kadangi sulaužyti bet kokio taupumo varžtai valgant ir rengiantis, regime, jog visi giliai skęsta bjauriuose geiduliuose; norėdami išlaikyti valstybę tvirtą, manome, jog įstatymais reikia suvaržyti tą prabangos troškimą, kuris nesuvaldomai smukdo žmones į bedugnę.

Jeigu kas nors, sekdamas žinomu Duronijumi, pyksta, kad jam privalus taupumo įstatymas, už neteisingą viešosios laisvės vertinimą jį laikome vertu cenzoriaus papeikimo. Taigi tą Duronijų, kaip liudija Valerijus⁷¹, cenzoriai išvarė iš Romos bei senato ir pažymėjo gėdos žyme, kadangi jis panaikino pokylių išlaidoms suvaržyti išleistą įstatymą ir įlipęs į tribūną nepaprastai įžūliai štai ką sakė: „Raiteliai, mums uždėti visiškai nepakenčiami žąslai, esate suraišioti ir suvaržyti karčios vergijos pančiais. Išleistas įstatymas, kuris liepia būti taupiems. Panaikinkime tą baisios senaties rūdies suėstą paliepiamą. Kam reikia laisvės, jei norintiems žūti prabangoje to daryti nevalia“. Tu, Duronijau, esi tikrai nevykęs laisvės vertintojas, jei valią blogai elgtis ir galimybę begėdiškai gyventi laikai laisve. Juk laisvė – tai garbingos gyvenimo pareigos bei šaunūs žygdarbiai ir, priešingai, bjauriausia vergija – paklusti rajumo bei gašlumo geiduliams, tarsi kokiems pašėlusiams ponams. Jie, kaip puikiai perteikia Valerijus Maksimas, naikina šaunumą, menkina pergales, nuslopinę garbę paverčia ją nešlove, taip susilpnina dvasios ir kūno jėgas, kad nebežinai, ar priešai daro daugiau žalos, ar jie. Jis pateikia garsų Bolsenos miesto pavyzdį, kuris aiškiai rodo, kaip liūdnei bei gėdingai žuvo tas miestas ir vergijos buvo prislėgtas dėl to, kad labai vaikėsi prabangos ir paniekino santūrumą. Šis miestas buvo turtingas, garsėjo savo papročiais bei įstatymais, geraisiais tikros laisvės saugotojais, buvo jis Etrūrijos sostinė. Tačiau atsidavęs prabangai atsidūrė tokioje nedorumo ir gėdos prarajoje, kad pasidavė įžūliausiai vergų valdžiai. Iš pradžių tik labai nedaug jų drįso įeiti į senatorių luomą, tačiau netrukus paėmė visą valstybę, liepė jų nuožiūra rašyti testamentus, neleido kilmingiesiems rengti pokylių bei susirinkimų, į žmonas ėmė ponų dukteris, pagaliau išleido įstatymą, kuris atleido nuo bausmės našlių ir ištekėjusių moterų niekintojus ir žiūrėjo, kad už kilmingojo neištekėtų nė viena mergelė, kurios skaistybės anksčiau nebūtų atėmęs kas nors iš jų. Štai kokia bjauri ir gėdinga vergija virsta piliečių gyvenimas, ištižęs nuo prabangos bei geidulių, ir kokį gėdingą bei skaudų reginį jis pateikia mums visiems.

Žinoma, Likurgas teisingai padarė, be kitokių garsių įstatyminių priemonių, bausmėmis uždraudęs visus pokylių renginius bei prašmatnias puotas, manydamas, kad visa tai žadina geidulius, ir taip saviškiams vėl grąžinęs santūrumą. Lakedemoniečių įstatymai buvo leidžiami ne tik prieš svaigalus bei girtavimą, bet ir prieš drabužių prabangą. Eforams buvo paliepta kasdien inspektuoti, kaip rengiamasi, ir, jei pamatytu

⁷¹ Valerijus – Valerius Maximus (I a.), romėnų rašytojas, žymiausias pedagoginės moralinės krypties veikalas – *Atmintini žygiai ir posakiai (Factorum et dictorum memorabilia)*.

drabužiuose esant ką nors (taip pasakoja Elianas) netinkama bei svetima nustatytoms puošmenoms, kad nubaustų nusikaltėlį griežtu įstatymu. Norėdami paskatinti žmones elgtis kaip dera, nešioti auksinius, sidabrinus ir brangakmeniais išgražintus papuošalus jie leido tik ištvirkėlėms, kad taip visas garbingas moteris atgrasytų nuo bet kokios prabangos ir įdiegtų norą siekti garbingumo, kuklumo bei santūrumo. Panašių į minėtąsias priemonių Venecijos Respublikoje laikomasi dar ir šiuo metu, nes ten nustatytas tam tikras saikas ne tik pokyliams, bet ir apsirengimui. Ten skiriama tam tikra bausmė tiems, kurie pokyliuose, be vienos kitos vištos, jautienos bei kiaulienos, suvartoja dar kokį nors prašmatnų ir sunkiai gaunamą prabangų patiekalą. Ir patricijų kraujo moterims neleista nešioti auksinių grandinėlių, kaklo vėrinių, papuoštų brangakmeniais, šilkinus drabužius – tik vestuvių dieną ir per kai kuriuos iškilmingus pobūvius. Kraičių išlaidos taip pat ribotos, net ir labai turtingam žmogui neleidžiama kraičio savo dukteriai duoti daugiau kaip šešis tūkstančius auksinių, kai tuo tarpu anksčiau dažnai pasitaikydavo, kad kai kurie duodavo kraičio net šešiasdešimt tūkstančių dukatų. O čia, kadangi tarp visokių žmonių ir tarp visų luomų be galo suvešėjo prabanga, regime tokią didelę netvarką nepaprastuose moteriškos lyties apdaruose bei puošmenose, kad atrodo, jog visos valstybės pinigai sudėti tik į moteriškus papuošalus. Kadangi moterys viešumoje stengiasi suspindėti tokiais dideliais turtais, tokiomis įvairiomis bei puikiomis puošmenomis, tokia daugybe raibuliuojančių brangakmenių, o kraičiui reikalauja daugybės tūkstančių, atsitinka, kad kilmingųjų, kurių namų ištekliai menkesni, daugelis dukterų, nors ir pasipuošusios skaistybės šlove, negali ištekėti ir todėl arba bevaikės namuose nusensta, arba sutinka netinkamoms savo šeimai vedyboms. Senieji buvo tokie taupūs, kad ir pagal papročius, ir įstatymais buvo nustatę, kad net ir labai garbingos šeimos kraičio galėjo duoti tik trisdešimt markių. Taigi moterys iš vyrų reikalaujavo tik tokių puošmenų, kurios, sako Kratas⁷², iš tikrųjų puošia, t. y. moterį daro kilnesnę. Tokią ją padaro ne auksas, ne purpuras, ne smaragdai, bet tai, kas rodo jos švelnumą, kuklumą ir drovumą. Šių dorybių siekė moterys, kai tarp jų buvo gyvas mūsų tėvų atminimas, ir nebuvo už jas didesnių. Jei dėl kurios nors skaistybės sklisdavo blogas gandas, garbingos moterys neatsisakydavo su ja bendrauti, bet nuo jos pasislinkdavo, jai norint prisėsti šalia. O dabar, kai visos, užuot siekė dorybės, ėmė varžytis tik prabangos spindesiu ir beprotišku turto rodymu, ne viena begėdė kitų moterų nesmerkiama, o šaunesniuose susiėjimuose bei pokyliuose garbingiausios vietos prie stalo skiriamos meilutėms ir našlėms, pagarsėjusioms ištvirkavimu bei sąvadavimu. Dėl to, kad vertinami tik turtais, pakankamai garbinga laikoma tokia moteris, kuri pasikinkiusi daug arklių važinėja įmantriu vežimu arba kuri spindėdama auksu, purpuru ir brangakmeniais rodosi žmonėms visose aikštėse ir gatvių sankryžose.

Prie kitų prabangos ydų prisidėjo dar viena, mūsų moterims nepaprastai būdinga: jos visiškai nebūna namie, o, važinėdamos po visus miesto pakampius, lanko viena kitą, kad plepėdamos, puotaudamos, o kartais ir lenktyniaudamos katra daugiau išgers, išmuktų įkurti aistros liepsnas. Kad garbingai moteriai labai netinka taip bėgioti, gražiai rodo Feidijo statula: Venerą jis sumanė pavaizduoti taip, kad po jos kojomis būtų vėžlys, kaip tik tuo be žodžių sakydamas, kad moterims labiausiai dera sėdėti namie ir daugiausia tylėti. Plutarchas pasakoja, kad tokio papročio buvo laikomasi ir Egipte; ten ištekėjusios moterys nesinaudojusios sandalais, kad niekad neišeitų iš namų. Gražiai yra pasakęs ir Ciceronas: „Jei norite (sako) panaikinti gobšumą, pirmiau turite panaikinti jo motiną prabangą. Be abejo, jokio sugedimo ir blogų, vis labiau išsigimstančių moterų papročių negalima išnaikinti, neužgesinus visų ydų židinio – prabangos“. Jeigu griežti įstatymai moterų nepažabos, jos

⁷² sako Kratas – Krates, (IV a. pr. Kr.) kilęs iš Tėbų, graikų kinikų mokyklos atstovas, kartu su žmona keliaujantis papročių mokytojas, propagavęs gyvenimo būdo kuklumą ir susilaikymą.

iššvaistys ne tik tėvų ir vyrų turtą, bet ir visą valstybę atves į tikrą pražūtį. Iš tikrųjų, kai skęstama tokioje prabangoje, atrodo, kad jau grįžta tie laikai, kuriuos apdainavo Propercijus⁷³: matrona pasirodo apsilvikiusi tuo, kas turi atitekti jos vaikams, ir mūsų akyse tą grobį eikvoja negarbingiems reikalams. Jokio saiko reikalaujant, jokio nuosaikumo dalinant dovanas; jeigu jis atsiranda, brangiai mokama jo sulaukus. Ir garsusis Katonas Livijaus raštuose, siūlydamas nenaikinti įstatymo dėl prabangos, išsako tą pačią mintį: „Raiteliai, – sako jis, – savo žmonas jūs norite išprovokuoti varžyboms: kad turtingosios užsigeistų to, ko kitos negali turėti, o neturtingosios – kad netaptų paniekintos, to paties iš visų jėgų siektų; ir tos, ir tos gėdinsis, ko nereikia, o ko reikia – nesigėdins; kiek pačios išgalės – padarys, ko negalės – vyro paprašys. Vargšas vyras – ir tas, kurio paprašys, ir tas, kurio neprašys, nes, ko pats neduos, pamatys, jog davė kitas“. „Uždėkite žąslus (jis sako) nepažabotai prigimčiai bei neprijaukintam gyvuliui, nes jeigu to nepadarysite jūs, žinokite, jog jos pačios nustatys saiką savo paleistuvystei.“ Taigi kad išvengtume visų tų nemalonumų ir kad gražaus laisvės vardo nesuterštume kokia nors juoda dėme, valstybė turi, net privalo, svarbiausiai ydai – prabangai – užkirsti kelią griežtais įstatymais, nes ji yra versmė bei šaltinis, iš kurio jos visos kyla.

Įstatymus, jei jų nereguliuoja teisybė,
reikia laikyti labai kenksmingais viešajai laisvei
14 skyrius

Manome, jog nėra tokio, kuris abejotų, kad įstatymai piliečiams turi suteikti teisingą ir saugią laisvę, visiems užtikrinti tokią gerovę, kad kiekvienas gyventų saugus, nepatirdamas bėdų, nebijodamas jokios skriaudos. Tačiau kadangi neretai vis dėlto atsitinka taip, kad daugelis žmonių šaukia esą skaudžiai įžeisti ir nuskriausti, nors teismo sprendimas jų nenaudai padarytas pagal įstatymus ir byla svarstyta teisėtai, turi būti laikomasi labai didelio atsargumo, kad tai, kas teisingai vadinama vienintele laisvės apsauga, nepasirodytų esąs instrumentas skriausti žmogui. Tuo remdamasis niekas negali kaltinti įstatymų, kurie išleisti teisingai bei tinkamai ir kurie sukurti bendrai piliečių naudai. Tai greičiau teisėjų nežinojimo ar nesąžiningumo reikalas, jei įstatymai, turėję ginti nekaltumą, dėl jų kaltės panaudojami kieno nors nenaudai ar net pražūčiai. Kai kurie didieji mokslininkai labai protingai pastebėjo, kad sėkmingai ir gerai apsvaistytos negalima išleisti beveik nė vieno įstatymo, kurio kada nors netektų, net būtinai nereikėtų šiek tiek derinti, kadangi laikai ir įvykiai labai keičiasi. Tad jei teisėjai norėtų būti arba per daug griežti rašyto įstatymo gynėjai, arba dėl neišmanymo nesugebėtų atskirti tikrosios teisybės, net ir patys įstatymai, išleisti pirmiausia tam, kad niekam nebūtų pakenkta, kartais galėtų atnešti tikrą pražūtį žmonėms, kuriems jokių būdu neturėtų padaryti kokios nors žalos.

Iš tikrųjų taip dažnai atsitinka suklydus ar iš piktos teisėtumą saugojančių asmenų valios. Dėl to kasdienėje kalboje dažnai vartojamas ir visų pagrįstai pripažįstamas senas priežodis: „Aukščiausias įstatymas – didžiausias neteisingumas“. Taigi jei kuris nors teisėjas visose bylose tik paviršutiniškai laikysis įstatymo, dažnai jis pasirodys esąs ne teisingumo, o neteisybės tarnas, blogai besinaudojantis įstatymų autoritetu. Aristotelis, teigdamas, jog įstatymų laikymasis yra geras ir pagirtinas dalykas, vis dėlto teisingai priduria, jog gėris ir teisybė yra vertesni už įstatymą ir geru vyru vadina tą, kuris nėra pernelyg griežtas teisėjas kaltinamajam, bet ir turėdamas įstatymo apsaugą netaiko didžiosios bausmės. Aristotelis taip kalba ne todėl, kad bet kokiose teismo bylose paragintų teisėją atsitraukti nuo rašyto įstatymo ir visus sprendimus leistų daryti savo

⁷³ *Propercijus* – Sextus Propertius (apie 47–apie 15 m. pr. Kr.), garsus romėnų elegikas, keturių knygų elegijų rinkinio *Cintija* (*Cynthia*) autorius.

nuožiūra, bet todėl, kad įstatymui neišvengiamai visada ko nors trūksta, nes jis bendras ir nedaro išimčių. Todėl jis ir moko, jog šiek tiek įstatymą taisyti būtina, kai to reikalauja teisingumas. „Kiekvienas įstatymas, – sako jis, – yra bendras; jis negali, kaip reikėtų, paliesti atskirų dalykų bendrųjų savybių, nes turi kalbėti tik apie visą bendrybę; kadangi to jis taip pat kaip reikiant negali padaryti, jis išskiria vieną veiksmą, dažniausiai įvykstantį, gerai žinodamas, kad gali suklysti. Vis dėlto jis išleistas teisingai, nes tai ne įstatymo ir įstatymo leidėjo klaida, tai liečia svarstomų dalykų prigimtį, kuri nuolat yra ta pati. Taigi kadangi įstatymas kalba apie bendrybę, o tam tikrais atvejais yra dalykų, prieštaraujančių bendrajai įstatymo sąvokai, būtų gerai, jei būtų pataisyta, kas praleista, toje įstatymo vietoje, kurioje leidėjas ką nors praleido ar padarė klaidą leisdamas bendrąjį ir atskirą atvejus. Jei būtų čia, tai primintų ir pats įstatymų leidėjas; jei būtų žinojęs, vien dėl to būtų išleidęs įstatymą“⁷⁴. Iš šių Aristotelio žodžių negalima daryti išvados, kad teisėjas visais atvejais ir visose bylose turi laikytis tik savo paties nuomonės ir nepaisyti įstatymo nustatytos normos. Tačiau įstatymas kalba bendrai ir liečia tik pagrindinius bruožus atveju, žmonių gyvenime pasitaikančių dažniausiai; jei kas nors iš šios bendrybės išsiskirtų ir pateiktų tam tikrus protingus argumentus, kodėl taip buvo padaryta, tuomet būtų normalu, kad teisėjas sušvelnintų griežtą įstatymą ir pirmiausia pasvarstytų, ką manė ir galvojo įstatymų leidėjas, rašydamas tą įstatymą. Taigi visada įstatymo reikia laikytis tais atvejais, kuriuos iš esmės jis aptaria: nuo jo pasitraukti, nepadarydamas sunkaus nusikaltimo, teisėjas negali. Tačiau jei atsitiktų taip, kad svarstomas reikalas kuo nors išsiskirtų arba dėl laiko, arba dėl vietos, arba dėl asmenį liečiančių aplinkybių, teisingumo reiktų ieškoti viduryje ir taikyti tokį įstatymo mastą, kokio būtų laikęsis pats įstatymų leidėjas, jei būtų dalyvavęs šiame procese. Pateiksime kokį nors tokio reikalo pavyzdį.

Įstatymas, kuriuo šiuo metu bendrai naudojasi labai daug tautų, bausdamas vagis reikalauja, kad jų gyvybė būtų atimta pakariant. Toks įstatymas liečia visus asmenis, kuriuos skatina pikta valia. Bet jei kas nors priverstas didžiausio skurdo iš bado paims kokį daiktą, reikalingą badui numalšinti, ar nereikėtų tuomet sušvelninti bausmės ir ar atimti gyvybę taip suklupusiam žmogui nebūtų bjaurėnis nei nusikaltėlio poelgis? Tiesa, pakardamas tokį žmogų teisėjas vykdytų įstatymą. Tačiau kadangi jis atsisakytų vadovautis gėriu bei teisingumu, apie jį pagrįstai būtų galima pasakyti, jog įstatymui jis veikia nusikalto nei teisingai jį įvykdė. Iš tikrųjų beveik nėra taip gerai parašyto įstatymo, kuriam nieko naujo nepridėtų laikas ir kuriam nereikėtų, kad jį išmintingai interpretuotų protingi bei dori žmonės. Be to, reikia manyti, jog nėra tokio aštraus proto žmogaus, kuris visiems gyvenimo atvejams – o jie vis nauji, kartojasi daug kartų ir taip kone be galo – galėtų pritaikyti tam tikrą parašyto įstatymo taisyklę. Todėl geros ir protingos valdžios pareiga yra įstatymą, kaip tą kampo matuoklę, gerai apsvarsčius tam tikru laipsniu priderinti prie skirtingų faktų, atsimenant Terencijaus⁷⁵ posakį: „Nelaikau būtinu viską daryti pagal man suteiktą teisę“. Teisingai apie tai kalba ir Ciceronas veikalo *Apie įstatymus* 3 knygoje⁷⁶: valdžia – tai kalbantis įstatymas, o įstatymas – nebyli valdžia, nes įstatymas yra „apsychon dikaion“ (negyvas teisingumas). Tai tam tikras bendras nurodymas, dėl įvykių ir aplinkybių įvairumo negalintis tiksliai visko nurodyti. Valdžia gi yra „empsychos nomos“ (gyvas įstatymas), kuri, apdovanota protu ir teisingai sprendama, interpretuoja neaiškius įstatymus, neapibrėžtiems nužymi ribas, giminines sąvokas

⁷⁴ ...vien dėl to būtų išleidęs įstatymą – citata iš Aristotelio veikalo *Nikomacho etika (Ethika Nikomacheia)*. V knyga, sk. IV(X), eil. 11376 (15).

⁷⁵ *Terencijaus* – Publius Terentius Afer (apie 190–159 m. pr. Kr.), šalia Plauto vienas didžiausių romėnų komedijų kūrėjų.

⁷⁶ *Ciceronas...* Apie įstatymus 3 knygoje – žr. 31 išnašą.

paveda į rūšines, o pavienes aplinkybes apsparsto vyksme. Todėl ne be pagrindo kai kurie protingi mokslininkai tvirtina, kad įstatymas esąs ne geležinis, o greičiau švininis. Dėl to, kad žmonių veiksmai dėl įvairių ir daugelio aplinkybių ne visuomet gali būti vertinami pagal vieną ir tą pačią įstatymo taisyklę, teisėjas, užuot [priėmęs] teisingą sprendimą, neperžengtų teisybės ribų ir aukščiausio teisėtumo nepaverstų aukščiausiu neteisingumu, visuomet neišvengiamai turi kreipti akis teisingumo ir gėrio link. Taip moko ir visi didžiausi mokslininkai, tos pačios nuomonės laikosi ir Platonas. „Įstatymas, – sako jis, – būdamas didelis ir teisėtai visiems priklausantis gėris, iš esmės niekad negali nurodyti, kaip vertinti atskirą veiksma, nes dėl žmonių bei veiksmy skirtingumo, taip pat dėl žmogiškų reikalų nepastovumo toks užsiėmimas labai sudėtingas, jis negali nustatyti visuotinių ir visais laikais galiojančių taisyklių, o įstatymų leidėjas, rūpindamasis iš karto visais, neturi galimybės žiūrėti tik pavienių žmonių naudos ar pretenzijų.“ „Taigi tai, ko įstatymų leidėjas, – pasakoja Aristotelis *Didžiosios moralės* 2 knygos 1 skyriuje, – nesugeba smulkiai bei tiksliai apibrėžti, o kalba tik bendrai, įsiterpdamas teisingas teisėjas atrenka tai, ką įstatymų leidėjas norėjo aptarti smulkiai, bet to padaryti negalėjo.“ Toks teisingumas – graikai jį vadina „epieikeia“ – įstatymo nepažeidžia, o tik paaiškina ir pataiso. Juo tenka naudotis, kai rašytą įstatymą pagaliau nusveria teisingumo ir gėrio svertai, deramai apsvarsčius laiko, vietos bei asmenis liečiančias aplinkybes.

Tokio saikingo teisingumo labai gerą pavyzdį pateikia Šventasis Raštas. Dieviškasis įstatymas už žmogaus nužudymą apskritai keršija mirtimi ir žmogžudžiui skiria kraštutinę bausmę, tačiau pats Viešpats liepė Mozei atrinkti kai kuriuos miestus, į kuriuos lyg į prieglobstį galėjo subėgti tie, kurie žmogžudystę įvykdė atsitiktinai, to nenorėdami. Taip jie išvengdavo mirties bausmės. Ir pagonišky rašytojų veikaluose yra labai daug pavyzdžių, kurie liudija, jog teisėjai daugelyje bylų taikė šį teisingumą, tad ne visuomet tik rašytas įstatymas, bet ir pats teisingumas bei gėris, atrodo, gali vykdyti tikrąją teisę ir brolišką teisingumą, sako Ciceronas. Savo ginamojoje kalboje už Ceciną jis smarkiai puola tuos, kurie laikosi tik įstatymo raidės, o nekreipia dėmesio į įstatymą rašiusiųjų sumanymą, argumentaciją ir autoritetą. Mat jis mano, jog reikia ne tuščiažodžiauti ir kabinėtis prie raidžių, reikalą ginti ne kokiais nors teisiniais gudravimais bei suktumu, o žiūrint teisingumo bei geno: paisyti tik tai, kas parašyta, yra šmeižiko savybė, gero gi teisėjo ginti įstatymo leidėjo valią bei autoritetą. Šią „epieikeiją“, arba teisingumą, Justinianas vadina *gubernativa sapientia* (valdymo išmintimi), nes ji slypi žmonių širdyse ir susikaupia iš reikalų įvairovės, tuo tarpu apibrėžti jos įstatymu kaip reikiant negalima. Kadangi ji yra tarsi teisės šerdis, ne kiekvienas žmogus gali ją pasiekti ir nustatyti jos vertę. Todėl teisingas Platono posakis, kad žmonių giminę bėdos liausis varginę arba tuomet, kai valstybę valdyti imsis siekiantys tikros išminties žmonės, arba kai tie, kurie ją valdo dieviška lemtimi, taps tikri išminties sekėjai. O šis išminties siekimas ir valstybės valdymo mokytojas, žinoma, yra tik teisės bei įstatymų pažinimas. Jei kas nors to mokslo nebus išmokęs, nėra jokios vilties, kad jis galėtų teisti laikydamasis teisingumo bei gėrio arba išlaikytų piliečių santaiką valstybėje. Taigi valstybei nebūtų nieko naudingiau už tai, kad jos valdymui būtų panaudojami tie, kurie neklaidingai ir puikiai žino įstatymus, arba, jei to negali būti, kad nagrinėjantys bylas bent pasinaudotų protingu teisės žinovų patarimu ir remtųsi jų nuomone bei pritarimu, derindami bei sprenddami ginčus. Ištis garsieji senovės romėnų imperatoriai: Augustas, Vespasianas, Trajanas, Hadrianas, Antoninas, Aleksandras ir kiti, valdė valstybę didžiai garsėdami teisingumu, nes svarstydami valstybės reikalus visada naudojos ištikimų teisės žinovų pagalba. Kadangi tik įstatymas yra tikrasis valdymo pagrindas, pakankamai aišku, kad tik tas gerai ir protingai valdys valstybę, kas bus gerai susipažinęs su įstatymais ir kuris puikiai žinos,

koks skirtumas tarp teisėtumo ir teisingumo bei gėrio. Kad be tokio pažinimo paprastai dažnai daromos klaidos labai nuskriaudžiant daugelį žmonių, daug kartų yra parodę senųjų pavyzdžiai bei kasdienio gyvenimo praktika.

Pavyzdžiui, Titas Manlijus, žinomas romėnų konsulas, dėl per daug griežtos, net rūsčios įstatymo – tai buvo jo paties išleistas ediktas – interpretacijos ir dėl to, kad visai nepaisė teisingumo, ateinančioms kartoms tapo priežodžio priežastimi: „Manlijaus įsakymais“ vadinami žiaurūs ir teisingumo bei gėrio nepaisantys nutarimai. Jis buvo paskirtas vadu Lotynų kare; jame reikėjo kariauti su tokiais priešais, kurie ilgą laiką buvo romėnų tautos sąjungininkai ir visai nesiskyrė nuo romėnų kalba, papročiais, ginkluote ir karine santvarka. Kad dėl tokių aplinkybių kareiviai apsirikę nepatektų pas priešus, konsulai išleido ediktą niekam nekariauti su priešu būnant už linijos. Atsitiko taip, kad konsulo sūnus Manlijus, išsiųstas žvalgybon, priėjo prie priešo stovyklos ir išprovokuotas užmušė lotyną Geminijų Metijų. Konsulas savo sūnų, tarsi paniekinusį tėvo ir konsulo įsakymą ir nepaisiusį jo išleisto įstatymo, nubaudė mirties bausme. Bet juk susikovus šiems dviem pavieniams kariams, nebuvo jokio pavojaus kaip nors padaryti tą klaidą, dėl kurios pirmiausia ir buvo išleistas tas įstatymas; be to, laimingai nugalėjus priešą, toks poelgis buvo vertas greičiau garbės ir atlyginimo nei bausmės. Tačiau konsulas griežtai laikėsi įstatymo liepimo ir savo sūnų nubaudė dėl to, kad tas kovojo būdamas už linijos. Bet dėl to, kad per daug stipriai įsikibęs laikėsi išorinio įstatymo kiaučio ir nesigilino į įstatymo esmę bei tikslą, jis pasirodė esąs veikiau žiaurus griežtos drausmės vykdytojas nei įžvalgus teisingumo saugotojas.

Daug protingesni buvo Areopago teisėjai, kurie daugelyje teismų, kai to reikalaudavo teisingumas, neabejodami sušvelnindavo griežtą įstatymą ir visada manė, kad bet kokiose bylose jie turi vadovautis gėriu ir teisingumu. Iš tokių atvejų noriu pateikti vieną, vertą atsiminti, apie kurį pasakoja Valerijus Maksimas 8 knygos 1 skyriuje. Viena Smirnos miesto moteris nužudė savo vyrą ir sūnų dėl to, kad tie, kaip ji sužinojo, užmušė jos sūnų, kurį ji buvo pagimdžiusi nuo pirmojo vyro. Kai ši byla pasiekė Azijos prokonsulą Dolabelą, tas ją ištirti bei išspręsti nusiuntė Atėnų Areopago teisėjams, nes pats negalėjo nuspręsti, ar paleisti dviejų žmonių nužudymu susiteršusią moterį, ar nubausti paskatintą teisėto skausmo. Areopago teisėjai, ištyrę bylą, ir kaltintojui, ir kaltinamajai liepė sugrįžti po šimto metų, tuo netiesiogiai išteisindami moteriškę dėl nužudymo, kurį padaryti ją privertė teisingas skausmas. Taigi protinga valdžia, būdama tarsi gyvas įstatymas, įstatymus saugo niekuomet nepaisydama tik išorės, nes vadovaujasi veikiau jų esme bei tikslais. Kadangi tai reikalauja nemenkos išminties ir labai didelės gyvenimo patirties, ne be pagrindo Aristotelis sakė, jog teisti kaip reikiant yra labai svarbus darbas. Ir šventasis Augustinas vienoje savo raštų vietoje teisingai giria Pitagorą, kad tas mokslą apie valstybės valdymą dėstęs savo klausytojams vėliausiai, taigi jau išsimokslinusiems, jau daug pažengusiems, jau įsigijusiems išminties, jau laimingiems. Mat jis matė, kokios ten siaučia audros, tad siųsti prieš jas norėjo tik tokį vyrą, kuris, būdamas prie vairo, tarsi koks dievas išvengtų povandeninių uolų ir, nors visko netektų, toms audroms pats taptų lyg uola. Tačiau kadangi mūsų valstybėje teisėjai ir valdžios žmonės teismams vadovauti skiriami dažniausiai nesimokę politinių mokslų, o civilinius reikalus svarstyti mokosi beveik tik iš patirties, labai dažnai atsitinka, kad jie be jokios atodairios ima vadovautis arba meile, arba neapykanta, arba goduliu ir panašiomis dvasios ligomis, o ginčus sprendžia ir nutarimus daro ne vadovaudamiesi įstatymo nurodymu ar teisingumu, o akla savo aistra ir neapgalvoję. Teisingumo mūsų žmonių teismuose taip nepaisoma, kad teisėjai net mano, jog negalima nukrypti nuo bendrojo įstatymo nurodymo, nors kitaip patartų broliškas teisingumas ir aiškiai būtų matyti, jog jis pažeidžiamas. Todėl jie ne kartą prisipažino, kad pasmerkia nekaltus ir niekuo dėtiems padaro didelę skriaudą. Bet

kadangi išorinis įstatymo skambesys nustato tam tikrą teismo formą, jie aiškina, jog jos ir reikia tiksliai laikytis netaikant jokio sušvelninimo, kurio reikalauja teisingumas. Aiškiai matyti, jog taip yra dėl to, kad jie nežino politinių mokslų, be kurių nėra vilties kada nors pasiekti valstybės gerovę ir laimingą piliečių gyvenimą.

„Juk kvaila manyti, – Ksenofonto raštuose sako Sokratas⁷⁷, – kad amatų, kurie yra menkesni, negalima išmokyti be mokytojo, o vadovauti valstybei, – nors tai didžiausias amatas – kiekvienas gali kaip reikiant išmokti pats.“ Todėl kaip laivas audringoje jūroje, netekęs prityrusio vairininko, patenka į tikriausią pavojų, taip ir valstybei, jei ji neturės išmintingo vadovo ir nepaprasto įstatymų saugotojo bei aiškintojo, teks patirti rūšią visokių nelaimių audrą. Mat teisingumas, veikale *Minas* sako Platonas, saugo valstybes ir visa kita, o neteisingumas viską naikina ir ardo. Jokioje žmonių bendruomenėje negali gyvuoti teisingumas, kol nebus išleista žiūrinčių bendrosios piliečių naudos įstatymų, o tie, kurie joms vadovauja, protingai nenukreips jų visų gerovei.

Įstatymai negalės apsaugoti viešosios laisvės,
jei nebus valdžios, kuri juos vykdytų
15 skyrius

Kadangi kiekvienoje valstybėje įstatymai yra tokie reikšmingi, kad be jų tarp piliečių niekad negali susiklostyti jokia stipri bendruomenė ir susidaryti koks nors pagrindas taikai ir tarpusavio ramybei, manau, jog nėra nė vieno sveiko proto žmogaus, kuris abejotų, kad to laisvės gėrio, kurio siekiame, reiktų ieškoti ne kur kitur, o tik teisingai sutvarkytoje įstatymų sandaroje. Juk įstatymų tikslas, rašo Plutarchas⁷⁸, yra teisingumas, o teisingumas reiškia pareigą dorai gyventi, nieko neskriausti, kiekvienam atiduoti kas priklauso, už gerus darbus atsilyginti apdovanojimais, o už nusikaltimus – bausmėmis. Apie žmogų, kuris gyvena nebijodamas jokios nuoskaudos, leidžia gyvenimą neskriaudžiamas, ramiai ir saugiai, pagrįstai galima sakyti, kad jis pagaliau naudojasi tikra ir tvirta laisve. O kadangi, tai, žinia, protingai ir teisingai sakė Pomponijus, nedaug reikšmės valstybėje turi teisė, jei nėra žmonių, turinčių galią teisti, kiekvienoje valstybėje tenka labai uoliai rūpintis, kad būtų įpareigoti specialūs įstatymų gynėjai bei saugotojai. Jie duoda tokius nurodymus, kurie tinkamai įtvirtina įstatymus, ir vadovaudamiesi teisingumu bei gėriu daro juos naudingus visiems, rūpestingai juos saugoja, vykdo, o peržengusiuosius sudraudžia nustatytomis bausmėmis. „Nereikia turėti vilties, – gražiai sako Demostenas, – kad įstatymai patys atbėgs ir suteiks pagalbą tam, kuris nuskriaustas jų šaukiasi, nes jie yra tik raidės ir raštas. O, teisėjai, – priduria jis, – įstatymai pagaliau pasidarys reikšmingi, jeigu juos sustiprinsite ir kaip niekad nepajudinamus paliksite visiems, kurie šaukiasi jų pagalbos: taip jūsų dėka ir įstatymai bus tvirti, ir jūs.“ Taip yra teigę kai kurie žymūs mokslininkai, ir pats Platonas veikale *Apie įstatymus* 6 knygoje rašo, kad nedaug naudos, jei įstatymai bus išleisti kaip reikiant, bet nebus tinkamos valdžios, kuri galėtų deramai juos apsaugoti bei ginti. Kadangi ji turi turėti įžvalgias akis ir jokiū būdu nebūti akla, iš to, kuriam pavedama ką nors tinkamai saugoti, štai ko reikalaujama: valstybės ir įstatymų saugotojui dera būti ypač gerai susipažinusiui su tikrąja dalykų būkle ir didžiai protingam, kad dėl klaidos ar nežinojimo nesuteiktų piliečiams daug

⁷⁷ *Ksenofonto raštuose sako Sokratas* – Sokrates (470–399 m. pr. Kr.), filosofas Sokratas nepaliko raštų. Jo politinės, filosofinės, etinės pažiūros perteikiamos jo mokinių raštuose, ypač Ksenofonto veikale *Atsiminimai apie Sokratą* (*Apomnemoneumata*, lot. *Memorabilia*). *Apologijoje* (*Apologia*) aprašytas jo mokymo metodas, asmenybės charakteristika, pavaizduota Sokrato laikysena jį nuteisusio teismo metu. *Puotoje* (*Symposion*) – Sokrato pašnekesiai turtuolio Kalijo namuose.

⁷⁸ *Juk įstatymų tikslas, rašo Plutarchas* – Plutarchos (apie 46–po 127), graikų rašytojas, parašęs apie 50 *Paralelinių biografijų* (*Bioi paralleloi*).

bėdų ir nuostolių. Juk taip atsitinka ir neprityrusiam laivo vairininkui: nemokėdamas valdyti vairo, laivą jis arba sudaužo į uolas, arba apverčia. Panašiai ir valstybės bei įstatymų saugotojas neišvengiamai įvels valstybę į labai dideles nelaimes, jei nebus toks protingas, kad sugebės kaip reikiant nuraminti visas susidėjusių aplinkybių audringas bangas ir visus savo sumanymus nukreips piliečių gerovei. Išminčiai labai artima sąžiningumo dorybė, tokia reikalinga kiekvienam valdžios žmogui: kartu su protingumu ji visada išsaugos gerą ir laimingą valstybę. Nors daug yra dorybės rūšių, kurių reikalaujama iš valdžios, bet reikšmingiausios – teisingumas ir ryžtingumas, nes be jų neįmanoma nei tinkamai ką nors išspręsti, nei pateisinti savo vardo bei pareigų.

Žinoma, kad teisėjas taip vadinamas todėl, kad teisia žmones, t. y. daro nuosprendį remdamasis teise bei įstatymais, ir, aišku, nėra vertas teisėjo vardo, jei bent kiek išklysta iš tiesaus teisingumo kelio. Todėl teisingai Aristotelis teisėją vadina ne kuo kitu, o gyvu įstatymu. Jam pritardamas Ciceronas ir valdžią vadina kalbančiu įstatymu, o įstatymą – nebylia valdžia. Ryžtingumo paskirtis – nesileisti palenkiamam nei prašymų ar gailėsčio, nei išsigąsti galingesniųjų grasinimų, o viską tvarkyti remiantis dora teisingumo taisykle. Todėl daug pastangų dėl bendro labo tenka padėti tiems, kurie turi valdžią, – naudingai ginamojoje kalboje už Sestijų moko Ciceronas, – jiems tenka patirti nedraugiškumą, dėl valstybės dažnai kęsti tikras audras, susikauti su įžūliais, nedorais, kartais ir galingais žmonėmis, o viso to be ryžtingumo įvykdyti negalima. Teisingai senųjų pasakojama, kad visiems teisėjams yra keturios skaudžiausios rykštės: palankumas, neapykanta, papirkimas ir baimė; teisingumas drauge su ryžtingumu žmogų padaro nenugalimą ir visokiomis apsaugos priemonėmis gerai pasiruošusį tokių nelemų blogybių atkirčiui. Todėl visi, kurie linki, kad valstybė būtų tikrai laiminga, uoliausiai visada turi rūpintis, kad teismuose dirbtų tik garsėjantys dorais papročiais ir geru vardu ir kurie nė per nago juodymą nenukryptų nuo įstatymo bei teisingumo, vildamiesi atlygio ir norėdami užsitarnauti kokio nors asmens palankumą. Ir šiuo atžvilgiu didelė laisvės šlovė vertai tenka mūsų tautos kilmingiesiems, nes teisėjus rinkti jie gali laisvai⁷⁹ pagal savo norą, o ne pagal kokio nors asmens valią bei pageidavimą. Juk nesunku iš tokio didelio būrio išrinkti žmogų, pasižymintį protingumo ir sąžiningumo dorybėmis, kuris, užmiršęs savo patogumus, prieš akis turėtų vieną tikslą – laimingą piliečių gyvenimą. Tačiau yra vienas dalykas, kurio gal kas nors pasigenda, tai – tinkama ir darni rinkimų tvarka, be jokio triukšmo ir maišaties. Mat dėl to, kad visas tas procesas atliekamas šaukiant žmonių miniai ir negalima nieko tikro ir apibrėžto nustatyti, kai toks įvairiabaldis gaudesys ir bemaž prieštaringi pasiūlymai, labai dažnai atsitinka, kad valdžia atiduodama nevertiems asmenims, remiantis veikiau minios lengvabūdiškumu nei gerai apgalvotu sprendimu, ir taip nesilaikoma sumanymo rinkti vertuosius.

Kad būtų išvengta tokios maišaties, Venecijos Respublikoje laikomasi labai geros tvarkos. Visus valdžios žmones remiantis savo sprendimu rinkti įgaliojami kilmingieji, tačiau toji beribė kilmingųjų minia nustatyta tvarka sumažinama iki nedidelio skaičiaus. Mat komicijų metu, kai rinkti valdžios žmonių susieina visi kilmingieji, pagal amžių galintys dalyvauti valstybės valdyme, viduryje pastatomos urnos, į kurias priberiami sidabriniai rutulėlių, įmaišant šiek tiek auksinių; jų yra tiek, kiek kilmingųjų. Tada kiekvienam suteikiama teisė traukti rutulėlį; kam pasitaiko sidabrinis, tas pasitraukia be balso, negavęs balsavimo teisės, rinkimo teisė lieka tik tam, kuriam tenka auksinis rutulėlis. Taip susidaro vaizdas, kad nė vienas nėra atstumtas nuo visiems priklausančios teisės valdyti valstybę, nors galimybė sudaroma tik nedaugeliui be jokio triukšmo kaip reikiant atlikti savo užduotį. Jei mes sutiktume šį paprotį perkelti į mūsų Respubliką ir

⁷⁹ *teisėjus rinkti jie gali laisvai* – kalbama apie Lietuvos DK 1566 m. įvykdytą teismų reformą, kurios metu buvo sukurta bajorus teisiantys renkami žemės teismai, nagrinėjantys pavieto žemvaldžių bylas.

pasektume ta didžiai girtina Venecijos Respublikos tvarka ne tik rinkdami valdžią, bet ir atiduodami balsus, nepraleistume veltui tiek daug laiko savo seimuose ir sėkmingiau nuramintume visas tarpusavio santykių audras.

Bet kokio būdo reikėtų laikytis renkant tuos asmenis, kurie vadovauja mūsų teismams? Kai taip sugedusi žmonių giminė, neįmanoma, kad visada sugebėtume išrinkti žmogų, kuris visais atžvilgiais būtų tobulas ir neturėtų kokios nors ydų dėmės. Juk žmonių sielose glūdi daug blogybių, kurios prasiveržusios greitai taip sugadina teisinį sumanymą, kad tampa neįmanoma pasirinkti tiesa. Todėl labai gerai sumanyta, kad pagal mūsų įstatymus teisėjų nepatirimui ar subjektyvumui pataisyti suteikta teisė kreiptis į aukštesnę valdžią, kad niekas nebūtų priverstas vykdyti neprotingo ar papirkto teisėjo sprendimo, patirdamas didelę žalą. Tokio papročio laikosi ir kitos valstybės, kurios rūpinasi bendrąja laisve. Kadangi visiems svarbu laisvė ir kad žmonės būtų teisiami be jokios klastos, nebuvo galima rasti jokio tinkamesnio vaisto neteisingsiems nuosprendžiams išvengti, išskyrus tą, kad žemesniojo teisėjo teisena būtų sustabdyta šaukiantis aukštesniojo. Bet dėl to, kad įvairios tautos laikosi vis kitokios tvarkos nustatydamos tokią valdžios instituciją, kiekvienas pats įdėmiai svarsto, ką gera duoda kiekvienas kraštas, ir palyginęs išsirenka, kas labiausiai tinka savai valstybei.

Mūsų krašte visų teisėjų sprendimus galima apskųsti tik valdovo tribunolui⁸⁰, tačiau tiems begaliniam ginčams nagrinėti paskirtas tik vienas žmogus. Bet ar tai gerai, paaiškina net priežodžiu žmonių kalboje tapęs pasakymas, jog apeliacijos dėl žemesniojo teismo sprendimo pateikimas valdovo teismui reiškia, kad teisybė atidėta visam amžiui. Iš tikrųjų visiems gerai žinoma, kad labai daug bylų, užvestų dar mūsų senoliams atmenant, dar ir dabar neišspręstos ir jos tikriausiai niekad nepasibaigs. Nėra tokio žmogaus, kuris tai skirtų valdovų blogai valiai ar neveiklai, nes tokią neišmatuojamą reikalų jūrą išsemti vienam žmogui apskritai neįmanoma. Ir tikrai, nors tvarkydamas šiuos reikalus valdovas būtų toks budrus bei uolus, kad nemiegotų ilgiau nei leidžia sveikata ir niekad nesileistų atitraukiamas nuo darbo jokių malonumo vilionių, net ir tokiu darbštumu bei rūpestingumu neįmanoma vienam sutvarkyti tokios begalinės bylų įvairovės ir išspręsti tiek daug ir įvairiausių ginčų. Tatai aiškiai pabrėžė ir garsusis Izraelio tautos vadas Mozė, nors jis ir ypač uoliai sprendė ginčus ir teisė taip, kad net dalelei dienos neatsitraukdavo nuo darbo. Tačiau paklausęs savo uošvio Jetro ir matydamas, jog neveiks tokios didelės naštos, išsirinko iš visos tautos daug pasižyminčių gyvenimo patirtimi ir protingumu dievobaimingų vyrų, kad ant savo pečių jie perimtų tą didžiulę sunkenybę ir tik svarbesnius dalykus perduotų jam. Valdovui pakanka rūpesčio, kad įvestų sveiką ir teisingą tikėjimą, kad savo valdose išlaikytų nesugedusius teismus, vienai ar kitai sričiai paskirdamas tinkamus valdžios žmones, sutramdydamas jų tinginystę; kad laikytų valstybę saugią nuo išorinio pavojaus statydamas pilis bei gynybines tvirtoves, parūpindamas išteklių ir pinigų visokiems karo reikalams. O apeliacinėms byloms reikia paskirti nemažai kitų valdžios žmonių, kad, tarpusavy pasidalinę darbą, jie bendromis pastangomis ir rūpesčiu kaip reikiant atliktų tuos vienam žmogui sunkiai įveikiamus reikalus. Dabar gi, kai norime, jog vienas žmogus savo jėgomis atliktų visas valstybės uždedamas pareigas, atsitinka, kad nė dalimi jų kaip reikiant nepasirūpinama ir tokia didžiulė reikalų sunkenybė, neparemta jokiais ramsčiais, visais galais braška ir rengiasi visai sugriūti.

Iš tikrųjų kalbant apie bendrą ramybę tarp piliečių, kurią pirmiausia turėjo saugoti įstatymas, ji, manome, didžiąja dalimi yra sudrumsta tik dėl tos priežasties, kad žmonės, neturėdami tikros vilties, jog jų ginčas kada nors bus išspręstas, verčiau patys skriaudžia,

⁸⁰ *teisėjų sprendimus galima apskųsti tik valdovo tribunolui* – taip buvo Lietuvos DK 1566–1581 m. laikotarpiu. 1581 m. buvo sukurtas Lietuvos Vyriausiasis tribunolas, kuris sprendė apeliacines bylas.

negu kenčia nuo kitų. Taigi matome, jog jau įprasta ir visų daroma taip, kad patyrę kokią nors kūno ar nuosavybės skriaudą, kreipiasi ne į įstatymus, nes jaučia, kad nepalaikomi valdžios jie neturi jokios reikšmės, bet į ginklų apsaugą. Gėda čia man pasakoti apie didelę daugybę tik pastaraisiais metais įvykdytų žmogžudysčių, apie sugriautus dvarus ir pilis, kai pavieniai asmenys, netekę pasitikėjimo įstatymais ir teisingumu, tikisi ginklais lengviau atgauti tai, kas priklauso. Nereikėtų minėti ir to, kad daugelis garbingo luomo žmonių paskutines savo gyvenimo dienas užbaigė dideliame neturte ir skurde, nes visas santaupas išleido norėdami išspręsti niekad nepabaigiamas bylas. Dėl to, kad ši nelaimė liečia labai didelę dalį žmonių ir juos prispaudžia tarsi žiauri vergija, veltui trokšime laisvės šlovės, jei šiai blogybei kuo anksčiau nebus užkirstas kelias, ką nors tinkama vadovui nusprendus. Manau, nereikia labai vargintis ieškant nuo to vaistų, nes didžiai garsingos krikščionių pasaulio karalystės pateikia mums gražiausių pavyzdžių, kaip reikia sutvarkyti teismus. Jei kartais atsirastų nemaža priešasčių ir rimtų kliūčių, kad pas mus jų tiksliai negalima būtų laikytis, padarius kai kuriuos nedidelius pakeitimus gali būti priimta tam tikra teismų forma, nedaug besiskirianti nuo paimto pavyzdžio.

Pirmiausia vertą sekti pavyzdį mums rodo garsioji Paryžiaus Parlamento kurija Prancūzijoje. Ji turi aštuoniasdešimt skiriamų teisėjų, kurie nuolat ten gyvendami sprendžia visas jiems perduodamas apeliacines karalystės bylas. Pagal tam tikrą tvarką jie suskirstyti į keturias kameras. Į pirmąją paskirta trisdešimt teisėjų, keturi iš jų – pirmininkai, kurių pareiga yra išklausti visas besiginčijančių pusių bylas ir perduoti kitų teisėjų teismui ir abiem pusėms nustatyti tvirtą terminą nuomonei išklausti; menkesnės reikšmės reikalus jie patys apsvarsto ir sprendžia. Antroji ir trečioji kameros kiekviena turi po aštuoniolika teisėjų, taip pat keturis kiekvienai skiriamus pirmininkus. Šie visi yra didžiai išsilavinę žmonės, labai uoliai svarsto daugybę bylų ir, jei daro kokį nutarimą ar sprendimą, ginčo pusėms tai paskelbia pirmosios kameros nustatyta dieną; tai jie vadina *arestum*, t. y. tvirtu, galutiniu nutarimu, nes jo apskūsti niekam neleidžiama. Be to, tas, kurį jie paskelbia kaltu, kurijai turi sumokėti šešiasdešimt Tūro svarų. Jei kas kartais savo bylą laikytų ar negerai suprasta, ar netinkamai išspręsta, turi teisę grąžinti bylą teismui, tačiau eiga jai duodama ne anksčiau, nei teisėjams jis įteikia dvigubą pinigų sumą. Ketvirtojoje kameroje yra tik šeši teisėjai. Jie vadinami Rūmų magistras ir svarsto bylas tik tų asmenų, kurie įsigijo karaliaus palankumą arba apdovanoti specialia privilegija, kad kitos kurijos negalėtų jų liesti. Tačiau ir po šių [kamerų] pilietis gali kreiptis į Parlamentą. Jei pasitaiko sunkus ir koku nors atžvilgiu reikšmingas reikalas, reikalaujantis labai atidaus svarstymo arba liečiantis visos valstybės interesus, tai pateikiama šio viso senato svarstymui ir to, kas jų bus nutarta, tvirtai laikomasi. Be to, Parlamentas turi ir kitus teisėjus – asesorius, arba teisėjų bendradarbius, kurie vadinami *pares Franciae**; jų yra dvylika, kilę jie iš ypač garsių kilmingųjų; šeši parenkami iš dvasininkų luomo, šeši – pasauliečiai; dalyvaudami posėdžiuose jie sėdi pirmieji po kurijos pirmininkų ir drauge su jais sprendžia sau lygių asmenų ir karaliaus bylas. Tačiau šiuo metu, kaip pasakojama, jų autoritetas dėl tam tikrų priešasčių yra sumažėjęs. Taigi tokia yra tvarka Prancūzijos valstybėje sprendžiant apeliacines bylas.

Panašios tvarkos laikosi ir ispanai. Mat Ispanijoje yra keletas provincijų teismų, tačiau žymiausi du; vieną jie vadina Valjadolido, kitą – Granados teismu. Ir viename, ir kitame yra šešiolika renkamų auditorių, arba teisėjų, garsių savo patirtimi teisės reikaluose; jie skirstomi į keturias grupes ir galutinai sprendžia visas civilines bylas; jie svarsto ir apeliacines bylas, taip pat aprobeuoja arba pataiso visų kitų teisėjų nuosprendžius, jų gi sprendimo apskūsti neleidžiama, tačiau prašyti peržiūrėti bylą – galima.

* Prancūzijos lygieji.

Taigi svarstydami tų dviejų labai garsių krikščionių karalysčių institucijas, ypač kad tai daryti mus verčia būtinumas, galėtume nustatyti tam tikrą mūsų gyvenimo būdą atitinkančią teismų tvarkos formą. Juk didžiausia visų luomų nelaimė ta, kad besibylindami jie iššvaisto visus savo turtus arba siautėja vieni prieš kitus tarpusavy pjaudamiesi ir žudydamiesi, tad padėtis reikalauja skubescnio gydymo ir nėra jokios priežasties, kuria būtų galima pateisinti mūsų delsimą. Nėra reikalo klausyti tų, kurie uždeda tą didžiulę našta, lyg Atlantui dangų, vienam karaliui, tuo tarpu ją išlaikyti vieno žmogaus jėgoms neįmanoma; pati patirtis tai rodo. Taigi jei didžiai garsios ir senos karalystės, pasimokę iš ilgos gyvenimo patirties, pastebėjo, kad jų valdovai negali įveikti tokio didžiulio darbo, – ir mums nėra ko gėdytis sekti jų sumanymais, perimti jų puikius pavyzdžius, kaip tvarkyti reikalus. Kadangi valdovas vienas negali išspręsti visų apeliacinių bylų, reikėtų arba tam tikroje vietoje valstybės lėšomis išlaikyti teisėjus, arba atskirose srityse įsteigti valdovo konsistorijas, kuriose keletas teisės žinovų ir tiek pat kilmingų vyrų, pirmininkaujant vaivada ar kaštelionui, išklausytų visas apskūstas bylas ir bendrai spręstų bet kokius ginčus. Tiesa, nežinau, ar reikėtų šioms valstybinės reikšmės ir tokioms svarbioms pareigoms skirti vadinamąsias kanauninkų kolegijas. Mat taip būtų sutaupoma valstybės lėšų ir žmonės, giliai susipažinę su bažnytine ir civiline teise, iš niekam naudos neteikiančios neveiklos būtų perkelti į šį garbingą užsiėmimą, atliktų valstybei naudingą ir reikalingą darbą, kartu plačiai išgarsindami savo vardą. Nė vienam tinginiui tranui neturėtų būti prieinamos tos garbingos vietos, nes šios sunkios pareigos reikalauja tik tokių vyrų, kurie pasižymi ypatingu sąžiningumu ir dideliu išsimokslinimu.

Tačiau visose apeliacijose reikia numatyti tokį atvejį, kad koks nors teisėjas – juk apskundimo lengvata yra sugalvota, kad būtų išvengta jų neteisingumo, – vengdamas teismo darbo sunkumų, neatsisakytų gilintis į reikalą ir taip ja netinkamai nesinaudotų. Apeliacijos sugalvotos kaip vaistai, kad būtų suteikta pagalba kenčiančiam nekaltam žmogui, o ne kad būtų palaikoma beprotybė tų, kurie negali pakęsti teisėjo sprendimo. Todėl išvis nereikėtų leisti, kad kas nors turėtų galimybę apeliuoti visiškai aiškioje ir akivaizdžiais įrodymais, be jokių abejonių įrodytoje byloje. Juk kas nėra teisėjo skriaudžiamas ir nėra baimės patirti prievartą, tuomet apeliacija nepagrįsta ir be priežasties. Svarbi priemonė užkirsti kelią nepagrįstoms apeliacijoms – kad asmeniui, kuris pralaimi apeliacijos bylą ir priverstas paklusti teismo sprendimui, būtų priteisiama sumokėti kitos ginčo pusės išlaidas. Kadangi tokių naudingų dalykų pagal mūsų teisę nėra numatyta, tenka tik stebėtis, kokia begalė žmonių skundžia teisėjų sprendimus ir kaip tai skatina niekad nesibaigiančias bylas, dažniausiai nekaltajai pusei darant nemalonumus ir žalą.

Manau, praleisti nepaminėjus nereikėtų ir to, kad visi piliečiai, kurie perduoda savo bylą teismui, kaip matome, patiria nemenką žalą, nes teismai dirba lėtai bei vėluodami, ir įsigalėjęs bjaurus paprotys kaltinamiesiems nepaisyti šaukimo. Tie du dalykai lemia, kad ieškovas, gaudamas vargo bei išlaidų ir neturėdamas vilties sulaukti teisingo savo bylos sprendimo, labai dažnai būna priverstas jos atsisakyti. Jeigu kalbėtume apie kriminalinius teismus, kurie įsteigti piktadariams bausti, jiems pagal mūsų tvarką nustatytas trumpas terminas ir suteikiama galimybė bet kuriuo metu pas pilies viršininkus kelti bylas⁸¹ prieš piktadarius. Civilinėse bylose, skirtose žmonių ginčams spręsti, skiriamas nustatytas laikas – tik tris kartus per metus vyksta tokios teismų sesijos, todėl būtų svarbu ir apskritai visiems naudinga įvesti tvarką, kad teismai rinktųsi dažniau, ir taip skriaudos paliestasis nebūtų verčiamas ilgai kęsti jam padarytos piktybės. Arba reikėtų visai panaikinti bent tą

⁸¹ *pas pilies viršininkus kelti bylas* – pagal 1566 m. teismų reformą, patvirtintą 1566 m. II Lietuvos Statutu, pilies teisme buvo nagrinėjami žemvaldžių bylų sunkūs kriminaliniai nusikaltimai, jiems vadovavo vaivados ar jų vietininkai.

įprotį, kuriuo naudojasi teismų šunadvokačiai stengdamiesi ieškovo iškvietimus atmesti ir paversti negaliojančiais. Taigi tokie advokatai įpratę uoliai ir stropiai kelti aiškint kad ir mažiausią šaukimo klaidelę ir net dėl vieno praleisto ar klaidingai parašyto žodelio atimti galimybę ieškovui tęsti bylą. Todėl labai dažnai būna, kad dėl tokios suktos šunadvokačių klastos arba greičiau dėl teisėjų nemokšiško, kurie taip begėdiškai leidžiasi mulkinami, bylos išstėsimos ilgiems laikams ir negalima pagal jas pradėti teismo. Ir nors teismai yra įsteigti tam, kad prispaustiesiems suteiktų tikrą ir greitą apsaugą, dėl to bjauraus įpročio pavirsta priešingu dalyku: jie skatina nedorų ir įžūlių žmonių akiplėšiškumą ir pripažįsta veikia klastingą bei piktos valios aiškinimą nei teisingumą.

Tad šaukiant į teismą pakaktų, kad dalykas, dėl kurio užvedama byla, būtų aiškiai išdėstytas ir niekam nebūtų suteikta galimybė be jokios rimtos priežasties išvengti teismo. Kriminalinėse bylose ne visada reikėtų laukti, kol ieškovai ar pranešėjai bylą pateiks teisėjui; jei jų nebūtų ir arba dėl baimės, ar kitos priežasties neatliktų savo pareigos, vykdydamas savo pareigą, teisėjas turėtų imtis prieš juos teismo tyrimo ir už bet kokią nusikaltimą skirtų vertą bausmę. Juk jokios naudos tokiai valstybei, teisingai sakė Aischinas⁸², kuri neturi jėgos piktadariams sutramdyti. Ir niekas nemanyt, kad jo laisvė saugi ten, kur nusikaltėlių už jų darbus nelaukia jokia bausmė, kurios baimė ir turėtų atgrasinti juos nuo bjauraus elgesio.

Taigi jei visa tai, ką esame išdėstę šiame rašte, paremtų kitus mūsų tautos įstatymus ir papročius, kuriais savo laisvę labai sėkmingai ji yra įtvirtinusi, nežinau, ar tada mes nebūtume pasiekę puikios ir laimingiausios mūsų valstybės būklės ir tikrai galėtume pasakyti, jog žemėje nėra jokios kitos tautos, kuri ar galėtų, ar apskritai drįstų savo laisvę kelti aukščiau už mūsų.

PABAIGA

Iš lotynų kalbos vertė Marcelinas Ročka

Andrius Volanas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 115–181, 363–372.

⁸² *teisingai sakė Aischinas* – Aischines (390–po 331 m. pr. Kr.), oratorius, išliko tik 3 kalbos.